YU ISSN 0350—2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

XII. ÉVFOLYAM / 1980. március—június

42-43

E szám munkatársai: Barabás Györgyi, Bori Imre, Csorba Béla, Fekete J. József, Kálch Katalin, Katona Imre, Matijevics Lajos, Molnár Csikós László, Penavin Olga, Székely Mária, Tóth Ferenc, Voigt Vilmos

C-890

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

42—43. szám

XII. évfolyam
1980. március—június

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK / HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

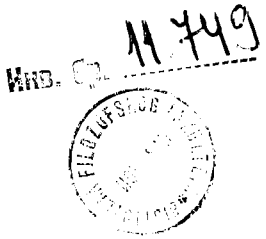

Szerkesztő bizottság.

BORI IMRE
fő- és felelős szerkesztő

JUNG KÁROLY
MIKES MELÁNIA
PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA
TÓTH FERENC
SZELI ISTVÁN

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatásával. Készült az újvidéki Forum nyomdájában, 1981. március 31-én.

TANULMÁNYOK

Katona Imre

NÉPKÖLTÉSZETÜNK MŰVÉSZI STÍLUSA ÉS STÍLUSKORSZAKAI

Mindennapi beszédünket és egyéb közléseinket is nyomatékolhatjuk vagy díszíthetjük, pl. amikor *futó felhőről*, *felhőkarcolóról*, *fellegvárról*, *légvárak építéséről* és hasonlóakról nyilatkozunk, ám ezek az esetlegesen használt fordulatok nem feltétlenül művésziek. Egy Kiss Géza által gyűjtött ormánsági mondóka viszont már átlépi ezt a küszöböt:

Nagykarácsony napján nagy hóeső esett,
Hangos húsvét napján Duna megáramlott,
Piros pünkösd napján rózsa megvirágzott...

Idézetünk *haladványos gondolatritmus* (karácsony—húsvét—pünkösd: tél—tavasz—nyár), szerkezete szabályos: egy gondolat — egy sor, a sorok 12 szótagosak és középütt felezhetők. Az ismétlés (napján) a felsorolásból adódik, az egyszerű szöveget jelzők (nagy—hangos—piros) díszítik és a sorvégi rím helyett még a betűrímen (alliteráción) van a nagyobb hangsúly (*n*agykarácsony *n*apján *n*agy — *h*angos *h*úsvét — piros *p*ünkösd). E régies szöveg stílusa kétségkívül *művészi*.

A *stylus* görög—latin eredetű szó: olyan íróvesszőt jelentett, melylyel viasztáblába vésték a betűket. E fogalmat már az antik retorika átvitte a beszéd és az írás módjára, később jelentésköre tovább bővült. Manapság 1) tágabb és 2) szűkebb értelemben használjuk:

1) általában mindenféle gondolati, képi és cselekvésbeli közlés vagy kifejezés módja,

2) szorosabb értelemben pedig a művészi alkotások formai elemeinek olyan rendszere, mely a válogatásban és az alakításban azonos vagy rokon elveket érvényesít s ezáltal a művet összehangolja, egységbe kovácsolja. Így a mű egységességével és zártságával egyetemes benyomást kelt. (Gondoljunk előbb idézett kis példánkra!)

A bővebb vagy szűkebb értelemben vett stílus természetesen korról korra változik (pl. román—gót—reneszánsz—barokk stb.), egy adott időszakon belül is különbözik művészeti ágak (pl. irodalom, képzőművészet, zene, tánc stb.), műfajok (mese, ballada, dal stb.) és egyéniségek szerint. Népi-nemzeti-társadalmi és táji eltérései jórészt a stílusváltás fáziseltolódásaiból adódhatnak, erre azonban ma még nem tudunk biztos választ adni.

Egy bizonyos: a stílus történeti és egyéb kategóriáit *nem* lehet a folklórra gépiesen alkalmazni, hiszen itt a fa évgyűrűihez hasonlóan az új és az előző korszakokból származó műfajok és formák rangsorolt rendje élhet egymás mellett vagy inkább alatt. Egy lakodalomban pl. elhangozhat a költészet kezdeteit jelző rögtönzött, csak kevéssé díszített és strófátlan sirató, dallamát vesztett vaskos táncszó vagy népies műdal, sőt akár egy operarészlet is! A népi díszítőművészetben is békésen élhetnek egymás mellett — esetleg más-más tárgyakon — a gótikus, mértanias ábrák, a reneszánsz—barokk virágok és színek stb. Ez az átfedés kétségkívül megnehezíti a korszakolást, innen adódik pl., hogy a magyar népköltészet jelkép (főként virág- és szín-) rendszerét egyaránt eredeztették az ősköltészetből, a középkori egyházi (népi)énekekből, a reneszánsz idejéből, utóbb már barokkos vonásnak, egészen újkori jelenségnek tartották. Kissé hasonló a helyzet népi díszítőművészetünk ún. keleties elemeivel is. A saját korszakukat és anyagukat jól ismerő kutatók meggyőző érveket tudnak felsorakoztatni igazuk mellett, a kívülállók azonban egyelőre tanácstalanok, hiányzik pl. egy stílustörténeti, stilisztikai és poétikai összegezés. Jelen dolgozatunk is csak vázlatos és előzetes tájékoztatásra vállalkozik.

TÖRTÉNETI STÍLUSKORSZAKOK

A magyar folklorisztikában elsőnek *Bartók* Béla különítette el népzenénk régi és új rétegét, nyomában a ballada- és tánckutatóknak is sikerült hasonló eredményt elérniök, de már a népdalok és mesék szövegeinek történeti stílusvizsgálata csak a kezdeteknél tart. *Bartók* megmaradt a népdalok körében, vizsgálatait nem terjesztette ki a legrégiesebb műfajokra, mint amilyenek pl. a szokásénekek (regösének, sirató stb.), gyermekdalok és hasonlók. Vannak népek (pl. a volgai finnugor és török nyelvű etnikumok), melyek körében a mi régi stílusunk éppenhogy az újat képviseli. Így a korszakolás minden szempontból a vizsgálódásnak csak a kezdetét jelentheti.

A szovjet folklorisztika megkísérelte a stíluskorszakok és a művészi módszerek váltásának teljes skáláját rekonstruálni, az eredményeket *Voigt* Vilmos alkalmazta magyar viszonyokra.

Ezek szerint az *osztatlan társadalmak* időszakában szinkretikus ősművészet uralkodott, ennek az időszaknak kései maradványai a magyar folklórban egyes szokásénekek (az említett regösének), gyermekjátékok, továbbá a bölcsődalok, siratók stb. legrégibb rétege is. E korszak költészetét a kései gyermekfolklór segít megérteni: gyermekeink körében ugyanis még nem alakultak ki a műfajok (mint amilyen pl. a szerelmi, katona-, pásztordal, ballada és egyebek), a szöveg—dallam—mozgás a játékban szerves egységet alkot, az „alkotás" saját kis közösségét fejezi ki, amely még egészen természetközelben él. Nincsenek versszakok, sőt olykor még sorok sem, ütem- és szólamismételgetésből épül fel egy-egy alkotás. Már megmutatkoznak a nemek és a korcsoportok közötti különbségek, melyek a felnőttek folklórjában sok szempontból később elhomályosultak.

A *nemzetségi-törzsi* társdalmak idején a népköltészet önállósult műfajai rangsorolódnak, az egyéniség szerepe megnő: első helyre kerül a nagyepika és ennek előadója: a hivatásos énekes. Az epizodikus és még mindig ismétléses szerkezetű költői „elbeszélések" voltaképpen sorokból tevődnek össze, állandósulnak a jelzők, párhuzamok stb. Ellenpólusként bizonyára megjelent már az *előlíra* is, de ennek korai formáiról tudunk a legkevesebbet.

A *feudalizmus* első szakaszára továbbra is jellemző a túlzó fantasztikum, de már jelentkezik a kisepika (történeti ének, ballada); Magyarországon erős az írásbeliség, a latin nyelv, az egyház hatása, mely ünnepi népszokásainkon éppúgy lemérhető, mint a vallásos-világi népdalokon vagy a hivatásostól fokozatosan elkülönülő népi díszítőművészeten. Az ismétlést felváltja a visszatérő szerkezet, a különféle díszítmények pedig az olykor dramatikus és az előzőnél is jelképesebb gondolatrendszert szolgálják. Gondosan megszerkesztett népmeséink és régi stílusú (főként legenda-) balladáink (pl. Júlia szép leány) reprezentálják legjobban ezt a korai korszakot.

A feudalizmus második szakaszában a *reformáció* révén is mind nagyobb szerephez jut a (művészi) nemzeti nyelv; a korai *reneszánsz* idején megtörténik a dallam és a szöveg elválása, megszilárdul (vagy inkább talán kialakul) a dallam- és szövegstrófa; megjelenik a szórakoztató népzene, a meghittebb párostánc, tehát az új stílus első nyomai. Mindezek azonban csak századok múltán válnak uralkodóvá, mint ahogyan a korábbi mértanias elemeket felváltó virágornamentika is. A népi *reneszánsz* és *barokk* együtt jelentkezett a 18—19. században. A népköltészetben lassanként uralkodó műfajjá válik a rövid lírai (főként szerelmi) dal, a családi, ill. magánéleti témájú ballada, a prózai műfajok között felbukkan a tréfás mese, az irodalmi eredetű novellamese és más, félnépi műfajok is.

A *barokk—klasszicizmus—romantika* folklór vonatkozásban nem különíthető el, ráadásul az előző reneszánszkori vívmányokkal együtt jut diadalra. A magyar szakirodalom ettől a korszaktól (a 18. század végétől, a 19. század elejétől) számítja az *új stílus* forradalmi jellegű győzelmét, melyhez hasonló európai példát *Bartók* Béla nem tudott találni. Ennek hátterében nagy társadalmi változásokat (belső vándorlások, a jobbágyság tagozódása, népi-nemzeti szabadságmozgalmak, társadalmon kívülre rekedt betyárság stb.) tapasztalhatunk, ezeket betetőzi és az új stílust végleg elindítja hódító útjára az 1848-as magyar szabadságharc. Új műfajként jelentkezik a betyárdal és betyárballada, formát vált a népdal és a népballada; a táncban központi helyre kerül a csárdás és a verbunk; a népi díszítőművészet valósággal kivirágzik és megszínesedik. Minden népművészeti ágat átjár a hivatásos vagy félnépi művészet hatása: a népdalok mellé, sokhelyt *elé* is kerülnek a népies műdalok az ún. magyar nóták), a balladák között eluralkodnak a ponyvaízű rémhistóriák; a bálokba benyomulnak a polgári társastáncok és így tovább.

Nagyon érdekesek és szinte törvényszerűek is az új stílus terjedésének útjai és módjai: az újítások többsége a központi magyar népterületek (Alföld, Dunántúl) felől terjed a nyelvterület szélei felé, innen van, hogy míg pl. a két háború között az Alföldön az új zenei stílus uralma

már csaknem kizárólagos, addig Moldvában és Szlavóniában még a régi a gyakoribb, de ma már ott is megfordult az arány. Egy adott időpontban és helyen általában a mozgékonyabb vagy éppen jobbmódú társadalmi elemek kapnak az újon, főként a fiatalok, míg az idősek, a faluszéli, tanyai szegények, valamint a pásztorok sokáig híven őrzik a régit. Az „elhagyott szellemi javak" lekerülhetnek a gyermekekhez, esetenként nemzetiségiekhez is. Előbb-utóbb azonban minden társadalmi réteget, mindkét nemet és minden korosztályt meghódít a „divat", s így a magyar népzene és népköltészet az újabb korban feltűnően egységesnek mutatkozik.

A bennünket közelebbről érdeklő népzenei-népköltészeti stílusváltás néhány részlete — mint említettük — már kidolgozott, de ma még nem minden kérdésre tudunk választ adni.

A régi népzenei stílus tájilag tagoltabb, a szöveg pedig nyelvjárásiasabb volt, mint az új. Régen megilletődött, szinte ünnepélyes hanghordozással és sok díszítéssel adtak elő; és e cifrázás nemcsak egyéni sajátosság volt, hanem csoportos éneklés esetén is összehangoltan történt.

A régi stílusú dalok alkalomszerűbbek voltak, mint az újak. A versszakok száma több volt (közelebb állt az epikához), az egyes sorok szótagszáma viszont kevesebb. Az előadók gyakrabban éltek különféle képekkel és más stíluseszközökkel, kevesebb volt viszont a később oly divatossá vált természeti kezdőkép.

Az új zene és dal már kevésbé köthető tájakhoz (*Bartók* is *csak* a régire vonatkozólag állapított meg dialektusokat), a szöveg is inkább köznyelvi, mint nyelvjárásias. A dalokat köznapi módon, szinte beszédszerűen adják elő, élénkebb viszont a mimika és a gesztus. A dalok kevésbé alkalomszerűek, de annál személyesebbek. A stíluseszközök kevésbé változatosak, több viszont a természeti kezdőkép, mint már mondottuk. A gondolatot többnyire egyetlen versszakon belül fejtik ki, de azonos dallamra rokon hangulatú lírai dalok egész sorát énekelhetik. Az egyetlen versszak sorai viszont meghosszabbodtak és ez a kiterjedés voltaképpen máig is tart. Csak nemrég gyűjtötte pl. *Volly* István a Győr megyei *Koroncón* az eddigi leghosszabb: 103 szótagos magyar népdalt:

Sűrű eső esik, szép csendesen esik, Koroncóban halálomat, jaj, de sokan lesik!
Azért lesik sokan az én halálomat: el akarják rabolni a kedves galambomat.
Én a babám oda nem, nem adom, inkább a Bakony-érbe be-, beugrom, de majd kiugrok,
Ahol susog a nád, megcsókolom a szád, nem parancsol énnékem a drágalátos édesanyád!

A régi és az új stílusú ballada között jóval nagyobb a különbség, mint a dalok esetében, és az átmeneti típusok (mint amilyenek pl. a *Halálra táncoltatott lány, Szégyenbe esett lány, A halálra ítélt húga*, vagyis *Fehér Anna* stb.) száma is feltűnően kevés.

A régi ballada hosszabb terjedelmű, drámaibb jellegű és konfliktusa is élesebb, mint az újé: az összeütközés végzetszerű, a büntetés szinte

középkorian kegyetlen. A szereplők között gyakoribbak a főurak és a mesterek, kevesebb viszont a közrendű ember. A színhely többnyire Erdély vagy a régi királyi Magyarország, ill. közelebbről a város, vár, s ennek a kertje és egyéb tartozékai. A legtipikusabb régi balladákat Erdélyben és Moldvában gyűjtötték.

Az új stílusú ballada szinte teljesen dalszerű: rövid, drámai, konfliktusa kevéssé kiélezett, a betyárok pl. nem is annyira bűneik miatt bűnhődnek, mint inkább véletlen baleset következtében kerülnek fogságba. A színhely gyakran falusias, a szerepelők sokszor parasztok, pásztorok, tehát a hősök általában népibbek. A büntetést hivatalos emberek hajtják végre, de ítéletükkel az énekesek és hallgatóságuk nem (feltétlenül) értenek egyet. Ebben a gondolat- és eszmekörben születtek újjá a balladás rabénekek és börtöndalok, különösen a dél-alföldiek (ahol *Ráday* betyárirtó törvényszéke működött, és nyomában *Kálmány* Lajos gyűjtötte ezeket is) jellemzően szépek.

A régi és új stílusról a mesék és más műfajok esetében egyelőre nem tudunk érdemben nyilatkozni.

MŰFAJI STÍLUSOK

A népművészeti-népköltészeti stílus sokkal inkább műfajhoz kötött, mint a hivatásos művészetekben: egy-egy alkotáson belül lényegében változatlan és közvetlen, tehát megnevezi vagy megjelöli a hősiest, nevetségest stb., vagy magát a személyt és utána megmarad a maga állandó stílusánál. A poétikai és stíluseszközök jelentős része azonban több műfajban is jelentkezik; minden különbségük ellenére is feltűnő ez a „stilizáltság" pl. a dal és a ballada esetében, de a prózai műfajokat is több közös stílussajátosság fűzi egybe. A népköltészeti stílus voltaképpen közösségi, többnyire egyetlen módszert követ és az eszközkészlete is viszonylag szűkösebb, de azért a műfajnak (pl. dal, mese stb.) megfelelően tagolt. Nagy hiba lenne a népi stílusnak valamiféle szegényességéről beszélnünk!

A legváltozatosabb stílusezközöket kétségkívül a kötött formájú és hivatásos költészet hatásainak is a legjobban kitett népi líra, azon belül pedig a szerelmi *dal* alkalmazza. Szóképek segítségével kell érzelmeket kifejeznie, vagyis a belső folyamatokat érzékelhetővé tennie, ennek érdekében hasonló vagy ellentétes jelenségekre utal, bevonja a természeti környezet egyes elemeit, azokat átemberiesíti, mintegy élőlényekként részesévé teszi őket az ember, a társadalom életének.

Vargyas Lajos szerint naturalista részletezés helyett bizonyosfajta távolságtartás, magasból láttatás és stilzálás jellemzi a népdalt-népballadát egyaránt, melynek révén tipkus helyzetekről és tipkus emberekről esik ugyan szó, minden egyénítés nélkül, mégis a költői módszer és eszközök segítségével meggyőző erejű stilizált és tipkus *valóságot* kapunk.

Jelképek és képek segítségével pl. a szerelmi népdalok még a testiséget is finom tartózkodással tudják kifejezni. A középkor óta kedvelt pl. a gyümölcsszimbolika áttételes fordulatai:

Éva szívem, Éva,
Most érik a szilva.
Terítve az alja,
Felszedjük hajnalra.

Bárcsak ez a hajnal
Sokáig tartana,
Hogy a szerelemnek
Vége ne szakadna!

A dalbeli bánat pedig kiterjed az egész természetre:

Azhol én elmegyek, még a fák is sírnak,
Gyenge ágaikról levelek lehullnak.
Hulljatok, levelek, rejtsetek el éngem,
Mert az én édesem mást szeret, nem éngem!

Az ilyen megszólítás, valamint a párbeszéd az egyéni mondanivalót mintegy kiterjeszti, „társadalmasítja", tehát a lírai-epikai szereplők bárkikkel helyettesíthetők:

Tavaszi szél utat száraszt,
Minden hóból vizet áraszt,
Minden madár társat választ.
— Hát te, rózsám, kit választasz?
— Választok én egy nádszálat:
Mihent szél kezd lengedezni,
Kész mindenféle hajolni . . .

A *népballada* stílusa természetesen minden hasonlatossága ellenére is drámaibb és epikusabb: tömör, olykor szaggatott is, feltűnően kedveli a cselekményt előbbre vivő igéket stb. A valóság igazán csak legjellemzőbb és legfontosabb vonásaiban, bizonyos távolságból és magasságból, stilizáltan (kiemelve, sűrítve és tömörítve) kerül ábrázolásra, fejti ki bővebben is *Vargyas* Lajos. Feltűnően gyakori a drámaiságot fokozó párbeszéd, néha az egész ballada szinte csak abból áll, majdnem teljesen hiányoznak viszont a dalra oly jellemző természeti képek, hasonlatok, zárt emberi világ ez!

Az akarata ellenére férjhez adott lány milyen tömören fogalmazza meg elszánt tiltakozását, költői képekkel díszített *haladványos gondolatritmus* formájában (e típussal elsőnek idézett példánkban már találkoztunk):

Adjon isten nekem inkább víg vacsorát,
Víg vacsora után könnyű betegséget,
Szép piros hajnalban világból kimúlást! . . .

A ballada — tárgyánál fogva — sokkal közelebb áll a nagyon is vaskos valósághoz — gondoljunk a gyilkosságokra, erőszaktételre, rab-

lásra, ellenséges betörésekre, családi viszályokra stb., mint a légiesebb népdal, mégsem marad az utca porában vagy sarában, hanem a valóság fölé emelkedik. Az erőszaktételt pl. így jelentik be:

Pénzed is a miénk, magad is a miénk . . .

A leány teherbeesését az anyával folytatott párbeszédből, áttételesen tudjuk csak meg:

— Micsoda dolog az: a te rásaszoknyád
Elő rövidedik, hátó hosszabbodik?

— Anyám, idesanyám, Sár-Fodor Péterné,
Szabó nem jó szabta, varró nem jó varrta . . .

Még a véres cselekményt is — egyházi népénekekből kölcsönzött kép segítségével — költői módon tudják feloldani: — *vérrel virágzik a háta* a megvert kis árvának. Ellenben a ballada kedveli az ellentétet, túlzást, s főként az érzelmi feszültséget legjobban kifejező és már korántsem olyan tartózkodó átkot: — *a tűz égesse meg vasas szekeredet!* . . . mondja saját lányára édesanyja: — *a kenyered kővé váljon!* . . . kívánja *Fehér* Anna is az álnok bírónak. Az ilyen hatalmas erejű, szinte ószövetségi átkokból szép csokorral lehetett összegyűjteni; és korábban hittek is teljesülésükben, nem csupán a ábrázolás költői eszközei voltak. (E stíluseszközre alább még visszatérünk.)

A népmese stílusát e műfajnak prózai jellege, egyéni előadása és a mesemondónak a hallgatósággal való állandó és közvetlen kapcsolata határozza meg. Bár a mese lényegében érdekes és fantasztikus tartalmával hódít, mégis nagy szerepe lehet a mimikának és a gesztusnak. Maga a meseszöveg a ráérős szóbeliség folytán olykor terjengős, néha pongyola, esetleg elveszhet a részletekben is, de a hibákat az igazán jó mesemondók többnyire elkerülik. A szép mese egyszerre művészi és tudatos, ugyanakkor naiv és kezdetleges is. Ábrázolásmódja foltszerű, tömbös, főként felnagyított és lélekrajz nélküli. A magyar mesék is kedvelik a párbeszédet, ám leírás és jellemzés alig található bennük, ezeket elbeszéléssel igyekeznek pótolni. A stíluseszközök közül első helyen áll a fantasztikumot is szolgáló túlzás (pl. a lány szépségét így jellemzik: — *a Napra lehetett nézni, de rá nem!;* a boszorkány ellenséges magatartása így oldódik fel: — *99-nek karóban a feje, te lettél volna a 100.!* stb.); gyakori a megszemélyesítés, egyes szerkezeti pontokon pedig az állandósult formulák, vagyis fordulatok (pl. a — *hol volt hol nem volt* . . . — kezdet; a mesehős és lova párbeszéde: — *úgy menjünk-e, mint a szél vagy úgy, mint a gondolat?* . . . stb.); alig akad viszont hasonlat, természeti kép és állandó jelző!

A *monda* díszítetlenebb a mesénél, cselekménye is kevéssé bonyodalmas; valamely esemény, eleven fordulat fejezhet ki képszerűen sűrítve, esetenként konkrét történeti személyhez fűzve, ez a hős is csak egy

típus azonban (megszépítve vagy lecsupaszítva), nem sok köze van a valósághoz. A mondai stílus a megformáltságnak különböző fokozatait mutatja, ez a mindennapi beszédtől a gondos és művészies mesei stílusig terjedhet.

AZ EGYÉNI STÍLUS

A kutatók a stílusjegyek alapján még a szükséges adatok nélkül is gyakran sikerrel birkóznak meg egyes irodalmi alkotások szerzőinek kiderítésével, ám ilyen feladatra aligha merne egyetlen népzene-, ballada- vagy akár mesekutató is vállalkozni, még talán az utóbbiaknak lenne némi reményük. A folklórban ugyanis — a műfajok szerinti rangsorban — az egyéni stílus eléggé korlátozott, megnyilvánulási területe pedig szűkös. A előadók (vagy éppen az alkotók) nem tudják a stílusukat oly tudatossággal alakítani, mint egy hivatásos művész, de erre nincs is szükségük, mivel a bemutatott művek nem a saját szerzeményeik, hanem egy közösségi repertoárból erednek, és ezek bemutatásakor nem az egyénítésen, hanem a közösségi formák még tökéletesebb megtalálásán van a fő hangsúly. A művészkedő népi egyéniségek mecénása nem valamely kiemelkedő hatalmasság (király, főúr, főpap és hasonló), nem is kiváltságos, saját dicsőségük megörökítését szorgalmazó rétegek (nemesek, papok, polgárok), hanem maga a nép; a népművészek pedig a konkrét kis közösséggel közvetlen és nem közvetett (pl. a sajtón, rádión keresztül) kapcsolatban vannak.

Az egyes műfajok is más-más teret biztosítanak az egyéniség kibontakozásának: a legkevesebb „szabadságot" a népdal, a legtöbbet a mese engedi meg. A népdal esetében szinte minden kötött: megvan a dallam, legtöbbször a szöveg is, ráadásul kórusban is énekelhetnek (pl. mulatozás, menetelés közben stb.). Még ilyen esetben is szokott kezdeményező előénekes, ún. *nótafa* jelentkezni, aki szebb, újabb változatot ajánl, néhány kifejezést módosít (pl. lokalizálja a máshol tanult szöveget stb.), és akkor beszélhetünk sikeréről, ha javaslatait kis közössége el is fogadta. Az egyénibb műfajokban több szerep jut a jó énekeseknek: a *keservesnél* pl. a versszakok sorrendjének megváltoztatásával, néhány kifejezés individualizálásával stb. szoktak „saját" alkotásokat létrehozni, a *siratóéneknél* pedig a konkrét, az életből adódó utalásokkal, továbbá a szerkezet megváltoztatásának lehetőségével élnek.

Egyéni előadásra kétségkívül a mese a legalkalmasabb, *Ortutay* Gyula kezdte meg stílus szempontjából is a vonatkozó szövegvizsgálatokat. Ismeresetes *Fedics* Mihály igekedvelő (és még ismétléses) stílusa. *Pandur* Péter ponyvaízű meseszövése és legutóbb *Tombácz* János bonyodalmas szerkesztésű, a szegedi népnyelvet, különféle iskolai és irodalmi hatásokat is befogadó, tudatos szintre emelt népnyelvi-köznyelvi-irodalmi ízű elbeszélő módja. Nem véletlen, hogy egyesek *Tombáczot* már nem is egyszerű előadónak, hanem szerzőnek, alkotónak vélték; valóban határeset is az övé, de még nem az irodalom előterében, hanem a folklór szélén. Izig-vérig népi előadó és népművész még ő is!

POÉTIKAI ÉS STÍLUSESZKÖZÖK

Csaknem minden szóbeli-irodalmi és zenei közlés megszerkesztett és díszített, a skála azonban rendkívül széles, és kiterjedt. Ha pl. itt egy puszta közlést tartalmazó népdal sorait (dallamát is elhagyva) egymás mellé írjuk, nem feltétlenül találnánk el műfaját, sőt egyesek talán még művészi jellegét is megkérdőjeleznék: — *Ha akarok, új esztendőt csinálok: én többet a dohányba nem járok; megmosom a dohánytól a kezemet, nem eszek már több keserű kenyeret!*, mondja egy kukásdalunk. Szövegének szabályos kimértsége és rímei árulkodnak csak arról, hogy voltaképp dallal van dolgunk, melyben a háttérben maradó egyén (én) társai nevében, tehát általánosságban beszél és az új esztendő a felmondást jelenti; az egész „vers" (helyesebben: dal) elejétől végig tagadó, „ellenzéki" álláspontra helyezkedik.

Következő szövegünk ugyanabból a társadalmi körből (a szegények repertoárjából) való, mint az előző, mégis valamivel többet tartalmaz abból, amit mi költészetnek érzünk:

Lement a nap, még sincs este,
Napszámosoknak nincsen kedve.
Kedve volna hazamenni,
De pallérunk nem engedi!...

Az 1—2. sor párhuzam (lenyugodott a nap, elfáradtak a munkások), ugyanebből a 2. sor a 3.-nak egyben ellentéte is (nincs kedv dolgozni, volna kedv hazatérni), majd a 3—4. sor ismét ellentét (hazamennének, de nem kapnak engedélyt rá), sőt az 1. soron belül is rejtőzik még egy ellentét (napnyugta van, mégsem jött el az esti pihenő órája). Csupa ellentét, drámaiság, tömörség ez a kis dal, melyben az est éppúgy nemcsak napszakot jelöl, mint előzőleg, hanem a pihenés időszakát is. Nehéz lenne mindezt tömörebben elmondani.

Ugyanebben a társadalmi és dalkörben ismét tovább léphetünk egygyel, következő példánk szinte „mindent" elmond:

Sokat arattam a nyáron,
Keveset háltam az ágyon:
Hol erdőben, hol mezőben,
Hol a tarló közepében...

Ebből sem tudjuk meg azonban az énekes nevét, a helyszínt és az időpontot, sőt az aratás részleteit sem, de általában mégis van róla költői és egyben a valóságot is híven tükröző képünk. Az 1—2. sor, sőt azon belül minden egyes szó is külön-külön oppozícióban (ellentétben) van egymással, a 3—4. pedig felsorolás, kissé még a bujdosóénekek és keservesek epikusabb jellegére emlékeztet (erdőben-mezőben), de már lírai módon továbbalakítva (*tarló közepében*). A *hol* szócska ismétlődése adja azt az átkötést, mely nemhogy egyhangúvá, hanem épp nyomatékossá teszi a munka fárasztó, kevés és kényelmetlen pihenésekkel megszakított jellegét.

E változatos poétikai és stiluseszközöket többféle szempontból is lehetne rendszerezni, a folklór (történeti) rétegezettségére való tekintettel azonban tanácsosabb valamiféle fejlődési rendbe rakni ezeket és lehetőleg egymással való összefüggésben is vizsgálni. Ilyen irányú kutatások azonban csak mostanában kezdődtek, nem tartanak sokkal előbbre az irodalmi-nyelvészeti szempontú vizsgálatok sem. Ennek következtében soronkövetkező fejtegetésünk is csak előzetes és a legfontosabb stíluseszközökre szorítkozó, vázlatos áttekintés.

Néhány alapvető poétikai és stilsztikai eszköz a folklórnak csaknem egész területén, mindenesetre a népköltészeti műfajok többségén belül megtalálható, bár arányuk, szerepük és formájuk műfajonként, sőt alkotásonként is eltérhet — mint előzőleg is láthattuk — és idővel módosulhat az egész díszítményrendszeren belüli jelentőségük és szerepük is.

A kutatók csaknem egyöntetű véleménye szerint az *ismétlés* az egyik legrégibb és legáltalánosabb költői eszköz, amely kiterjedhet a szerkezet egészére, ezen belül kisebb egységekre, egészen a rímekig, ritmusig bezárólag; vagyis olyan tartalmi-formai rendező elv, melyből számos más (felsorolás, fokozás stb.) is következhet. Az ismétlés máig jellemzőbb a folklórra, mint az irodalomra vagy a hivatásos művészetek más ágaira. (Egyes kötött műfajokban összefügg a zenei ismétléssel.) Bár régi epikus és főként szertartásos énekekben is gyakori, mégsem kell feltétlenül mágikus (varázsos) eredetűnek tekintenünk, mindenesetre újkori népi líránkban valamivel már ritkábban fordul elő, mint régen. Az ismétlésnek korábban a szervező, nyomatékoló, utóbb már inkább a hatásfokozó és díszítő szerepe volt a hangsúlyosabb.

Az ismétlésnek terjedelmi szempontból kötetlen formában a szóismétléstől az epizódok újramondásáig, kötött formában pedig a hangoktól a versszakokig minden fajtáját meglelhetjük, néha egymás mellett és összefonódva is. A dallam- és szövegstrófa maga is minden bizonnyal az ismétlődés eredménye, de míg a szöveg eljutott a 4 egymástól eltérő, különböző sorig (képlete lehetne: ABCD), addig a dallam egy korábbi fokon rekedt meg, mert kisebb-nagyobb módosítással és bizonyos sorrendi cserékkel valamelyik sorát (vagy sorait) máig megismétli (pl. ABBA stb.). Néhány szövegpélda:

szóismétlés: — *Csillagok, csillagok,* szépen ragyogjatok!...

félsorismétlés: — *Bizony nem ölöm én, bizony nem ölöm én!...*

sorismétlés: — *Ez az utca bánat-utca,*
Ez az utca bánat-utca;
Bánat-kőből van kirakva...

Régies állapotokat őriztek meg a még strófátlan, ütem- és szólamismételgető gyermekmondókák, a népdalfejlődésnek csak a küszöbéig jutott ún. *láncversek* (pl. a hintáztató — *egy üveg alma...*); valamint műfaji rokonaik: a *láncénekek* és *láncmesék*. Mindezekben a cselekményes (epikus) előrehaladás gyarapodó, esetleg visszatérő ismétléssel párosul (pl. — *Én elmentem a vásárba félpénzzel...*). Ilyen szerkezetű műfajok

pl. a *hintáztató*, ujjkiolvasó, kiszámoló stb. gyermekmondókák, továbbá egyes alkalmi és szertartásos énektípusok (a *fejőnóta*, *kánai menyegző*, *katekizmusi ének*, az előbb idézett *kitrákotty-mese* stb.), valamint egyes önállósult prózai mesék (pl. A kóró és a kismadár) is.

A versszakismétlés különösen jellemző a páros-felelgetős (pl. — *Jánoshídi vásártéren . . .*) és a csoportos-sorozatos (— *Tisza partján mandulafa virágzik; — Haragszom az olyan szóra . . .* stb.), továbbá az előzőkkel rokon ún. *homológ* vagy *strófaformula-ismétlő dalokra* (pl. *Kimentem én a szőlőbe . . .*).

A versszakismétlés a balladákban is eléggé gyakori, az ilyeneket *Vargyas* Lajos korábban külön csoportba sorolta (pl. *A megölt legény, A rossz feleség, Sárighasú kígyó, Párjavesztett gerlice, Görög Ilona, Fehér László* stb.). Ez a balladai ismétlés látszólag ellentétben van e műfaj közmondásos tömörségével, de az epikában minden ismétlés voltaképpen *késleltetés*, mely fokozza a feszültséget. Újabb tapasztalat, hogy e versszakismétlő balladákat jobban megjegyzik, tovább fennmaradnak az emlékezetben.

Még tágabb tere nyílik az ismétlésnek a népmesében, melyen belül egész epizódok kerülnek újra elmondásra, sőt gyakran három párhuzamos szálon is fut a cselekmény. Ám a megismételt szakaszok és epizódok nem feltétlenül egymás mellett helyezkednek el és nem is mindig szószerinti hűséggel ismétlődnek, mindkét epikus műfajban a *fokozást* (pl. 7—9—12. fejű sárkánnyal vívott, tehát egyre nehezebb párbaj) szolgálják. E felfelé vezető lépcső: a *hármasság* szerves tartozéka a mesének, a balladában viszont — *Vargyas* Lajos szerint — magyar sajátosság.

A tudatosan, mintegy költői fogásként alkalmazott hármasság előtt azonban érdemes közelebbről is megismernünk az ösztönösebb *kettőzést* (kettőződést) vagy *párosságot* is, mely a szöveg- és dallamkutatók szerint csaknem minden szabályos tartalmi-szerkezeti-formai elrendeződés kezdete, alapja, és belőle származnak az ún. másodlagos formák, fejlettebb fokon pl. a párhuzam, a gondolatritmus stb.

Az egyszerű *párhuzam* mindenesetre már több a puszta ismétlésnél:

Bánatos a fecskemadár: hűtlen párját siratja,
Bánatos az én szivem is, mert nincs vigasztalója . . .

— — — — — — — — — — — — —

Zavaros a Tisza; nincs tisztogatója,
Szomorú a szivem, nincs vigasztalója . . .

Végső fokon még a *hasonlat* és a (természeti) kezdőkép is a párhuzamra vezethető vissza, sőt még az *ellentét* is ennek a visszája, fordítottja:

A szelid galambnak tiszta búzát adtam,
De a vadgalambnak ocsuját sem adtam . . .

— — — — — — — — — — — — —

A nyári folyóvíz télre megaluszik,
De az én bús szivem soha meg nem nyugszik . . .

Az *ellentét* a magyar népköltészet egyik legkedveltebb stíluseszköze, mely a megszemélyesítéssel, a párbeszéddel stb. együtt hozzájárul a *drámaiság* fokozásához. Szerkezete egyszerű: negatív–pozitív pólusból áll, az egymással ütköztetett fogalmak pedig 10 tartalmi csoportba oszthatók; ezek között vannak természetiek (világosság—sötétség), átmeneti típusok (virágzás—hervadás) és végül társadalmiak (öröm—bánat, élet—halál stb.). A dal és a ballada ellentétpárjai pontosan megegyeznek, de már a gyakorisági sorrend eltér: a balladában első helyen vannak a társadalmi-morális, a dalban pedig az egyéni-érzelmi antitézisek; néhány példa:

balladai társadalmi-morális ellentét:

Inkább elleszek én az egy kezem nélkül,
Mintsem én ellennék a galambom nélkül . . .

— — — — — — — — — — —

Nem kellesz énnékem gazdag bíró lánya,
Kell nékem, kell nékem szegény ember lánya! . . .

dalbeli egyéni-érzelmi ellentét:

Zavaros a Maros, nem akar kiggadni,
Haragos a babám, nem akar békülni.
Meghiggad a Maros, nem lesz zajos,
Megbékél a babám, nem lesz az haragos . . .

Az előbb említett formáknak mintegy az összegezője és kiteljesítője a *gondolatritmus,* amely a mondottak alapján lehet párhuzamos:

párhuzamos:

Megunta két lábam már a követ nyomni,
Megunta két kezem már a láncot húzni,
Megunta két fülem tenger mormogását . . .

elletétes:

Lelkem a lelkeddel mennyekben vigadjon,
A hercegné asszony pokolban gyulladjon! . . .

haladványos szerkezetű:

Kis fecske elvitte, vállára föltette.
Úrfi észrevette, kezébe fölvette:
Kezébe fölvette, szomorúan olvasta,
Szomorún olvasta, keserűn jajgatta . . .

Az egyszerű ismétlésnél az említett motívikai, epizodikus és szerkezeti *hármasságok* is fejlettebbek, ezeket — mint tudjuk — az epika kedveli, a mesében inkább mennyiségi (a hős előbb bokáig, aztán derékig, majd nyakig vágja a földbe a sárkányt), a balladában viszont minőségi (pl. Kerekes Izsákot kelti apja-anyja-mátkája, de csak az utóbbi szavára serken fel) jellegűek.

Ezzel szinte észrevétlenül át is léptünk a már szintén említett *fokozás* körébe, mely a mondottak értelmében szintúgy lehet mennyiségi:

Mit ér nekem hét vármegye?
Tizenkettő jöjjön ide!...

és minőségi jellegű:

— *Csináltatsz-e nekem diófa-koporsót?*
— *Csináltatok, anyám, márványkő-koporsót...*

Ezek mindegyike lehet erősítő vagy gyengítő jellegű és össze is olvadhatnak a túlzással.

A *túlzás* is a legrégibb és legalapvetőbb költői eszközök egyike. Bár az epika (főként a fantasztikus mese) valamivel jobban kedveli a líránál, mégis műnemek és műfajok feletti stíluseszköznek vehető, sőt egyes dalcsoportokban (pl. a keservesek, katonadalok, rabénekek) az átlagosnál jóval gyakoribb. Magát a túlzást azonban nem olyan könnyű felismerni, mint az előző költői eszközöket, mindig az a kérdés: mihez viszonyítva túloznak? Pl.:

túlzás nélküli kifejezés:

Árva vagyok, az is lettem
Szerencsétlennek születtem...

túlzás:

Olyan árva nincs több, mint én
Az ég alatt a föld színén...

Az utóbbi példa azért vehető túlzásnak, mert a lírai „hős" magát tekinti a legszomorúbb embernek a Világon. Akkor beszélhetünk tehát túlzásról, ha a mindennapi emberekhez és helyzetekhez viszonyítunk.

A túlzás is két pólusú, mint volt az ellentét, de ezek a pólusok elszakadtak egymástól, önálló életet élnek; így beszélünk *nagyítás*ról:

Azt a hegyet a zsebkendőmnek négy sarkában is elhordom...

— — — — — — — — — — — — —

Széles a Duna, keskeny a partja,
Nincs olyan legény, aki átugorja.
Géczi Imre átugrotta...

s ennek ellentéteképpen *kicsinyítésről* (ez jóval ritkább):

Mert már megunlam a gazdám konyháját:
Körme között hozott parányi túróját . . .

— — — — — — — — — — — — —

Ki is méri az a babot sorjába:
Három szemet minden summás számára . . .

A gyakoriság sorrendjéből arra lehet következtetni, hogy a nagyítás a régibb és ebből alakítható ki a kicsinyítés, mint ahogyan a komoly előzhette meg a tréfásat:

komoly értelmű túlzás:

Annyi bánat a szívemen:
Kétrét hajlott az egeken:
Ha még egyet hajlott volna,
Szívem kettéhasadt volna! . . .

tréfás értelmű túlzás:

Harminchat tojásból csak egy kakas lett,
Az is kappan lett . . .

Az elletétekhez némileg hasonlóan, a túlzások között is vannak mennyiségiek:

— Énrám száz juhász százat üt, száz kutya meg százat harap belém, de az aranyszőrű bárány mégis tehozzád jön . . .
(népmese)

további minőségiek:

Azért zöldelltek ki arra a fák:
Bús könnyeim sokat megáztatták . . .

Említettük, hogy a magyar népköltészetben ritkán találkozunk részletező leírással vagy terjengős elbeszéléssel, annál kedveltebb viszont a *párbeszéd;* a képzeletbeli személyek szájba adott e kis „színpadi" jelenet drámai jellege kétségtelen. Ebből következik viszont, hogy míg pl. kevés az állandó jelző, vele ellentétben minden műfajban feltűnően gyakori a *kérdés, megszólítás* és a *felkiáltás:*

kérdés:

dalban: — *Ugyan mit írjak babámnak? . . .*
balladában: — *Szegény Barna Péter hol eszik vacsorát? . . .*

megszólítás:

dalban: *Repülj, madár, repülj!...*
balladában: — *Kocsmárosné, ide halat hozzon kend!...*

felkiáltás:

dalban: — *Jaj, de mély az Albert-akna beszálló!...*
balladában: — *Jaj, de széles! Jaj, de hosszú az az út!...*

Ezek a kis gondolati-tartalmi egységek nemcsak műfajok, hanem alkotások felettiek is egyszersmind; e *formulák* (fordulatok) ha nem is mindig szószerinti hűséggel, de jól felismerhető tartalmi-formai következetességgel ismétlődnek számos műfaj sok-sok alkotásában, ill. változatában. Minél formulásabb (közhelyszerűbb) egy-egy népköltészeti alkotás (variáns), annál elterjedtebbnek, népszerűbbnek és végső fokon népibbnek is vehető. Az irodalomban nemcsak a tartalom, hanem a formulák ismétlődését is lehetőleg elkerülik, de a régi (középkori) és a keleti irodalmak még kedvelték, hiszen akkor és ott az egyéniség kibontakozása éppen csak megkezdődött. A népköltészet jó értelemben véve közhelyekből áll, nemcsak egy-egy konkrét népdal szinte minden egyes sorát megtaláljuk más helyen és más összetételben egyebütt is (most nem csupán a közeli rokon változatokra, hanem az önálló, egymástól független daltípusokra is gondolunk), hanem még az egyénibb rabénekek, sőt a siratóénekek is szinte „hemzsegnek" ezektől a formuláktól. A rabénekekben nagy számú formula található, a siratókban viszont mindössze néhány tucat, mégis egyéni alkotásoknak tűnnek. A székely keserveseknek is minden sora megtalálható valahol másutt, de ezeket és a belőlük építkező versszakokat úgy fűzik rá egy dallamra, hogy az énekesek némi joggal beszélhetnek „saját" keservesükről, melyet a kis közösség is elfogad, felismer, más ugyanabban a formában nem is énekli.

Klein Valeska a magyar népköltészet formuláiról írott tanulmányában megkülönböztet *szó-* (kifejezés-, mondat-), valamint ún. belső formulát. (Ez utóbbi azonban részben már képes kifejezés, részben szépítő stíluseszköz, így másutt tárgyaljuk.) A kifejezésformulákat Klein Valeska már *tartalmi* csoportokba osztva tárgyalja, pl. a lírai hős:

— *én vagyok; nem vagyok én; betyár vagyok...*
— *gyere, babám!* — *anyám, édesanyám...*

az érzelmi alaphelyzet:

— *fáj a szívem; ne sírj, rózsám!...*

továbbá természeti jelenségek szerint:

— *esik eső; hideg szél fúj...*

Ez az osztályozás voltaképpen külső támpontot vesz igénybe, sőt a mondatformuláknál is hasonló a helyzet:

— *A rózsámat igazán szerettem . . .*
— *Nem loptam én életemben . . .*
— *Szép a huszár, ha felül a lovára . . .*

Ezekkel azonban elérkeztünk a képes kifejezések területére.

A formulák régies rétegéhez tartoznak az *átkok-áldások*; a túlzás és az elletét mellett ezek is feltűnően kedveltek, vagyis ismét csak egy olyan költői eszköz, mely a drámaiságot hatványozza! Ráadásul az átok háromszor gyakoribb is az áldásnál, tehát a kép még komolyabb, sőt komorabb, hiszen pl. a balladák majdnem kétszerannyit használnak fel belőlük, mint a lírai dalok. Igaz, az utóbbi 120—130 év alatt kedveltségük, gyakoriságuk valamelyest csökkent, nemhiába fogalmazta meg népünk: — *48 óta nem fog az átok!* A többi stílus-eszközhöz hasonlóan, a tréfás átok-áldás jóval kevesebb a komolynál, a balladákban és néhány lírai dalcsoportban (keserves, rabének stb.) lényegében elő sem fordul.

Az átok-áldás tartalmi csoportjai éppúgy pozitív-negatív pólusokra tagolódnak, mint az ellentétek (pl. élet—halál, egészség—betegség, örömbánat, szeretet—szeretetlenség stb.):

Mikor lefektettél gyantáros bölcsőbe,
Fektettél volna le sötét, hideg földbe! . . .

— — — — — — — — — —

Tizenhárom doktor keze fáradjon ki sebeidbe,
Tizenhárom esztendőre vigyenek a temetőbe! . . .

Formai szempontból e formulák változatosak, különösen szépek a felsoroló jellegű balladai átkok:

Verje meg az isten szép gazdaságod:
Hordja el az árvíz szép szántóföldeid,
Jégeső verje el jótermő szőleid,
A mennykő csapja meg négy szép hintós lovad,
A dög emésszе meg három gulya marhád!
Szakadjon hegyibéd kőből rakott várad! . . .

Vargyas Lajos a balladai túlzással kapcsolatban kiemeli, hogy e műfaj az élet nagy általánosságaival akar hatni, azt szolgálja minden tartalmifogalmazási sajátossága is. Ha pl. életveszélyt, vagy bajt jelöl, rendszerint tüzet és vért emleget, mint *Fehér Anna* klasszikus átka is:

Mosdóvized vérré váljon,
Törlőkendőd lángot hányjon! . . .

Megjegyzi, hogy ezeket az átkokat felszaporíthatják ugyan, de bármilyen hosszúak is legyenek, nem olyan hatásosak, mint az élet legősibb, nagy

jelképei; a tűz-vér mellett hatásosságát tekintve legfeljebb a következő állhat még meg: — *A kenyered kővé váljon!* ... Ezzel már át is léphetünk a képes kifejezések tartományába.

KÉPES KIFEJEZÉSEK

Más népekhez hasonlóan, a magyarok is kedvelik a képes (még nem művészi) kifejezéseket, észrevétlenül, ösztönösen élnek is velük a mindennapi beszédben, pl. *felöntött a garatra, cserben hagyta, széles jókedvre kerekedett, bakot lőtt* ... stb. Ezek bekerülnek a szólásfélékbe (pl. idős, de még nem őszülő emberre: — *Még nem harangoztak, de már beesteledett!)* is, gyakran találkozunk velük a találós kérdésekben (pl. öreg emberre: — *Parton hó, völgyben víz, rózsa nem virít, 32 testvér nincs együtt),* és természetesen még többször a kötött formájú népdalokban és balladákban.

A hagyományos stilisztika e költői képeket az ún. *belső forma* körébe utalta, de máig nincs megnyugtató módon kijelölt helyük, és az előző költői eszközöktől való merev elválasztásuk sem teljesen indokolt.

Itt van mindjárt a már többször is említett *jelző* kérdése, melynek gyakorisága idővel nagyot csökkent, régies szokásénekekben (*piros* pünkösd, *virágos* Szent János stb.), középkori balladákban (*búsan búgó bús* gerlice) és hagyományos népdalokban (pl. *sötét* felhő, *kicsi* madár, *kökényszemű kis* barna, *édes* angyalom) fordul elő legtöbbször, de ennél jóval kedveltebb a hasonlítás és a hasonlat. Nem minden nép költészetében van ez így: az orosz lírai dalokban pl. népszerűbbek, és ott gyakrabban ragasztanak jelzőt emberi, mint természeti jelenségekhez, a művészi jelző pedig túlsúlyban van az egyszerű (mint pl. kicsiny, nagy, magas stb.) változatokkal szemben. Az orosz lírai jelzők rendszere is nagyon régi, legfeljebb a fizikai tulajdonságok jelöléséről egyre inkább az érzelem festésére helyeződött át a hangsúly, a líra tehát emberközpontúvá vált.

*Hasonlat*félével a mindennapi beszédben is élünk, amikor pl. egy ravasz embert így jellemzünk: nagy *róka!* A *szóláshasonlat*ok pedig az összes szólások tekintélyes hányadát (legalább 1/5-ét) teszik ki. Ilyen pl.: — *Él, mint hal a vízben;* — *Olyan sűrű, mint a csillag* stb. Lényegében ezeket használja fel a népdal is, amikor költői keretbe illeszti be őket:

Én is éltem egy időben
Kedvemre, mint hal a vízben ...

— — — — — — — — — — —

Vágok olyan sűrű rendet a réten,
Mint mikor sok csillag ragyog az égen ...

Míg azonban a közbeszédben használt szóláshasonlat elemei „házkörüliek", mindennaposak, a népdalokéi szinte „fellegjárók", vagyis magasabb költői szférába emelkednek. A költészetben az ismeretlen vagy bemuta-

társra kerülő belső jelenséget (érzelmet, lelki folyamatot stb.) költői képek segélyével világítunk meg, vagy ismerttel hasonlítunk össze:

Úgy nyugszik a szívem a gyászban,
Mint a Maros az árkában . . .

— — — — — — — — — — —

Bujdosik az elmém a szerelem útján,
Mint kis fülemile körül az ég alján . . .

Míg hasonlat alig fordul elő balladában, a *metafora* (a hasonlított *azonosítása* a hasonlóval) már egyformán kedvelt mindkét kötött formájú műfajban:

dal:

Édesanyám rózsafája
Én vagyok a legszebb ága,
De egy gonosz leszakasztott,
Kebelében elhervasztott.

— — — — — — — — — — —

ballada:

Dunai halacskák: az én siratóim,
Az égi madárkák: az én éneklőim . . .

Minden idők legszebb metaforája és egyben annál több is a *Júlia szép leány* balladánk siratója, mely haladványos (fokozó) gondolatritmus, minden „naturális" képe önként következik az előzőből, és azonnal át is „cserélhető" emberi vonatkozásokra:

— Leányom, leányom: virágos kertömbe
Első raj méhömnek gyönge lépecskéje,
Gyönge lépecskének sárguló viasza,
Sárog viaszának födön futó füstje,
Födön futó füstje, s mennybe ható lángja! . . .

(Azonkívül szinte zsúfolásig tele van állandó jelzőkkel és betűrímmel is!)

Népszerű a szintén műfajok feletti *megszemélyesítés* is; főként természeti jelenségeket szoktak élőkre jellemző tulajdonságokkal felruházni:

Sirat engem a madár is,
Utánam hajlik az ág is:
Az is azért hajlik le a földre:
Szólna hozzám, ha lehetne! . . .

Az előző költői képektől nem választható el a *szimbólum* (jelkép), amely a tárgyalt metaforához van legközelebb, mindkét költői eszköz

szinte kiváltja a különféle díszítő (állandó) jelzők használatát is. A népi líra kedveli elsősorban, és természetesen ez is nemzetközi népszerűségnek örvend, de ezen belül népi-nemzeti „tartományok" különíthetők el. A mindennapi beszédben is élünk szimbólumfélékkel, pl. amikor *futó* felhőről vagy *szomorúfűzről* beszélünk; kedvelt és féllábbal már költői szférában vannak az *angyalom, csillagom, rózsám* és hasonló jelképes kifejezések. A magyarban különösen kedvelt a *madár* (galambom, tubicám, madárkám stb.) és a *virágszimbolika* (virágom, ibolyám, rózsám stb.), mindezek valószínűleg a virágénekekből származtak át a népköltészetbe. Eleinte a szerelmes megjelölése helyett *általában* beszéltek virágról vagy madárról (vö. – *Tavaszi szél vizet áraszt, virágom, virágom, Minden madár társat választ, virágom, virágom ...*), később elszaporodtak az előbb már idézett és más konkrét virágnevek is, úgyhogy olykor a régi általános jelentést már meg kell fejteni (pl. ilyen találós kérdés: — Virág mondja Virágnak, vessen véget világnak! — a szerelmes mondja szerelmének, oltsa el a lámpát!). Hasonló a helyzet a *madár-* és némileg a *színszimbolikával* is. Értelmezésükre sokféle és gyakran nagyon szellemes elmélet született, de a kérdés semmiféle szempontból nincs még lezárva. A különféle szimbólumok gyakori és sok esetben állandósult szerepéről egy régi és minden egyes részletében összefüggő rendszert véltek kiolvasni (többek között *Lükő* Gábor, *Erdélyi* Zsuzsanna is), ámde nem választották el az egyes történeti rétegeket, a barok és a későbbi díszítő elemeket korábbra vetítették vissza, de nem számoltak újkori irodalmi és egyéb hatásokkal sem, ellenben tág teret engedtek képzeletüknek. (A Mária Terézia kori hivatalos *sárga* szín pl. nyilván ellenszenvessé vált, pl. a kaszárnyákat is ilyenre meszelték, ezért elsősorban szomorú katonadalokban és egyéb kesergő műfajokban fordul elő.)

Általánosságban a *szimbólum* a jelenséget eszmévé, az eszmét pedig képpé változtatja, vagyis voltaképpen *antropomorf* (emberies) jellegű, a népköltészetben — más költői eszközökhöz hasonlóan — valamely érzést, lelki állapotot, egy személy vagy elvont fogalmat fejeznek ki jelképesen egy érzékletes jelző és egy tárgy (jelenség) segítségével.

szerelmi dalban:

Gyöngyöm, violám, szép aranyalmám ...
— — — — — — — — — — —
Ej-haj, gyöngyvirág,
Teljes szegfű, szarkaláb,
Bimbós majoránna!
Ha kertedbe mehetnék,
Piros rózsát szedhetnék,
Szívem megújulna ...
— — — — — — — — — — —
Erdő, erdő, kerek erdő,
De szép madár járja kettő!
Ha egyiket megfoghatnám,
Kebelemre szorítanám ...

Annyi bizonyos, hogy egyes állandósult jelzők, jelképek a népköltészeti alkotások egy-egy nagy csoportjában hasonló jelentéssel és szerepben fordulnak elő. Ezek közé tartozik pl. a „biblikus" alma, a szerelem (tiltott) gyümölcse:

Piros alma kigurult a sárba,
Ki felveszi, nem teszi hiába:
Piros almát felveszem, megmosom;
A rózsámat ölelem, csókolom ...

— — — — — — — — — —

Kis kertemben egy almafa,
Aranyalma terem rajta.
— Szedjed, rózsám, az almáját;
Csókkal adom meg az árát ...

— — — — — — — — — —

Édes alma csüng a ján.
Szeret engem a babám ...

Hasonló a helyzet a hűséget jelképező rozmaringgal, melynek hervadása vagy leszakítása a bánatot jelképezi:

Kerek erdő közepében két rozmaringbokor van:
Egyik hajlik a vállamra, másik a babáméra ...

— — — — — — — — — —

Rozmaringnak olyan a szokása:
Télen-nyáron zöldellik az ága.
Leszakasztják: kóróvá változik;
Az én szívem hozzád kívánkozik ...

Korántsem ilyen világos azonban minden jelkép jelentése, különösen a színek és a számok megfejtése okoz sok fejtörést (pl. a szomorúság, gyász, ill. az öröm, életerő színei), a kutatómunka érdemi része még hátra van.

A magyar népdalok közismert *természeti kezdőképe* vagy más néven *népdalküszöb* (latinul *initialis*) is vitatott jelenség, sem történeti rétegei nincsenek még felfejtve, sem pedig nemzetközi összefüggései tisztázva, talán még a tipológiája jutott legközelebb a megoldáshoz. *Valter* Vilmos kisebb könyvet szentelt e fontos kérdésnek, utóbb *Ortutay* Gyula fejlesztette tovább ennek tipológiáját, de szinte alig van olyan költőnk, írónk vagy esztétánk — a folkloristákról nem is szólva —, aki ne nyilvánított volna véleményt.

A természeti kezdőkép főként a 19. századi új stílusú népdallal terjedt el és vált ilyen általánossá, korábban nem volt ennyire népszerű és a századfordulótól mintha ismét csökkent volna a szerepe. Nem is feltétlenül *kezdő* ez a kép, elhelyezkedhet éppen belül, pl. a 2., vagy akár a 3. sorban is:

Barna kislány, haza, haza már!
Mert a piros hajnal hasad már!
Szép a piros hajnal, aranyos.
Este csókollak meg, de nem most...

A természeti kezdőképet a dal többi részével szorosabb vagy lazább kapcsolat fűzheti egybe, utóbbi esetben nehezebb az értelmezése is;

magától értetődő kép:

Elszárad a fa, kit a fejsze levág.
Elhervadok én is, ha a rózsám elhágy...
— — — — — — — — — — — —

a kenderáztatást követő őszi fonóra utal:

Virágos kenderem kiázott a tóba,
Ha haragszol, babám, ne jöjj a fonóba!...

a sok magyarázat ellenére máig megfejtetlen:

A tápai biró udvarába,
Lehullott az akácfa virága.
Felszedné azt sok jó édesanya,
Csak a fia ne lenne katona!...

(Bizonyára más, talán hasznos termés, előzhette meg az akácfavirágot?!) A természeti kép használatának tehát lehetnek tér és időbeli, oksági, analógiás (hasonlóságon alapuló) és rímekkel kapcsolatos szabályszerűségei, esetleg maga a kezdőkép egyben önálló természeti kép, ez esetben kiteljesíti azt a régi gyakorlatot, amikor a lírai dalszerkesztésre a természeti-társadalmi kettősség volt jellemző, mint ezt *Lükő* Gábor megállapította:

Megrakják a tüzet,
Mégis elaluszik,

Nincs az a szerelem,
Aki el nem múlik...
— — — — — — — —

Meg kell a búzának érni,
Mert minden nap jó szél éri.

Meg kell szívemnek hasadni,
Mert minden nap bánat éri...

Még vitatottabb kérdés, hogy (a magyar) népköltészetben van-e egyáltalán *allegória,* mint amilyen pl. *Tompa* Mihály *Madár, a fiaihoz...* c. ismert verse is. Néhány népköltészeti példát szoktak emlegetni, így

a szintén ismert *Virágok vetélkedése* . . . líral balladafélét és a következő szerelmi dalt is:

Egy kicsi madárka hozzám kezde járni,
Virágos kertemben fészket kezde rakni,
De azt az irigyek észre kezdték venni:
Kicsi madár fészkét széjjel kezdték hányni . . .

IRODALOM

Dankó Imre: Az almaszimbolika magyar vonatkozásai — *Ethnographia*, 73 (1962), 558—589.

Erdélyi Zsuzsánna: Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához — *Ethnographia* 72 (1961), 173—199, 405—429, 583—598.

Fábián Pál—Szatmári István—Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlata. 3. kiad. Bp. 1974.

Hankiss Elemér (szerk.): Formateremtő elvek a költői alkotásban Bp. 1971. A Magyar Tudományos Akadémia Stilisztikai és Verstani Munkabizottságának Kiadványai.

Imre Samu—Szathmári István—Szűts László (szerk.) Jelentéstan és stilisztika. A Magyar Nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai. Bp. 1974. Nyelvtudományi Értekezések, 83.

Jacobi-Lányi Ernő: Az ismétlés a magyar népdalban — *Ethnographia* 48 (1937), 24—29.

Katona Imre: A túlzás főbb típusai a magyar népköltészetben — *Ethnographia* 83 (1972), 177—206.

Katona Imre: A magyar népnyelv egyszerű és szóláshasonlatai — *Filológiai Közlöny* 20 (1974), 129—154.

Katona Imre: Az ellentét a magyar népdalokban — *Ethnographia* 85 (1974) 231—261.

Klein Valeska: Állandósult elemek a magyar népdalszövegekben. Folklore értekezés. Szeged, 1931.

Lükő Gábor: A magyar lélek formái. Bp. 1942.

Lükő Gábor: A magyar népdalszövegek régi stílusa — *Néprajzi Értesítő* 39 (1957), 5—48.

Miner, Earl: A költői formulák összehasonlító vizsgálatához — *Ethnographia* 79 (1968), 225—240.

Ortutay Gyula — Kríza Ildikó (szerk.): Magyar népballadák. Bp. 1976. Magyar Remekírók.

Riedl Frigyes: Az initiális a népdalban és Petőfi költészetében. Bp. 1907.

Sebestyén Antal: Adalékok a magyar népdal jellemzéséhez. Bp. 1912.

Szabó Zoltán (szerk.): Kis magyar stilisztika. Bukarest, 1968.

Szabó Zoltán: Kis magyar stílustörténet. Bukarest, 1970.

Szathmári István: A magyar stilisztika útja. (Bp.), 1961.

Valter Vilmos: A magyar népdal kezdőképe. Bp. 1916.

Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, I—II. Bp. 1976.

Voight Vilmos: A folklór esztétikájához. (Bp.), 1972.

Ortutay Gyula — Katona Imre (szerk.): Magyar népdalok, I—II. Bp. 1975. 2. bővített kiadás

A tanulmányban idézett szövegek *Ortutay—Katona, Ortutay—Kríza,* valamint *Vargyas Lajos* irodalomjegyzékünkben szereplő műveikből valók.

SUMMARY

ARISTIC STYLE AND PERIODS IN HUNGARIAN FOLK-POETRY

This paper gives a brief survey of questions not yet elaborated in Hungarian research. The preoccupation of the author, so far, has been the stylistics of folk-poetry in verse.

The major periods of Hungarian decorative folkcraft have been more or less defined, but music, dance, and folk-poetry have been treated only in terms of old and new style. The distinctive features of particular folk-poetry genres (tale, legend, song ect.) are not very well known.

So far the investigations have been mostly concerned with style requisites. One of the most important style requisite in Hungarian and other folk-poetries is *repetition*. Other favorite style requisites are *paralelism* and *antithesis*. Having compared the use of antithesis in poems and ballads, the author has concluded that the frequency of the use of antithesis is in inverse ratio in these folk-poetry genres.

Hyperbole is another favorite style requisite. However, it may be qualified as such only inside a particular genre, because what can be considered as „natural" in a tale, may be considered exaggerated in a modern lyrical poem. Most probably, the same family style reqisites generated the so called *impossibility formula* which may be found, first of all, in ballads and songs.

Among metaphorical expressions *similitudo* appears, in the first place, in lyrical songs and proverbs. *Metaphor* apprears rarely, but sembolism is frequent, especially in old love songs where it was not decent to speak openly about personal feelings.

REZIME

UMETNIČKI STIL I STILSKE EPOHE U MAĐARSKOJ NARODNOJ POEZIJI

Autor daje kratak pregled o pitanju koje još nije obrađivano u mađarskoj literaturi i u okviru kojeg se on sâm bavio prvenstveno nekim pitanjima stilistike stihovane narodne poezije.

Veće epohe u mađarskoj narodnoj dekorativnoj umetnosti (srednjevekovna, renesansna, barokna itd.) su sa manje-više preciznosti određene, uz naglašavanje njihove zadocnelosti i uzajamnog prožimanja, dok se u odnosu na muziku, ples i narodnu poeziju jedino govori o starom i novom stilu. Specifičnosti pojedinih književnih vrsta narodne poezije (bajke, legende, pesme itd.) slabo su poznate.

Dosadašnja istraživanja — koja se inače nalaze u početnom stadiju — najviše se bave pitanjima stilskih sredstava. Jedno od najznačajnijih stilskih sredstava u mađarskoj i ostalim narodnim poezijama je *ponavljanje*. Pored toga, omiljena stilska sredstva su *paralelizam i antiteza*. Upoređujući frekvenciju upotrebe aniteza u pesmi i baladi autor je došao do zaključka da se frekvencija upotrebe ovog stilskog sredstva nalazi u obrnutoj srazmeri u ovim dvema književnim vrstama narodne poezije.

Isto tako omiljena je i *hiperbola*. Međutim, ona se može *okvalifikovati* kao takva samo u okviru određene književne vrste, jer ono što je u nekoj bajci „prirodno" može se smatrati preterivanjem u nekoj modernoj lir-

skoj pesmi. Iz porodice ovih stilskih sredstava izrasla je verovatno i takozvana *formula nemogućnosti*, koju prvenstveno nalazimo u baladama i pesmama.

Od stilskih figura javlja se *simulitudo*, pre svega, u lirskim pesmama i izrekama. *Metafora* se retko susreće, ali je *simbolizam* česta pojava, naročito u starinskim ljubavnim pesmama, u kojima se nije moglo ili se nije priličilo otvoreno govoriti o ličnim osećanjima. „Legalne" ljubavne pesme u mađarskoj narodnoj poeziji su „čednije" od srednjevekovne viteške poezije, ali su razne svatovske, vinske i šalijve pesme prilično „drske".

Voigt Vilmos

A MAGYARORSZÁGI FOLKLORISZTIKAI TEXTOLÓGIA EREDMÉNYEI ÉS FELADATAI

A magyar folkloristikai kutatás több mint évszázados hagyományában tekintélyes részt foglal el a szövegkiadás és a szöveggondozás kérdése. Noha elméleti szinten folkloristikai textológiánk nem büszkélkedhet annyi önálló tanulmánnyal, mint például az igen fejlett orosz, és általában a szláv folkloristikai textológia[1], népköltészetünk tudományos kiadványai nem rendeződnek olyan impozáns sorozatokba, mint például a finn, észt, norvég, lett, litván, lengyel folkloristák sorozatai, a régi magyar irodalom textológiai vizsgálatai nem kapcsolódnak olyan tudatossággal a folkloristikához mint például a német vagy olasz munkák — mindezek ellenére is jelentős tudományos erőfeszítések eredményeként rövid áttekintésünkben[2] sok munkáról, kísérletről adhatunk számot. Voltaképpen a közelmúltban, a népköltési alkotások kritikai kiadásának szabályzata elkészültével[3] és újabban a magyar néprajzi és folkloristikai kiadványok rendszerének újraformálásával[4] lezárult folkloristikai textológiánk egy elég nagy korszaka, és az újabb feladatok kitűzéséhez, elvégzéséhez egyaránt szükségünk van az elért eredmények áttekintésére.

Ami a magyar folklórnak a nemzeti kultúrában betöltött *jelentőségének elismerését* illeti: ilyen nyilatkozatokban nem volt hiány. A népi, a nemzeti, a „magyar" műveltség legtöbb védelmezője hangoztatta azt, hogy nemcsak a „hivatásos" műveltség, hanem a népi kultúra értékei is fontosak, megőrzendők. Folkloristikai tudománytörténetünk hovatovább két évszázaddal korábbról keltezi az első tudományosnak nevezhető felhívást néprajzi-népköltészeti alkotások gyűjtésére. Jellemző hogy különféle tudományos és művelődési megközelítések találkoznak itt. Amikor a modern magyar újságírás úttörőjének, Ráth Mátyásnak pozsonyi *Magyar Hírmondó* c. újságjában 1782 januárjában megjelenik a magyar népdalok összegyűjtésére szóló buzdítás (ennek akkor névtelenségben maradt szerzője a nyelvtudós Révai Miklós), az angol, francia, olasz és német hasonló kísérletekre utalnak, és mindenféle régi versek összegyűjtését szorgalmazzák, amelynek ekkor még magyar tudományos neve sincs, és a német „Volkslieder" szóval kell körülírni a jelenséget. Ettől kezdve egészen az 1848-as szabadságharcig voltaképpen megszakítatlan a népköltési gyűjtésekre felhívás, kéziratos anyagok összeszedése, majd a korszak végén publikálása is. Ez a szorosabb értelemben vett folkloristikai tevékenység — megintcsak közismert Ma-

Magyarországon kívül is a nemzeti kultúra fontos fejlesztése, az „irodalmi népesség" egyik legismertebb megnyilvánulása, irodalomtörténetünk ezért is tartja számon.[5] Közvetlenül folklorisztikai tudománytörténetünk is több ízben áttekintette e korszakot. Sebestyén Gyula rövid szemléje[6] után Ortutay Gyula még 1939-ben írt tanulmányt erről,[7] amelynek adatait később, népmese-, népballada- és népdal-antológiák előszavaként újra kibővítve adta közzé,[8] 1962-ben, Cocchiara „Storia del folklore in Europa" című könyve magyar fordításának függelékében[9] az európai összefüggések keretében rajzolódott ki a magyar népköltészeti kutatás tudománytörténete, majd 1966-tól egyetemi összegezések bevezető fejezetében[10] szerepel ilyen áttekintés. Ennek ellenére is szükség volna a magyar folklorisztika új, tüzetes tudománytörténeti áttekintésére, hiszen az utóbbi négy évtizedben főként a magyar irodalomtörténészek jóvoltából megsokszorozódott a múlt századi népköltészet-kutatásra és értelmezésre vonatkozó ismeretanyagunk. Nemcsak tényanyagában, hanem elméletileg is sok új mondanivaló van 19. századi népköltészeti kutatásunkról,[11] és a majd csak megszülető tudománytörténeti áttekintés egyik legfőbb feladata éppen a textológiai kérdések önálló vizsgálata lesz. Érdekes, hogy több tudománytörténeti áttekintésünk ellenére sem foglalkozott soha senki a magyarországi folklorisztikai textológia történetével.

Előtanulmányok nélkül is úgy látjuk, népköltészeti szövegvizsgálatunkban a legkorábbi korszak, amikor véletlenül, ám értékes népköltészeti anyagok gyűltek össze, a 18. század végével ér véget. Ez után körülbelül az 1840-es évekig a gyűjtés áll a textológiai tevékenység központjában, és noha a gyűjtők általában foglalkoztak anyaguk elrendezésének, kiadásának kérdéseivel is, esetenként egészen más elgondolásokat követtek. Úgy látszik, valamiféle gyűjteményi elv már a 18. század végén több gyűjtemény készítői körében megfigyelhető, munkásságukat mégis a kéziratos költészet kései válfajaihoz sorolhatjuk. Különösen református vidéken, mint a debreceni és sárospataki kollégium körében folytatódott kéziratos antológiák, jegyzőkönyvek összeállítása, és a kor népköltészeti érdeklődésének megfelelően ezekben a műköltészeti, a népies és népi alkotások egymás mellé kerültek.

Az egyik legismertebb ilyen vállalkozás a debreceni kollégista Pálóczi Horváth Ádám 1813-as *Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek* című gyűjteménye, amelyben néhány saját versén kívül többszáz népies dalt (olykor átírva, kibővítve) és sok népdalszöveget (ezeket is átfésülve) gyűjtött össze, értéke a gyűjteménynek zenei anyaga is: szinte majd mindegyik darabjához szöveg- vagy zenefolklorisztikai megjegyzéseket fűzhetünk, és ezeket az 1953-as kritikai kiadás említi is.[12]

Közvetlenül a Bécsben időző Jakob Grimm biztatásának hatására kezdi el magyar népköltészeti gyűjtését Gaal György, aki évtizedes munka után 1822-ben egy kis részét adja ki magyar mesegyűjteményének — német nyelven. (A gyűjteményből később magyar fordítás is megjelent, de népmesetörténeti szempontból rendkívül fontos eredeti kéziratait eddig még nem adták ki. Gaal nemzetközi és magyar jelentőségű szólásgyűjtéséről is megfeledkezett az utókor).[13] Külön feladat volna áttekinteni Gaal, Majláth Lajos, Mednyánszky Alajos, Pulszky Ferenc és mások munkásságát, amelynek során német nyelven közöltek prózai szövegeket,

elsősorban a Felvidékről, ilymódon egyaránt szolgálatot téve a szlovák és a magyar folklorisztikának. Valóságos hagyománya alakult ki Bécsben, Hormayr körében az osztrák birodalom különböző nemzetiségei népköltési gyűjtéseinek. Egyszer önálló témakörként kellene ezt a folklorisztikai irányzatot bemutatni.[14] Az ő munkásságuk elsősorban a külföld számára közvetítette a magyar folklór alkotásait, és csak bizonyos értelemben tekinthető irodalmi jellegűnek: ezen kívül a történeti, politikai szempontok is megtalálhatók műveikben. Közvetlenebbül irodalmi jellegű Bowring magyar (és számos más keleti nép) folklórját is bemutató költészeti antológiája.[15] A magyar irodalomtörténészek közül Rumy Károly György, Döbrentei Gábor, majd legkivált Toldy Ferenc foglalkozott azzal a feladattal, hogy külföldi költészeti és irodalomtörténeti összegezések számára közvetítse a teljes magyar költészetet — ideértve a magyar népköltészet egyes alkotásait is. Voltaképpen e kezdeményeket (vagyis a 19. század első fele!) óta megszakítatlan az a törekvés, hogy a jelentősebb folklór-kiadványok a nemzetközi közvélemény számára is hozzáférhetővé váljanak. Ma kétnyelvű szövegkiadványok, esetleg idegennyelvű kivonatok, a kommentárok többnyelvű megjelentetése formájában oldják meg e feladatot. Mivel nincs teljes áttekintése az idegen nyelveken megjelent magyar népköltészeti kiadványoknak,[16] csupán becslések alapján mondhatjuk, hogy többezer magyar folklór alkotás olvasható valamilyen idegen nyelven. Szöveghűség szempontjából a fordítások minősége igen egyenetlen, csupán legújabban készültek el megbízható szövegeket csonkítatlanul közlő munkák — legtöbbször hazai folkloristák közreműködésével. Még itt is megoldatlan azonban a folklór szövegek idegenre fordításának sok stilisztikai jellemvonása, és a nélkülözhetetlen tudományos kommentárok idegenre átültetése.

Szintén a múlt század elején bontakozik ki az a törekvés, miszerint a „magyar régiségek" összegyűjtésének, valamilyen muzeális teljességre törekvésnek egyik ága csupán a népköltészeti alkotások összeírása és lehető publikálása. Ma úgy látjuk, itt a közvetlen kezdeményező Jankovich Miklós (1773—1846) lehetett, aki a kódexek, a kéziratos költészet, de a korabeli népdalok gyűjtését, tárolását és filológiai gondozását is hasonló módon képzelte el: egy nemzeti kézirattárban, amely a nemzeti múzeum része. Méltatlanul elfelejtett kezdeményező szerepét újabban ismét észrevették.[17] Ettől a kezdeményezéstől és a gyűjtési felhívásoktól vezet egyenes út az első jelentős magyar folklorisztikai antológiához: Erdélyi János *Népdalok és mondák* című három kötetes gyűjteményéhez (1846—1848).

Erdélyi hatalmas anyagból válogatott, és ennek az anyagnak gondos filológiai kiadása folklorisztikánk egyik legismertebb adóssága.[18]

Erdélyi antológiaszerűen publikált: változatokat olvasztott egybe, nem tüntette fel forrásait és az adatközlőket, mintha a népköltészet személytelen és örök voltát, akartav olna ezzel hangsúlyozni. Jellemző, hogy műköltőktől is közöl „népdalokat". 1848 után készült újabb antológiáiban a meseközlés és a szólásközlés terén pontosabb szövegfilológiai elveket követ, azonban nem sikerül nagyobb vállalkozást megteremtenie. Egyébként is 1848 furcsa módon cezura a magyar folklorisztika történetében: több gyűjtés és publikálás azért húzódik át e határponton is,

mivel a szorosabb értelemben vett magyar reformkor (1825–1848) nem egy célkitűzése megszakadt a forradalmi események, majd az abszolutizmus idején, és csak kedvezőbb esetben került sor 1848 vagy 1860, esetleg 1867 után a vállalkozás folytatására. Utalhatunk arra, hogy csak a 19. század második felében jelenik meg gyarló szövegfilológiával magyarul Gaal és Majláth meséinek egy része, Kriza János gyűjteményének legjava, de például Ipolyi Arnold mese- és mondagyűjtése még ennél is későbbig ismeretlen maradt.[19] Legutóbb, éppen Kriza János munkásságával végre pontos filológiai tanulmányok foglalkoztak,[20], de a kor sok más jelentős népköltészeti gyűjtőjét alig ismerjük, munkásságuk modern értékelése nem történt meg.

Mivel a nemzeti klasszicizmus nagy költője, Arany János, és irodalomkritikusa, Gyulai Pál munkásságához kapcsolódik, irodalomtörténetírásunk és folklorisztikánk foglalkozott a múlt század második harmadának két folklór-filológiai problémájával. Arany János a mesepublikációk hűségi fokáról írt, és megfogalmazta azt az elvet, miszerint a népköltési szöveget a gyűjtő maga fogalmazza meg, de olymódon, mintha azt a nép tehetséges adatközlője tette volna. Kiváló stílusérzékű, a népköltészet tónját jól ismerő író esetében — mint ő maga volt — ez nehezen megvalósítható, mégis eredményes módszer, ám éppen az ő bírálatából tudjuk, hogy a kortársak utólag népiesítették szövegeiket.[21] A másik vitatéma a folklór alkotások nemzetköziségének a kérdése volt, a magyar filológiában meghonosodott szóval a „Vadrózsapör".[22] Itt Gyulai Pál és román ellenfelei azon vitatkoztak, néhány erdélyi balladát vajon a magyarok tulajdonítottak-e el a románoktól, vagy fordítva. Érdekes, hogy ez a variáns- és interetnikus elterjedés-vita sem itt, sem ott nem vezetett tüzetesebb textológiai pontosságú szövegközlésre, mivel nem a változatok filológiája, hanem azok vélt vagy valódi esztétikai értéke, illetve a milieu-elmélet értelmezésében adott társadalomképe volt az érv. Ilymódon e vitákból nem alakult ki sem stilisztikai jellegű, sem elterjedést vizsgáló folklór textológia nálunk.

1872-ben indult meg Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Az 1924-ig lassan megjelenő sorozat 14 kötetet eredményezett, többnyire nagyobb gyűjtésekből mintegy antológiákat. Tudunk arról is, hogy legalább 6—7 további kötetet is tervbe vettek, ezek anyaga azonban nem jutott el a publikálásig. A centrális könyvsorozat első szerkesztési gyakorlatát csak részben alkalmazták a nemzetközi követelményekhez, inkább a korábbi magyar (zömmel irodalminak, nem irodalomtörténetinek vagy filológiainak nevezhető!) gyakorlatból indultak ki.[23] Később Sebestyén Gyula textológiai gyakorlata honosodott meg: pontosabb nyelvjárásiasság, variánsok idézése a jegyzetapparátusban. Azonban az antolólgiaszerűség továbbra is megmaradt. Már ekkor felmerült régebbi kéziratok kiadásának a problémája. 1914-ben Ipolyi régibb mesegyűjteményéből adtak egy filológiailag a lényeges problémákat megkerülő válogatást, 1911-ben pedig Sebestyén Gyula Kriza János *Vadrózsák* című gyűjteményéből adott, saját szavai szerint „kritikai kiadást". Ezen azt értette, hogy új rendszerben közölte az anyagot, kibővítette, és jegyzetanyagot illesztett hozzá.[24] Azóta több kiadásban is megjelent Kríza munkája, amelynek mindegyike hozott magában újabb

textológiai felfogást. Főként az időközben előkerült újabb kéziratos anyag tette lehetővé egy újabb kétkötetes munka elkészítését,[25] legutóbb pedig az 1863-as első kiadás pontos, a mai textológiai szabályok szerinti újrakiadása[26] látott napvilágot. Mindennek következtében folklorisztikai textológiánk legfontosabb eredményei éppen e kötet körül rajzolódnak ki: a helyesírástörténeti és folklorisztikai kommentárok ellenére is egy újabb, immár összkiadás, a szövegekhez illesztett modern jegyzetapparátussal továbbra is kívánatos volna, annál is inkább, mivel a szövegek között nem is egy olyan van, amely minden hitessége ellenére is értelmezésre szorul, esetleg akár társtalan is. Szép feladat lenne e klasszikus gyűjtés így teljes textológiai apparátussal kiadása.

A 19. század végétől legjelentősebb gyűjtői és publikálói gyakorlatot a vidéki pap Kálmány Lajos alakítja ki. A néphez közel férkőző gyűjtő, akinek elve az, hogy a folklorista ne válogasson, ne a maga ízlésével helyettesítse a folklór alakulástörvényeit. Gyűjtött egyetlen tájegységről, egyetlen adatközlőtől, és például állatmese-publikációi arra is vallanak, hogy valamilyen rendszerezett útmutató nyomán dolgozott. A szóbeliség filológiájához ő jutott legközelebb (ehhez az is hozzásegítette, hogy máshol már meglevő szövegekhez keresett párhuzamokat, illetve gyakran zilált szövegű alkotásokat is közölt), sok apró tapasztalatát azonban nem tudta általánosítani önálló textológiai tanulmányokban. A népköltészet történetiségét illetően volt néhány elméleti elgondolása, de ő is mechanikus történetiséget vélt felfedezni a folklórban: például Mátyás király említését a magyar reneszánsz korára utalásként, a török-tatárra vonatkozó utalásokat az illető kor vitathatatlan nyomának gondolta. Amikor századunk ötvenes éveiben a kéziratban levő magyar népköltési hagyatékok feldolgozását kezdték meg, éppen ezért Kálmány hagyatékával indultak. Előbb 1952-ben a történeti énekek és katonadalok gyűjteményét, majd Kálmány alföldi balladáit adták ki, és terjedelmes mesegyűjteményét is kiadásra szánták. A Kálmány egész munkásságát részletesen bemutató kötetek[27] egymástól is eltérnek. Az első kötetben a pontos szövegkiadáshoz terjedelmes jegyzetapparátus járul, amelyben megkísérlik a folklór alkotások társadalomtörténeti magyarázatát is — akkor újszerű feladat volt —, a második kötet viszont hallatlanul lakonikus jegyzetapparátusával tűnik ki. Mindezt úgy foglalhatjuk össze, hogy a kéziratok kiadási gyakorlatában a szöveggondozás kialakult, de a kommentárok jellegét illetően még ekkor sem formálódott ki elfogadható gyakorlat. Újabban a Kálmány által régen összegyűjtött anyag továbbélését, változásait vizsgálták, ami megint más textológiai kérdéseket vet fel.[28]

A századforduló egyik legjelentősebb magyar filológusa volt Katona Lajos, aki úttörő jelentőségű tudománytörténeti tanulmányokban, típusjegyzékben, változat-felsorolásokban a korabeli európai pozitívizmus színvonalán mozgó, nemzetközi jelentőségű filológus.[29] Különösen régi szövegek kiadása kapcsán végzett jelentős textológiai munkát, de ezeket nyelvtörténeti, irodalomtörténeti és tematikai szempontból vizsgálta,[30] és noha minálunk először, sőt nemzetközileg is a legkorábbiak között ismertette az angol meseosztályozási és leírási rendszert, később a mesetipizálás módszereit is,[31] közvetlenül folklorisztikai textológiai munkát alig végzett. Kálmány Lajost, még inkább Berze Nagy Jánost azonban ő

látta el módszertani tanácsokkal, ilymódon közvetve nagy hatással volt folklorisztikánk egész szakaszának szöveggondozási gyakorlatára.

A millenneumi idők jellemző szövegkiadványa volt nagy antológiaszerű összegezések létrehozása. Mivel ezeket a művelt nagyközönség (és az iskolák) számára készítették, a filológiai apparátus csökkentett méretű volt. A hiteleség sem mindig megnyugtató. Káldy Gyula népdalgyűjteménye,[32] Kiss Áron gyermekjátékgyűjteménye,[33] Margalits Ede közmondásgyűjteménye,[34] sőt Malonyay Dzső többkötetes összegezése a magyar népművészetről[35] mind ilyen jellegűek. E *korpusz*törekvések *jól ismert*ek a korabeli nemzetközi folklorisztikában, másutt azonban később egyre jobb színvonalon újraismétlődtek, míg nálunk általában ugyanilyen szinten rekedt meg a közlés és a filológiai apparátus elkészítésének módszere.

A két világháború közti időszakra néhány korábban is megfigyelhető textológiai törekvés továbbfejlődése a jellemző. A kitűnő iskolázottságú Honti János néhány tanulmányában a szövegkritikai módszert hasznosítja,[36] általában azonban a folklór változatokban élő volta arra a következtetésre csábítja, miszerint a népköltészet voltaképpen rögzíthetetlen.[37] Nyilván ezért is maga nem foglalkozott érdemi textológiai munkával. Solymossy Sándor a finn földrajztörténeti módszerhez rendkívül közel álló filológiai eljárásokat alkalmazott, büszkén említve, hogy a változatok elterjedésének kartográfiai módját illetően úttörő elgondolásai voltak.[38] A folklorisztikai kutatásban az egyik legfontosabb sajátlagos szempont éppen a változatok nagy számának megfelelő kezelése. Itt a magyar folkloristák közül először Róheim Géza alkalmazta azt a közlési módszert, amelyet általában ma is követnek: típusokra bontás, a nemzetközi párhuzamok rögtön említése jellemzi ezt.[39] Ez a módszer a monografikus igényű tanulmányok esetén igen célravezető (nem véletlen, hogy későbbi néphit-monográfiáikban Diószegi Vilmos, Pócs Éva és mások is ezt követték)[40], közvetlenül textológiai szempontból azonban átmenet a közlés és a feldolgozás között, emiatt mindkét irányban további kívánalmakat hagy maga után.

A két világháború közti magyar szövegfolklorisztika legfontosabb eseménye az úgynevezett „egyéniségkutató módszer" kialakulása. E módszer lényege abban áll, hogy a gyűjtés, a közlés és a kutatás középpontjában nem a személytelennek felfogott kollektívum, a „nép" hanem egy-egy adatközlő áll, akinek folklór tudását kezdetben több pszichológiai és esztétizáló, később inkább társadalmi és történeti magyarázatokkal kíséri a kutató. A módszer kezdeményezője Ortutay Gyula, aki 1933-ban kiadott balladakötetében[41] már így csoportosítja a gyűjtött anyagot. Ez a módszer leginkább a mesekutatásban vált általánossá, és maga Ortutay figyelme is hamar ebbe az irányba fordult.[42] A bátorligeti mesélő, Fedics Mihály felfedezésével[43] sikerült jelentős folklór egyéniségre is bukkanni, ilymódon lehetővé vált a módszer valódi kipróbálása. A *Fedics Mihály mesél* kötettel[44] indul el a ma is folyó *Új magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozata, Ortutay szerkesztésében és irányításával. Mivel több ízben is összegezték e sorozat eredményeit[45], itt csupán a legfontosabb textológiai tanulságok levonására van szükség. A nyomdában levő kötetekkel együtt több mint 20 kötetes sorozat az eddigi

publikált legterjedelmesebb magyar népköltészeti kiadvány. Gyűjtői zömmel szakemberek (újabban amatőrök, illetve közvetlenül nem-folkloristák). Hosszabb ideig egy-egy adatközlő vagy közösség viszonylag teljes anyagát adták, megjelentek azonban antológiaszerű kötetek is, amelyek textológiai szempontból nem sokban tértek el a régi *Magyar Népköltési Gyűjtemény* mintáitól. Nyelvjárási szempontból nagyolt fonetika, sőt következetlenségek is jellemzik a köteteket, az újabban közölt anyag érdeme viszont hitelessége. Tematikusan két kötetnyi monda és egy kötetnyi gyermekjáték jelent meg, ezenkívül vagy húsz kötetben mesék olvashatók. Ez igen egyoldalú arány, de egyszersmind lehetővé tette azt, hogy a mesefilológia különböző kérdései előkerüljenek a szerkesztés során. Különösen ott indokolt ez a módszer, ahol jelentős mesemondó egyéniség került a kötet középpontjába: ilyen Ortutaynál Fedics Mihály, Dégh Linda mesélői közül Pandur Péter és Palkó Józsefné, Erdész Sándor többszáz mesés Ámi Lajosa, Bálint Sándor tanyai mesemondója, Tombácz János.[46] Ugyanezt a módszert mesekutatói falumonográfia formájában is megvalósították. Az ilyen kísérletek közül a legjobb Kovács Ágnes ketesdi kötete,[47] mivel e kalotaszegi faluban a gyűjtés idején eleven mesehagyomány volt, és ezt a kiadvány igen pontosan tudja visszaadni. A variánsok, típusszámok feltüntetése a sorozatban egyenetlen, voltaképpen nem alakult ki érvényes filológiai-textológiai gyakorlat. Különösen azt hiányolhatjuk, hogy a meglevő központi archívumhoz (a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjában található *Magyar Népmesekatalógus* anyagához) való kapcsolat, hozzámérés elvei maradtak megoldatlanok.

Az egyéniségkutatás és a magyar mesekutatás természetesen nem csupán e sorazatban öltött formát. Népdalok, szokások, sőt a népművészet keretében is foglalkoztak az alkotó egyéniségek szerepével. A különböző időpontban felvett változatok összehasonlítása, az írott szövegek mondott szövegekké átalakítása esetenként pontos módon került bemutatásra. Érdekes, hogy egész sor kiváló mesemondó anyaga (illetve mesemondó közösség anyaga) maradt a sorozaton kívül, illetve egyáltalán publikálatlanul. Magától Ortutaytól leginkább Lacza Mihály meséinek nem publikálását, felvidéki gyűjtésének kéziratban maradását sajnálhatjuk. Kovács Ágnes szatmári gyűjtéséből csak töredékek jelentek meg. Szerencsére Katona Imre tápai[48] és kopácsi[49] gyűjtése megjelent, ugyanőtőle kéziratban van szilágysági mesegyűjteménye. Csíkban rendkívül érdekes anyagot gyűjtöttek össze, ezek közül a talán legérdekesebb magyarnyelvű mesemondó, Albert András anyaga[50] most juthatott el a publikálás küszöbére. Pogány Péter göcseji mesegyűjteménye kiadóra vár.

Elsősorban erdélyi folkloristák számos mesegyűjteményt adtak ki, amelyben hasznosítják az egyéniségkutatás módszerét. Itt az ifjúságnak szánt szépirodalmi jellegű kiadványtól[51] az egyéniségkötetig[52], illetve a mesemondóról adott egyéniségmonográfiáig[53], a nagyközönségnek szánt, irodalmias szövegű, de hiteles antológiáig[54] különféle megoldásokat kaptunk, általában a feladatnak megfelelő textológiai színvonalon. Több esetben régibb kéziratok megjelentetése hárult az erdélyi kutatókra: a különösebb nehézséget nem adó munkát megnyugtatóan végezték el.[55]

Itt jegyezhetjük meg, hogy a Berze Nagy János hagyatékában talált és hasonló módon publikált mesefeljegyzések zöme is erdélyi eredetű.[56]

Sajnos, más népköltési műfaj esetében nem sikerült központi kiadványsorozatot létrehozni. A népdalszövegek vizsgálatában Vargyas Lajos úttörő jelentőségű áji gyűjtése csak évtizedekkel később, szétszórtan jelent meg. E munka legnagyobb érdeme az, hogy először adja egyetlen község teljes anyagát, elsősorban zenei és zeneszociológiai szempontok alapján rendszerezve.[57] Több hasonló jelentőségű gyűjtés (mint például Kiss Lajos jugoszláviai magyar népdalgyűjteményei) mindmáig kéziratban maradt.[58]

Erdélyi folkloristák a maguk korábbi kutatásait (Seprődi János, Domonkos Pál Péter, Járdányi Pál és mások műveit) felhasználva tetemes dal- és balladaanyagot tettek közzé. Ezek közül antológiaszerű volt moldvai csángó kötetük[59], a romániai magyar népdalok antológiája[60], a diákok által gyűjtött háromszéki népballadakötet.[61] Mindegyik megnyugtató filológiai pontosságú, mind a szöveg, mind a dallam közlése a közhasznú kiadványokban elérhető pontosságig eljutott. Módszertani szempontból külön érdekessége van az egyetlen gyűjtő által összeállított romániai magyar balladakiadványnak (Kallós Zoltán zenefolklorisztikai kiindulópontú könyve),[62] amely több kiadásban is az utóbbi évtizedek legsikerültebb néprajzi kiadványa lett. Különösen hanglemez-melléklete valóban közel hozza az énekeseket. Egyetlen csángó adatközlő dal- és ballada-repertoárját adja ugyanő.[63] A balladák továbbélésének és kvantitatív vizsgálatának szempontjait veti fel a kibédi balladakötet.[64] Ezzel kapcsolatban valóságos vizsgálati módszer alakult ki: százalékban mutatják ki a különböző korszakokban ismert balladák egyezését, és egy-egy közösség hagyományát így próbálják objektív mértékkel kifejezni.

Jugoszláviában elsősorban Zenta környékén, Szlavóniában és az aldunai székelyek körében folyt rendszeres gyűjtés. Az újabb összefoglaló kiadványok[65] közül módszertanilag érdekesebb a pásztordalok kötete,[66] illetve a mondókák antológiája.[67] Mindegyikben a műfaji szempontok szerinti publikálás uralkodik, általában igen jó textológiai színvonalon. Ehhez nyilván az a körülmény is hozzájárul, hogy a ma dolgozó folkloristák nemzedéke megszívlelte a magyarországi textológia tanulságait, és ellentétben néhány hazai kollegájukkal, ezeket követni is méltóztatnak. Mint már említettük, Kálmány Lajos munkáival kapcsolatban, „újragyűjtéseik" egész sor érdekes folklór-filológiai problémát vetettek fel, amelyek tüzetes megoldása azonban még a jövő feladata. Elsősorban Katona Imre jóvoltából a mennyiségi stilisztikai elemzés is felbukkan az elemzési szempontok között. A hagyományozás nemenkénti és koronkénti megoszlása, illetve a hagyományok helyi tömbjeinek összevetése ígéretes módszer, és a szövegek aprólékos, poétikailag jártas elemzése még sok további eredmény kiindulópontja lehet.[68]

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy Kárpátalján[69], Szlovákiában[70] és Burgenlandban[71] is jelentek meg magyar ballada- és népdalkiadványok, különleges textológiai újdonságok és eredmények nélkül. Gaal Károly burgenlandi mesekiadványaiban[72] voltaképpen a kétnyelvűség lenne a sajátos textológiai probléma, ezzel azonban érdemben nem foglalkozik. Érdekes viszont néhány tárgyi néprajzi jellegű eszköztanul-

mánya, ezekben tárgy –munka nyelvi megfogalmazás kérdései bukkannak fel,[73] megintcsak a kínálkozó elméleti-textológiai következtetések levonása nélkül. Az Egyesült Államokban és Kanadában folyó magyar folklorisztikai gyűjtésből eddig csak töredékek jelentek meg. Dégh Linda gyűjtését eddig angolul publikálta, ami a kötetlen elbeszélések folklorisztikai fordításának a kérdését veti fel.[74] Izraelben is publikáltak magyarországi eredetű folklór anyagot,[75] sajnos itt is a magyar textológiai vonatkozások nélkül.

Természetesen a verses népköltészet publikálásában a hazai kutatók lehetőségei a legnagyobbak. Számukhoz képest azonban elenyésző a fontos kiadványok száma. Fontosabb textológiai problémát tartalmaz a Szabolcs—Szatmárban gyűjtött úgynevezett „kuruc" néphagyományok közlése[76]: itt iskolásgyermekek által elmondott töredékes adatok értelmezése lett volna a zömmel megoldatlanul maradt textológiai probléma. Több kiadványa után gömöri népdal- és ballada-antológiájában Ujváry Zoltán[77] azt a megoldást követi, hogy terjedelmes bevezető tanulmánnyal, de jegyzetek nélkül adja közre az anyagot. Erdélyi Zsuzsa két népszerű kiadásban is megjelentette archaikus népi imádság-gyűjteményét.[78] Ebben maga a szöveganyag sok-sok filológiai problémát vet fel (elsősorban a ritmus és tagolás miatt, amelyeket egyfajta megoldásban találunk. A történeti és összehasonlító vizsgálatok számára hallatlanul fontos anyagot egyelőre filológiai apparátussal alig látták el. Ez nehéz feladat is lesz. Más, hasonló kiadványaink[79] ugyancsak a szövegközlésig jutottak csak el. Mivel itt nyomtatott forrásokkal is számolhatunk, megoldatlan filológiai probléma előtt állunk: nemcsak folklorisztikánk, hanem egész irodalomtudományunk keretében tisztázatlan a ponyva-nyomtatványok, aprónyomtatványok textológiája. Pogány Péter korábbi tanulmányában csak kevés szöveg szerepel[80], Békés István közlései[81] filológiailag elégtelenek. Talán Pogány Péter most készülő ponyva-antológiája[82] hoz előbbrelépést. Itt említjük meg viszont azt, hogy a boszorkánypörök kiadásának régibb korpusza[83] még jogtörténeti elveket követett. Az újabb köteteket folkloristák szerkesztették[84], voltaképpen megnyugtató pontossággal, ám magyarázatok nélkül. Több jogtörténeti jellegű kiadványt is ismerünk, néprajzi illetékességgel. Ezek textológiája pontos, ám még nem célszerű.[85]

Nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi folklorisztikában is igen nehéz textológiai probléma a szokásköltészet megfelelő szintű kiadása. Korábbi előmunkálatok után népzenekutatóink, és a népi játékokkal foglalkozók kíséreltek meg újabb elgondolásokat. Közvetlenül a dramatikus szokások területén Dömötör Tekla drámatörténeti-szövegfilológiai módszert képvisel[86], Ujváry Zoltán és Ferenczi Imre a szokásleírásba ágyazott, szemelvényszerű publikálást adta[87], legterjedelmesebb leírásunk (Lajos Árpád monográfiája a borsódi fonóról[88]) pedig voltaképpen gyűjtésközlés, minden különösebb textológiai szempont nélkül. Itt még további munkára van szükség ahhoz, hogy kialakulhasson folklórunk ez ágának közlési módszere.

Korábban is publikáltak már nyelvészek folklór szövegeket. Nyelvjárási gyűjtések, a nyelvatlasz munkálatai teljes lendülettel folytak az utóbbi évtizedekben is. A szerzők azonban a saját célkitűzéseiket követ-

tók. Voltaképpen egyetlen területen nyilvánulhatott volna meg a folklorisztikai textológia szempontjainak figyelembevétele: a szóláshagyomány kiadásakor. O. Nagy Gábor reprezentatív antológiája[89] (akárcsak tanulmányai) azonban a folklorisztikai szempontokat kirekesztette, és ilymódon textológiai szempontból gyűjteménye számunkra kezdetlegesebb (!), mint múltszázadi elődei! Szinonimaszótárunk[90] is használhatatlan folkloristák számára. Kár, hiszen az anyag egyszersmind folklór jellegű. Jelenleg előről kell kezdeni a munkát ahhoz, hogy kialakítsuk e fontos terület folklór-filológiáját és textológiáját.

A magyar folklorisztika legjobban szervezett, legtöbbet publikáló ágazata kétségtelenül a népzenekutatás. Mivel a kutató és közlő munka elsősorban népzenei szempontú, voltaképpen külön szemlét kellene készíteni erről. Most csupán a magyar folklorisztika egészéről alkotott kép érdekében utalhatunk legfontosabb eredményeikre.

Népdalaink, népzenéink, sőt néptáncaink publikálása különböző múltszázadi előzmények után századunkban indul meg méltó tudományos alapon. Az első jelentés kezdeményező Seprődi János, akinek újabban publikált írásaiból[91] jól látszik, hogy egy általános folklorisztikai—zenetörténeti módszert képviselt, amely figyelemmel van a folklór társadalmi változásaira is. Új alapokra, a dallamok rendjére építette a maga szerkesztői munkásságát Bartók Béla, aki 1924-es *A magyar népdal* című munkájában[92] fejtette ki elveit egy nagy magyar népzenei publikációsorozat irányában. Az ő és Kodály Zoltán vezetésével immár fél évszázada megindult munka eredménye az 1951-től megjelent *A Magyar Népzene Tára*, amely eddig megjelent hét kötetével a világ legnagyobb és legjelentősebb népzenei korpuszának a kezdete.[93] Az első kötetek a gyermekjátékok, a jeles napok, a lakodalom szokásdalait adják, de zenei csoportosításban, és a szokásleírásokat vagy külön tanulmányok, vagy áttekintő utalások formájában oldják meg. Voltaképpen a lakodalom előzményeiből vált külön kötetté a párosító-anyag, a siratókat pedig zenei-szokásbeli okok miatt tették külön kötetbe. (E kötettől kezdve a publikáció kétnyelvű: magyar és angol, ilymódon teljes egészében hozzáférhető a nemzetközi kutatás számára is.) A kötetek nemcsak a zenefolklorisztika szempontjából tanulságosak, hanem tetemes szöveganyagot is adnak, és ennek zenei-mozgásbeli leírásakor a folklór textológia legbonyolultabb kérdéseit érintik. A legutóbbi kötetekben a szokáshoz nem kötött zenei hagyomány (a köznyelv ezeket nevezi népdaloknak) publikálása indult meg, zenei szempontok alapján. Mivel a rendszerezés önmagában is sok problémát vetett fel, és legalább háromszor módosult a szerkesztési munka hat évtizede alatt, egyszer külön kellene megvizsgálni textológiai eredményeit és problémáit.

Közvetlenül e munka mellett jelent meg több kiadásban is Kodály monográfiája a magyar népzenéről, Vargyas Lajos példatárával[49], amely mindmáig a legismertebb módon ad áttekintést szöveges népzenénkről. Járdányi Pál a maga rendszerezését kétkötetes antológiában is bemutatta[95], amelyhez a népies dalokat külön kötetben Kerényi György mellékelte.[96] Ez az egyszerűsített zenei kiadás mintaképévé vált. Megjegyezhetjük, hogy Lajtha László szerkesztésében 1954-től ötkötetes népzenei gyűjtemény jelent meg[97], amelyet akár tovább is folytathatnának, Lajtha

és munkatársai gyűjtései a különböző népzenei jelenségek sajátos textológiai kérdéseit hozzák. Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin két kötetben a csángó népzene antológiáját adták.[98] Ebben a régibb gyűjtések pontos közlése, illetve a különböző gyűjtők anyagának egységes zenei szempontok szerint közlése volt az igazi textológiai feladat. 1965-től megindult Bartók Béla nemcsak magyar jellegű népzenei gyűjtéseinek fotomechanikus újrakiadása[99], a *Documenta Bartókiana* évkönyvsorozata pedig nemcsak zeneművészeti, hanem folklorisztikai munkáiból is adott ízelítőt.

A néptánckutatás korábbi összegezések (ezek közül történeti és filológiai jellegű Réthei Prikkel Mariánéé)[100] után a népzenekutatás oldalán fejlődött ki. Martin György az anyag publikálását,[101] Pesovár Ernő a történeti adatok filológiai közlését[102] illetően dolgozott ki érvényes szempontokat. Egy rövid áttekintés is elkészült néptáncainkról,[103] mindazáltal egy összegező, reprezentatív antológiára szükség volna.

Zenetörténetünk nemcsak Kodály Zoltán, Szabolcsi Bence, Rajeczky Benjamin és mások, hanem a *Régi Magyar Dallamok Tára* köteteinek kiadásával is számottevő hozzájárulást adott zenefolklorisztikánk történeti kérdéseinek tisztázásához.

Sajnos népművészeti kiadványaink textológiai színvonala nem lett jobb az utóbbi fél évszázad folyamán. Önálló gondolatról e téren nem számolhatunk be.

Irodalomtörténészeink szövegkiadványaik legtöbb sorozatában számottevő történelmi-folklorisztikai anyagot is közöltek. Ezek áttekintésére külön kell majd vállalkozni. Legyen elég itt megemlíteni, hogy a magyar prózai elbeszélések (mesék, fabulák, anekdoták), az úgynevezett „kéziratos énekköltészet" minden idevágó monumentumát ők adták ki, és ez a munka tovább folyik. Történeti énekköltészetünk, a szabadságharcok népies költészete az ő jóvoltukból jelent meg publikációikban. Módszerük általában irodalomtörténeti-filológiai, de gyakran jobban ismerik a folklorisztikai párhuzamokat is, mint maguk a folkloristák. Stoll Béla szerelmi és lakodalmi dal-gyűjteménye,[104] a kéziratos költészetről készített bibliográfiája[105] csak a legismertebb, de nem egyetlen ilyen munkánk. Néha folklorista is részt vett az ilyen kiadásokban. Dömötör Tekla régi magyar vígjáték-kiadványa,[106] illetve a régi magyar drámai emlékek 17. századi anyagát kiadó kötete[107] a legismertebb ezek közül. Íróink közül rendkívül sokan foglalkoztak a népköltészettel. Csokonai maga is gyűjtött folklórt, alakja köré népi anekdoták rakodtak. Petőfinél a folklórból vett átvétel és a folklorizálódás tanulmányozható. Arany János meghatározta folklorisztikai kutatásunkat is. Jókai vagy Mikszáth kötetekre menő folklór motívumokat használt fel, Jókai legelső néprajzi kézikönyveink bábája is volt. Móricz Zsigmond népköltési gyűjtőként kezdte: mindezeket az összefüggéseket egyszer külön tanulmányban kellene tisztázni.[108]

Terjedelmi okokból nem tértek ki a magyarországi nem magyar folklór kutatásának textológiai problémáira. Napjainkig többszáz hazai és külföldi kiadvány jelent meg e témakörből, és ezek áttekintésére is külön tanulmányra lenne szükség. Magyar nyelvészek tetemes nem magyar folklórt is gyűjtöttek az utóbbi évszázadok folyamán. Elsősor-

ban a finnugor, a belső-ázsiai népek folklórjából publikáltak köteteket: ezek száma is százakra megy, de van afrikai, amerikai, ausztráliai néprajzi gyűjteményünk. Mivel ezek mindegyike különleges problémákat vet fel, legcélszerűbb volna e témakört is külön tárgyalni valamikor.

Voltaképpen az utóbbi évtizedre beérett folklorisztikai filológiánk, és ennek keretében textológiánk is. Több jel is mutatja, hogy új korszak határára kerültünk. 1971-ben megindult *A Magyar Néprajz Klaszszikusai* című könyvsorozat, amely ugyan tudománynépszerűsítő szinten, mégis egyébként hozzáférhetetlen kiadványokat tesz újra közzé. Az eddigi kötetek[109] azt mutatják, nem is olyan egyszerű megtalálni még e műfaj textológiai eljárásait sem. 1973-tól megindult egy adatközlő publikációsorozat, *Folklór Archivum* címmel.[110] Az eddigi kötetekben igen sokrétű anyag kapott helyet: hiedelemmondák, a magyar fejfák korpusza, néphit-monográfiák, szokástanulmányok, sírfeliratok stb. Mindegyik csak az adatközlésre terjed ki, voltaképpen kitérnek a textológiai kérdések elől, és éppen e téren lehetne fokozni a különben igen hasznos és megbízható kiadványsorozat szakmai értékét. 1978-ra (több éves munkával) elkészült egyetemi folklorisztikai tudománytörténeti szöveggyűjteményünk első kötete is,[111] ebben főként a múlt századi textológiai és szövegelemző gyakorlat kialakulása kísérhető nyomon. Végül, de nem utolsó sorban megemlíthetjük, hogy mintegy évtizedes munka után 1974-ben megjelent a világ első és máig egyetlen önálló folklór textológiai szabályzata.[112]

*
* *

*Összefoglalásunk*ban abból kell kiindulnunk, hogy a folklorisztikai textológia nem azonos az irodalmi vagy filológia más ágazataival, illetve attól sokban eltér. Amíg például az irodalmi textológia a már meglevő szövegek gondozásával foglalkozik, és például a szövegek első megjelentetése, tárolása, egyáltalán létrejötte nem tartozik a maga feladatkörébe, a folklorisztikai textológia a gyűjtéssel kezdődik, az archiválással foglalkozik, és a voltaképpeni szövegkiadás gyakran el is maradhat(!): ezt a teljesebb felfogást érvényesítettük a magyar folklór textológiai gyakorlatban és a szabályzatban is.

Amikor a fentiekben történeti és kutatási területenkénti szemlét adtunk, most ilyen sorrendben kell mégegyszer foglalkoznunk az eredményekkel és tennivalókkal.

Ami *a magyar folklór gazdagságát* illeti, mind a múltban, mind jelenleg sok a tennivaló: volt és van mit gyűjteni, és a jövőben még sokszorozni kellene a gyűjtési kapacitást. Különösen a regionális eltérések, a változások vizsgálata kíván még sok gyűjtőmunkát, de alapgyűjtések is hiányoznak. Még mindig kevés a szervezett, expedíciószerű gyűjtés. Különösen sok az elvégzendő feladat a magyarországi nemzetiségek, valamint a nem-Magyarországon élő magyarok körében.

A *gyűjtés módszere*, hitelessége nára kielégítőnek nevezhető. Ami hiányzik, a korszerű, filmes-sokmagnetofonos szokásgyűjtés, illetve a tárgyi és társadalmi gyűjtések nagyvolumenű, szinte egész falurészeket védetté nyilvánító módja. Regionális tekintetben is igen egyenetlen a

gyűjtött folklór. A néprajzi gyűjtésen belül a tudományos koordinálás jónak nevezhető, a nyelvészettel, irodalomtudománnyal, történettudománnyal már kevésbé pontos a koordináció. Ismét jónak nevezhető a helytörténeti, gazdaságtörténeti és a néprajzi kutatás összefüggése. A szociológiával szorosabb kapcsolat lenne kiépítendő. Fél Edit és Hofer Tamás átányi monografikus gyűjtéseitől eltekintve[113] hazai kutató nem foglalkozott azonban általános etnológiai szempontból a magyar népi kultúra jelenségeivel. Újabban amerikai és francia kutatók végeztek ilyen jellegű terepmunkát Magyarországon, de közülük nem volt folklorista. Még Künzig, Weber—Kellermann és más német kutatók magyarországi terepmunkáját nevezhetjük modern szempontúnak: de ők nem magyar anyagot vizsgáltak.

Az *archiválás* a következő fokozat. Itt nem a sok-sok helyi (voltaképpen magán-)archívum létesítése a fontos feladat, hanem központi intézmények gyűjteményeinek létrehozása. Népzene-archívumunk, a mai nevén *Zenetudományi Intézet* népzenekutató osztályán található. Ez az alapja *A Magyar Népzene Tára* köteteinek. Itt alakul ki néptáncarchívumunk is. A Néprajzi Múzeumban régibb gyűjtések, népi hangszergyűjtemény található. Mindez megnyugtatóan rendezett.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjában van a *Magyar Népmesekatalógus*. Ennek munkálatai immár harmadik évtizede folynak. Eddig két kis rész, az állatmesék[114] és a falucsúfolók[115] katalógusa jelent meg, újabb részei most vannak előkészületben, de az egész belátható időn belül aligha jelenik meg. Ugyancsak itt szervezik a *Magyar Népmondakatalógust*. Ebből eddig töredékek láttak csak napvilágot, talán most már elkészül a magyar hiedelemmondák típuskatalógusa[116] A magyar történeti mondák katalógusa évek óta készül, belátható időn belül használható teljesség reménye nélkül. Néphit-, népdal- és más archívum-kezdeményezések is találhatók itt, nagyobb áttekintésnyi méretek nélkül.

Külön kell megemlíteni balladáink rendszerezésének ügyét. Korábbi kísérletek után Csanádi Imre közreműködésével Vargyas Lajos készített reprezentatív antológiát,[117] amely a főbb típusokat tartalmazta. Ettől eltérő megoldást adott Ortutay Gyula antológiája számára összeállított anyagában Kriza Ildikó,[118] majd ismét más, történeti elvek alapján dolgozott Faragó József.[119] Legújabban Vargyas Lajos kétkötetes összegező munkája a magyar ballada történetéről egyben hagyományos balladatípusaink antológiája és jegyzéke is.[120] Ez ugyan nem terjed ki az újabb műfajokra, de egy jóval nagyobb jegyzékre, valóságos kéziratos katalógusra épül, amelyet jó lenne teljes egészében közzétenni. Enélkül balladakutatásunk aligha léphet tovább.

Népdalaink rendszerezésében az első jelentős eredmény Katona Imre összeállítása, Ortutay Gyula antológiája számára.[121] Emellett évtizedek óta készül az úgynevezett „Magyar népdalkataszer" rendszerezése, ennek teljes publikálásáról újabban letettek.

Találóskérdéseink rendszerezését, archívum alapján Mándoki László készíti el, remélhetőleg hamarosan, hiszen ez a kutatási terület a legmostohább folklorisztikánk jelentős ágazatai között.

Típuskatalógusok nélkül nincs folklorisztikai kutatómunka, nincs összehasonlító kutatás. Ezért sajnáljuk, hogy számos műfaj esetében nincs rendszerezve folklórunk. A hiányokat még növelhetjük, ha megemlítjük, hogy komoly formában még csak nem is tervezték egy magyar motívum-index elkészítését.

Nincs önálló folklór folyóiratunk sem — hovatovább már egyedül nálunk az európai országok közül.

Folklorisztikai textológiánk legnagyobb adóssága a magyar népköltészet centrális jellegű kiadványsorozatának, korpuszának hiánya. Remélhetőleg a közeljövőben sor kerül legalább egy ilyen terv elkészítésére. Voltaképpen műfajonként nagy, tudományos antológiák kiadására gondolunk, amelyek előbb az elhanyagolt, másutt sehogy sem szereplő műfajokat mutatnák be, majd immár szövegfolklorisztikai szempontból hoznának olyan jelenségeket is, amelyeket másként (például népzenei sorozatokban) már érintettek.

Ehhez hasonlóan fontos feladat a magyar folklór forráskiadványainak sorozatos kiadása: elodázhatatlan feladat, hogy évszázados múltú gyűjteseink anyagát végre méltó formában tegyük közzé.

Ha e két sorozat megindul, folklór textológiánk végre méltó feladatot kap, és módszertanilag is bizonyára megújul.

Csupán a teljesség kedvéért említem meg, hogy már a harmincas évekből, a Magyar Rádió kezdeményezésére készült néprajzi hanglemezsorozat (amely akkor nem került üzleti forgalomba). Alkalmi vállalkozások után néhány éve megindult a Népzenekutató Csoport jóvoltából hiteles néprajzi hanglemezek kiadása. Elég sok film-, legújabban televíziós-film felvétel is készült néprajzi témákról. Ezeknek máig sincs központi archívuma, és a már elkészített filmek egy részét letörölték (például a televízió portréfilmjét a mesemondó Tombácz Jánosról!). Pótolhatatlan mulasztás nem létrehozni egy film-, fénykép- és hangarchívumot. Ez is egész sor újszerű textológiai problémát vet fel, bár mielőbb reális szükség volna ezek megoldására.

Összegyűjtött és megjelentetett folklórunk eljut a szépirodalomba, a gyermekek közé és az oktatásba is. E téren a nagy eredmények mellett további, megoldatlan feladatok is feltárulnak. Mivel ismét csak külön témakör ez, külön kellene szólni róla.

A nemzetközi folklór alkotásainak magyar nyelven megjelenését szépirodalmi könyvkiadóink végzik, a magyar műfordítás általában ismert sokoldalúságánál, jó színvonalának öregbítéseként. Némi összehasonlítási alapról is azt mondhatjuk, hogy néhány könyvkiadónk sorozatainak (Az Európa Könyvkiadó *Népek meséi* sorozata, a különböző irodalmak „kistükrei", a Gondolat Könyvkiadó irodalomtörténeti kötetei, sőt az Akadémiai Kiadó *Világirodalmi Lexikona*, stb.) jóvoltából e téren a magyar olvasó jobban tájékozódhat, mint a legtöbb európai más kisnép képviselője. Mindez esetenként új meg új textológiai, poétikai problémákat is felvet: megoldottakat és megoldatlanokat egyaránt.

Legvégül azt említhetjük, hogy folklorisztikánk textológiai szemléje egyaránt igen biztató: több mint százezer nyomtatott lapon(!) többmillió folklór adat jelent meg magyar nyelven. Ezek között a hamisítvány, az értéktelen alkotás elenyésző, a lehetőségeknek és közvetlen

céloknak megfelelő textológiai színvonal átlagosnak mondható. Néhány nemzetközi szempontból is úttörő textológiai-folklorisztikai eredményünk is van, elsősorban zenekutatóink és mesekutatóink jóvoltából. Másrészt azonban elégedetlenek is lehetünk: még mindig igen sok az elvégzendő feladat, létező, akadémiai kiadványsorozataink textológiai színvonala nem a legjobb. A gyűjtők magánkezdeményezésű kiadványai gyakran jobb, frissebb módszerűek. Textológiai szabályzatunkat külföldön többre értékelték és jobban követik, mint néhány centrális intézményünk hivatásos kutatói. Pedig a folklór textológia egy olyan foglalkozás, mesterség, amelyet meg kell, meg is lehet tanulni. Csak azt ne kérdezze senki: hol? Budapesten ugyanis nem tanítják sem a textológiát, sem a folklór textológiáját. Itt is más intézményeké, más országok egyeteméé lett a büszke indító szerepe.

JEGYZETEK

1 Csak néhány újabb munka, hivatkozással korábbiakra: Gorski, Konrad red.: Tekstologia w krajach słowiańskich. Wrocław-Kraków, 1963. – Чистов, К.В.: Современные проблемы текстологии русского фольклора. Доклад на заседании Эдиционно-текстологической комиссии У международного съезда славистов. Москва, 1963. – Пропп, В.Я. отв. ред.: Методическая записка по архивному хранению и систематизации фольклорных материалов. Вильнюс, 1964. – Прохоров, Е.И.: Текстология. Москва. 1966. – Путилов, В.Н. отв. ред.: Принципы текстологического изучения фольклора. Москва–Ленинград, 1966. – Krzyżanowski, Julian: Tekstologia folklorystyczna. Literatura Ludowa X (1966) Nr. 4-6. 7-19. – Otázky textologie. Česká Literatura XIV (1966) 1. Goliński, Zbigniew: Edytorstwo – Tekstologia. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969. – Гацак, В.М. – Петросян, А.А. отв. ред.: Текстологическое изучение эпоса. Москва. 1971. – Петросян, А.А. отв. ред.: фольклор. Издание эпоса. Москва, 1977.

2 Helyszűke miatt az alábbiakban több részletkérdésre nem térhetek ki. Az MTA Textológiai Munkabizottságában immár két évtizede folyik folklorisztikai jellegű textológiai kutatás is. Erről összefoglalást ad majd egy készülő textológiai kézikönyv. Voltaképpen egyetlen sokszorosított fordításgyűjtemény tárgyalta nálunk a korszerű orosz textológia tapasztalatait: Bor Kálámn — Horváth Károly szerk.: A Textológia problémái. I. Budapest (=Bp.) 1966.

3 A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Textológiai Munkabizottságának megbízásából készítette Voigt Vilmos. A dialektológiai szöveggondozás szabályzatát készítette Balogh Lajos. Megtárgyalta és elfogadta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Textológiai Munkabizottsága. Bp. 1974. (Szerkesztési irányelvek IV.)

4 Ezzel foglalkozik a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottsága számára készített jelentés 1978 szeptemberéből. (Kézirat).

5 Itt és a következőkben csak válogatott irodalmi hivatkozásokat adhatunk, a további bibliográfiai utalások az említett munkákban megtalálhatók: Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Bp. 1918. — Gombócz József: Felfogások a népköltészetről irodalmunkban. Bp. 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. — Pándi Pál szerk.: A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp. 1965.

6 Sebestyén Gyula: A magyar népköltészet és gyűjtői. In: A magyar irodalom története. Szerk.: Beöthy Zsolt. 3. javított és bővített kiadás, szerk.: Badics Ferenc. Bp. 1907. II. kötet, 216—260.

7 Ortutay Gyula: Die Geschichte der ungarischen Volksdichtungssammlungen. Ungarische Jahrbücher 18 (1938) 2. 175—201. — A magyar népköltési gyűjtemények története. Ethnographia 50 (1939) 221—237.

8 Ortutay Gyula — Dégh Linda — Kovács Ágnes: Magyar Népmesék. Bp. 1960. I. 5—66. „A magyar népmese" — Ortutay Gyula — Kríza Ildikó: Magyar népballadák. Bp. 1968. 7—102. „Bevezetés" — Bp. 1976. 659—734. „Utószó". — Ortutay Gyula — Katona Imre: Magyar Népdalok. Bp. 1970. I. bevezetése „A magyar népdal" — Bp. 1975. I. 7—69.

9 Cocchiara, Giuseppe: Az európai folklór története. Bp. 1962. 521—548. „A magyar népköltészeti kutatás története".

10 Dömötör Tekla — Katona Imre — Ortutay Gyula — Voigt Vilmos: A magyar népköltészet. Bp. 1966. 3—14. — 2. javított és bővített kiadás. Bp. 1969. 3—14. — Dömötör Tekla — Katona Imre — Martin György — Olsvai Imre — Ortutay Gyula — Voigt Vilmos: A magyar folklór. Bp. 1978. 25—33. hasáb.

11 Sőtér István: Nemzet és haladás; Bp. 1963. 9—349. — Kovács Kálmán: Fejezet a magyar kritika történetéből. Bp. 1963. 158—205. — Komlós Aladár: Gyulaitól a marxista kritikáig. Bp. 1966. 13—53. — Sziklay László: Szomszédainkról. Bp. 1974. 11—67.

12 Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám daligyűjteménye az 1813. évből. Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József. Bp. 1953.

13 Dömötör Tekla — Katona Imre — Voigt Vilmos: Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény I. 1840—1900. Bp. 1970. 230—248.

14 Kuncz er Gyula: Hormayr és az egykorú magyar irodalom. Pécs, 1929. — Pálos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. századi-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Horváth János: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp. 1955. 98—119.

15 Kowalska, Aniela: John Bowring tłumacz i propagator literatury polskiej w Anglii. Łódź, 1965. — Varannai Aurél: John Bowring és a magyar irodalom. Bp. 1967.

16 Demeter Tibor: A magyar népköltészet idegen nyelven. Bp. 1958. (kézirat)

17 Krompecher Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Bp. 1931.

18 Erdélyi János gyűjtésének felfedezett kéziratai. Ethnographia 25 (1914) 58. — Pogány Péter: Erdélyi János „Népdalok és mondák" gyűjteménye. Bp. 1956. (kézirat).

19 Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Szerkesztette Kálmány Lajos. Bp. 1914. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII). — Kovács Ágnes: Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. Néprajzi Értesítő 38 (1956) 223—260.

20 Antal Árpád — Faragó József — Szabó T. Attila: Kriza János. I. kiadás. Bukarest, 1965. — 2. kiadás. Kolozsvár, 1971. — Istvánovits Márton — Kríza Ildikó szerk.: Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Bp. 1978.

21 Dömötör — Katona — Voigt: 322—323.

22 Alexics György: Vadrózsapör. Bp. 1897. (Összevont különnyomat az Ethnographia 8. évfolyamából).

23 Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Szerkesztették Arany László és Gyulai Pál. Pest, 1872. v—x. (Magyar Népköltési Gyűjtemény I.)

24 Kriza János: Vadrózsák. Második kritikai kiadás. Bp. 1911. I—II. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XI—XII.)

25 Kríza János: Székely népköltési gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratos hagyatékból. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Bp. 1956. I—II.

26 Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Bukarest, 1975.

27 Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. I. Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952. (Dégh Linda — Péter László — Katona Imre); II. Alföldi népballadák. Bp. 1954. (Ortutay Gyula).

28 Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete. Újvidék, 1975. — Katona Imre — Bori Imre — Beszédes Valéria: Pingált szobák. Újvidék, 1976.

29 Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I—II. Bp. 1912.

30 Gesta Romanorum. Fordította Haller János. Kiadta Katona Lajos. Bp. 1900. (Régi Magyar Könyvtár XVIII). — A Teleki-codex legendái. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVIII. kötet, 10. szám, 1904. — Nyelvemléktár XV. kötet. Bp. 1908.

31 A mesevizsgálat legközelebbi feladatairól. In: Hunfalvy-album. Szerk.: Simonyi Zsigmond. Bp. 1901. 218—227. — Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I. 200—215. — Magyar népmese-typusok. Ethnographia 14 (1903) 30—39, 125—138, 189—196, 236—239, 418—425, 463—468; 15 (1904) 22—28 — Katona Lajos irodalmi tanulmányai I. 216—295. (bővített változat).

32 Káldy Gyula: XVI., XVII., XVIII. századi magyar történeti énekek. Bp. 1897.

33 Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Bp. 1891.

34 Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Bp. 1896.

35 Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. I—V. Bp. 1907—1912.

36 Honti János: A Szilágyi és Hajmási monda rokonai és eredetkérdése. Ethnographia 41 (1930) 23—37. — A Szilágyi és Hajmási monda szövegtörténete. Irodalomtörténeti Közlemények 40 (1930) 304—321.

37 A néphagyomány megmentéséről. Debreceni Szemle 8 (1934) 219—226.

38 Solymossy Sándor: Mese a jávorfáról. Ethnographia 31 (1920) 1—24.

39 Róheim Géza: Adalékok a magyar néphithez. Bp. 1920. „Lucza széke" 29—277.

40 Diószegi Vilmos: Luca napi kotyoló szövegek. Néprajzi Közlemények VIII (1963) 2—4. 3—360. — Cs. Pócs Éva: Zagyvarékas néphite. Néprajzi Közlemények IX (1964) 3—4. 3—291. Vesd össze még: K. Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944. — Fehér Zoltán: Bátya néphite. Folklór Archivum 3 (1975) 7—207. — Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. Folklór Archivum 6 (1977) 5—247. — Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék, 1978.

41 Ortutay Gyula: Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény. Szeged, 1933.

42 Ortutay Gyula — Buday György: Nyíri és rétközi parasztmesék. Gyoma, 1935.

43 Ortutay Gyula: Bátorligeti mesék. Bp. 1937.

44 Fedics Mihály meséi. Bp. 1940. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.).

45 Ortutay Gyula: A magyar népmesekutatás eredményei és feladatai. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei 20 (1963) 85—95, 109—112.

46 Dégh Linda: Hét bagi mese. Pandur Péter meséi. Bp. 1940. — Pandur Péter meséi. I—II. Bp. 1941. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény III—IV.) — Kakasdi népmesék. I—II. Bp. 1955—1960. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII—IX.) — Erdész Sándor: Ámi Lajos meséi. I—III. Bp. 1968. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII—XIV.) — Bálint Sándor: Tombácz János meséi. Bp. 1975. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII.)

47 Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék. I—II. Bp. 1944. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény V—VI.)

48 Katona Imre: Tündérmesék Tápéról. Szeged, 1977.

49 Katona Imre: Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék. Újvidék, 1972.

50 Belatini Braun Olga: Albert András meséi. Bp. 1979.

51 Bözödi György: A tréfás farkas. Bp. 1942. — Az eszös gyermök. Bukarest, 1958.

52 Szabó Judit: Hózsa királyfi. Herskóvici Sándor gernyeszegi mesél. Bukarest, 1977.

53 Faragó József: Kurcsi Minya havasi mesemondó. Bukarest, 1969. — Nagy Olga Vöő Gabriella: A mesemondó Jakab István. Bucuresti, 1974.

54 Nagy Olga: Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből. Bp. 1977.

55 Konsza Samu — Faragó József: Háromszéki magyar népköltészet. Marosvásárhely, é.n. — Olosz Katalin: A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék. Bukarest, 1972.

56 Banó István — Dömötör Sándor: Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából. Pécs, 1960. (Második, javított kiadás: Pécs, 1961.)

57 Vargyas Lajos: Új falu zenei élete. Bp. 1941. — II. rész: Néprajzi Közlemények VI (1961) 3—4. szám — III. rész: Néprajzi Közlemények VIII (1963) 1. szám.

58 A módszert tartalmazza: Kiss Lajos: Horgosi népdalok. Zenta, 1974.

59 Faragó József — Jagamas János — Szegő Julia: Moldvai csángó népdalok és népballadák. Bp. é.n.

60 Jagamas János — Faragó József: Romániai magyar népdalok. Bukarest, 1974.

61 Háromszéki népballadák. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Bukarest, 1973.

62 Kallós Zoltán: Balladák könyve. Bukarest, 1971.

63 Kallós Zoltán. Új guzsalyam mellett. Éneklettem én ... Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa ... Bukarest, 1973.

64 Ráduly János: Kibédi népballadák. Bukarest, 1975.

65 Például lásd: Ujváry Zoltán: Népdalok és balladák egy al-dunai székely községből. Debrecen, 1968. — Burány Béla: Zentavidéki népballadák. Zenta, 1962. — Burány Béla — Fábri Jenő — Tripolszky Géza: Száraz kútgém, üres válu. Zenta, 1966. — Burány Béla — Fábri Jenő: Két szivárvány koszorúzza az eget. Zenta, 1969. — Burány Béla — Fábri Jenő — Tripolszky Géza — Bodor Géza: Rukkolnak a szép zëntai legények. Zenta, 1972. — Burány Béla: Hej széna, széna. Zenta, 1973. — Kovács Ilona — Matijevics Lajos: Gombosi népballadák. Újvidék, 1975. — Penavin Olga: Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok. Újvidék, 1976.

66 Burány Béla: Hallottátok-e hírét? Újvidék, 1977.

67 Matijevics Lajos: Tíz, tíz, tiszta víz. Újvidék, 1976.

68 Vesd össze a 49. jegyzetben idézett munkával, valamint: Katona Imre — Lábadi Károly: Drávaszögi népballadák. Eszék, 1980.

69 Lizanec P. M. — Vaszócsik V. I.: A kárpátontúli magyar lakosság népballadái. Uzshorod, 1974.

70 Ág Tibor: Édesanyám rózsafája. Bratislava—Budapest, 1974.

71 Gaál Károly: Spinnstubenlieder. Lieder der Frauengemeinschaften in den magyarischen Sprachinseln in Burgerland. München—Zürich, 1966. (Studia Hungarica 3.)

72 Gaál Károly Angeben zu den abergläubischen Erzhählungen aus dem südlichen Burgerland. Eisenstadt, 1965. — Die Volksmärchen der Magyaren in südlichen Burgenland. Berlin, 1970. (Supplement-Serie zu Fabula, Reihe A: Texte 9.)

73 Gaál, Károly: Zum bäuerlichen Gerätebestand im 19. und 20. Jahrhundert. Forschungsergebnisse zur vergleichenden Sachvolkskunde und volkskundlichen Museologie. Wien, 1969.

74 Degh, Linda: People in the Tobacco Belt — Four Lives. — Ottawa, 1975.

75 Schnitzler, Otto: Gerschon Bribram — Jewish Folk Stories from Hungary. Haifa, 1965.

76 Ferenczi Imre — Molnár Mátyás: Fordulj kedves lovam ... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcsszatmárban. Vaja, 1972.

77 Ujváry Zoltán: Gömöri népdalok és népballadák. Miskolc, 1977.

78 Erdélyi Zsuzsa: Hegyet hágék lőtőt lépék ... Archaikus népi imádságok. Kaposvár, 1974. (Somogyi Almanach 19—21.) — (2. kiadás: Bp. 1976.; 3. kiadás: 1978.)

79 Polner Zoltán: Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged, 1978.

80 Pogány Péter: Folklór és irodalom kölcsönhatása. A régi váci nyomda működése nyomán. I. Bp. 1959.

81 Békés István: Magyar ponyva Pivatal. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig. Bp. 1966.

82 Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre. Bp. 1979.

83 Komáromy András: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp. 1910.

84 Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek. 1529—1768. I—II. Bp. 1970. — Schram Ferenc — Nagy Ilona: III. kötet. Bp. 1979.

85 Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp. 1961. — Imreh István: A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából. Bukarest, 1973.

86 Dömötör Tekla: Régi magyar vígjátékok. Bp. 1954. — Kardos Tibor — Dömötör Tekla: Régi Magyar Drámai Emlékek. II. Bp. 1960. — Dömötör Tekla: Naptári ünnepek — népi színjátszás. Bp. 1964.

87 Ferenczi Imre — Ujváry Zoltán: Farsangi dramatikus játékok Szatmárban. Műveltség és Hagyomány 4 (1962) 3—162.

88 Lajos Árpád: Borsodi Fonó. Miskolc, 1965. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi kiadványai 3.) — Lajos Árpád: Este a fonóban. Borsódi szépszokások. Bp. 1974.

89 O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Bp. 1966.

90 O. Nagy Gábor: Magyar szinonimaszótár. Bp. 1978.

91 Seprődi János: Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. Bukarest, 1974.

92 Bartók Béla: A magyar népdal. Bp. 1924. — Bartók Béla: Ethnomusikologische Schriften. Faksimile-Nachdrucke. I. Das ungarische Volkslied. Herausgegeben von D. Dille. Bp. 1965. 341—432.

93 Bartók Béla — Kodály Zoltán: A Magyar Népzene Tára. I. Kerényi György: Gyermekjátékok. Bp. 1951. — II. Kerényi György: Jeles napok. Bp. 1953. — III-A—III-B — Kiss Lajos: Lakodalom. Bp. 1955—1956. — IV. Kerényi György: Párosítók. Bp. 1959.

V. Kiss Lajos — Rajeczky Benjamin: Siratók. Bp. 1966. VI. Járdányi Pál — Olsvai Imre: Népdaltípusok 1. Bp. 1973.

94 Kodály Zoltán: A magyar népzene. Bp. 1960.

95 Járdányi Pál: Magyar népdaltípusok. I—II. Bp. 1961. (2. kiadás: Bp. 1977.)

96 Kerényi György: Népies dalok. Bp. 1961. (Magyar népdalok és népies dalok: III.)

97 Lajtha László: Népzenei monográfiák. I. Szépkenyerűszentmártoni gyűjtés. Bp. 1954. — II. Széki gyűjtés. Bp. 1954. — III. Kőrispataki gyűjtés. Bp. 1955. — IV. Sopron megyei virrasztó énekek. — V. Dunántúli táncok és dallamok. 1. Bp. 1962.

98 Domokos Pál Péter — Rajeczky Benjamin: Csángó népzene. I—II. Bp. 1956—1961.

99 Bartók Béla: Ethnomusikologische Schriften. I. Das ungarische Volkslied. Bp. 1965. — II. Volksmusik der rumänen von Maramures. Bp. 1966. — III. Rumänische Volkslieder aus dem Komitat Bihar. Bp. 1967. IV. Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder). Bp. 1968.

100 Réthei Prikkel Marián: A magyarság táncai. Bp. 1924.

101 Martin György: Motivumkutatás, motivumrendszerezés. A Sárköz—Duna menti táncok motivumkincse. — Sárközi—Duna menti motivumtár. Bp. 1964. — A magyar tánctípusok és táncdialektusok. I—III. Bp. 1970—1972.

102 Pesovár Ernő: A magyar tánctörténet évszázadai. Szöveggyűjtemény. Bp. 1972. (2. kiadás, 1977.)

103 Martin György: A magyar nép táncai. Bp. 1974.

104 Stoll Béla: Szerelmi és lakodalmi versek. Bp. 1961. (Régi Magyar Költők Tára — XVII. század 3.)

105 Stoll Béla: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája. 1565—1840. Bp. 1963.

106 lásd 86. jegyzet.

107 lásd 86. jegyzet.

108 Voigt Vilmos: Irodalom és folklór kapcsolata. (Kézirat az új Magyarság Néprajza számára — előkészületben.)

109 Diószegi Vilmos: Az ősi magyar hitvilág. Bp. 1971. — Kodolányi János: A finnugor őshaza nyomában. Bp. 1974. — Zsigmond Gábor: Az ősi társadalom magyar kutatói. Bp. 1977. — Bodrogi Tibor: Messzi népek magyar kutatói. I—II. Bp. 1978.

110 1 (1973); 2 (1974); 3 (1975); 4 (1976); 5 (1976); 6 (1977); 7 (1977).

111 Dömötör Tekla — Katona Imre — Voigt Vilmos: Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény. I. 1840—1900. Bp. 1978.

112 Lásd 3. jegyzet.

113 Fél, Edit — Hoffer, Tamás: Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village. Budapest — Chicago, 1969. Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány. Göttingen, 1972. — Geräte der Átányer Bauern. Kopenhagen 1973 — Budapest 1974.

114 Kovács Ágnes: Magyar állatmesék típusmutatója. Bp. 1958. (Néprajzi Közlemények III. 3.)

115 Kovács Ágnes — Maróti Lajosné: A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai. AaTh 1200—1349. Bp. 1966. (A Magyar Népmesekatalógus füzetei 3.).

116 Körner Tamás: Mutatvány a készülő magyar hiedelemmondakatalógusból. b) A halál és a halottak. Ethnographia 81 (1970) 55—96. — Dobos Ilona: A történeti mondák rendszerezéséről. Ethnographia 81 (1970) 97—112. — Bihari Anna: A magyar hiedelemmondakatalógus típusai. Bp. 1979.

117 Csanádi Imre — Vargyas Lajos: Röpülj páva röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Bp. 1954.

118 Ortutay Gyula — Kriza Ildikó: Magyar népballadák. Bp. 1976.

119 Faragó József: Jávorfa-muzsika. Népballadák. Bukarest, 1965. — Faragó József: Gyönyörű Bán Kata. Régi magyar népballadák. Kolozsvár, 1973.

120 Vargyas ajos: A magyar népballada és Európa. I—II. Bp. 1976

121 Ortutay Gyula — Katona Imre: Magyar népdalok. Bp. 1975

REZIME

REZULTATI ZADACI FOLKLORISTIČKE TEKSTOLOGIJE U MAĐARSKOJ

Rad na tekstovima iz oblasti mađarske folkloristike i njihovo izdavanje imaju značajan udeo ne samo u mađarskoj folkloristici već i u čitavoj mađarskoj filologiji. Ipak priznavanje rezultata koji su postignuti u mađarskoj folklorističkoj tekstologiji često je samo deklartivno, bez istorijskog pregleda ove istraživačke oblasti. Ovaj pregled predstavlja nastojanje da se taj propust nadoknadi u obliku tekstoloških pregleda izdanja narodne poezije. Pregled obuhvata period od početka prikupljanja narodne poezije do bliske prošlosti. Naravno, time se ne nadoknađuje pregled razvoja ideja, a za neke tematske oblasti samo se ukazuje na prikaze koji bi se mogli dati. Preostalo je još mnogo zadataka kako u pogledug izdavanja tekstova, njihovih novih „kritič-

kih" izdanja tako i u pogledu ocenjivanja i objašnjavanja tekstova. Tekstološki pregled obuhvata pravce i metode, a upućuje i na najznačajnije rezultate na području mađarske folklorističke tekstologije izvan Mađarske. (Ovde se daje pregled izdavanja tekstova u Erdelju i Jugoslaviji, dok se na radove u drugim regionima samo upućuje.) U odnosu na književne vrste, količina i kvalitet preliminarnih studija su različiti. Najzad se tretiraju pitanja daljeg prikupljanja, arhiviranja, sređivanja i pripremanja novijih izvornih izdanja. Građa koja je tekstološki tako pripremljena trebalo bi zatim da se integriše u nacionalnu kulturu. Da bi se to postiglo, treba folklorističku tekstologiju podići na viši nivo i iznaći novije, razvijenije i adekvatnije oblike.

SUMMARY

RESULTS AND TASKS OF FOLKLORE TEXTOLOGY IN HUNGARY

Working on Hungarian folklore texts and their publishing make a considerable part both in the Hungarian folklore and in the Hungarian philology. However the ackowledgement of results acquired in Hungarian folkloristic textology is often only declarative, without giving historical surveys of this research field. In the present survey an effort has been made to compensate this lack in the form of a textological survey of popular-poetry publications. The survey comprizes the period from the beginning of popular-poetry collection to the recent past. Of course, this does not make up for a survey of the genesis of ideas, and in the case of some topics it has only been pointed to the surveys which could be given. There is a lot of work to be done both with respect to text publications, their new „critical" editions, and with respect to text evaluation and explication. The textological survey comprizes directions and methods, and points to significant results in the field of Hungarian folklore outside Hungary, too. (A survey of text publications in Transylvania and Yugoslavia has been presented, while work in other regions has only been pointed to.) As to the literary forms, there is a difference in the quality and quantity of the preliminary studies. At last the issues in further collecting, archivating, systematizing and preparing new source editions have been treated. The material so prepared should become an integral part of the national culture. In order to achieve this, the folklore textology should attain a higher level and new, more developed and more adequate forms should be found.

Penavin Olga

TÁRSADALMI ELLENTÉTEK A KÖZMONDÁSOKBAN ÉS A SZÓLÁSOKBAN

A közmondások, szólások olyan sajátságos nyelvi jelek, melyek több tudományág számára tesznek lehetővé vizsgálatokat, illetve vizsgálatokban, vizsgálati anyagban való felhasználást. Nagyon jól tudjuk, hogy a kimondottan lingvisztikai vizsgálatok mellett, amikor is a nyelvi megszerveződést, a nyelvi jelrendszer tagjainak felhasználási módját, a funkcionálást, a nyelvi és társadalmi szituációkhoz való kötöttséget veszik bonckés alá, a néprajznak is bőséges vizsgálati, vizsgálódási lehetőséget biztosítanak a szólások és közmondások. A közmondások és szólások ugyanis a használók évezredes tapasztalatait foglalják szavakba röviden, találóan és szemléletesen. Így öröklődnek nemzedékről nemzedékre, természetesen mennyiségben és minőségben is változva, mert ez a nyelvi kifejező eszköz sem megkövült, ez sem változhatatlan. Ez is részt vesz az emberi nyelv változásában, természetes mozgásában. A közmondás és szólás nemcsak nyelvi megformálásában alakul hozzá a kor nyelvi normájához, használati szabályaihoz, ízléséhez, hanem kifejezi, megfogalmazza a használók életének társadalmi, gazdasági, művelődési változásait is, egyszóval a használók életének, tudatának változásait is, igaz, nem mindig rögtön, hanem nem egyszer egy lépés fáziseltolódással, egy lépés lemaradással.

Arról sem szabad azonban elfeledkeznünk, hogy eme nyelvi jelek konzerválják is „mint a kultúra hosszútávú emlékezete" a régebbi társadalmi, gazdasági, művelődési viszonyokra utaló nézeteket, ítéleteket. O. Nagy Gábor is azon a véleményen volt, hogy a közmondások nem követik híven a társadalmi változásokat, a közmondások inkább a konzervatív vagy már elavult szemlélet hordozói. Viszont azt is elmondhatjuk, hogy napjainkban a korszellemnek és az anyagi alapnak megfelelően vagy „modernizálják" a régieket, vagy, amint az várható is, újak keletkeznek. Ebből az következik, hogy egymás mellett élnek a régiek és az újak. A szóbeliség élteti ezt a műfajt is, mint a folklór számos más műfaját. Mivel a közmondás és szóláskincsben ilyen rétegeződés figyelhető meg, figyelembe kell venni a közmondásoknak, szólásoknak ezt a kormeghatározó történeti értékét.

A közmondások, szólások tartalmi oldalát nézve, rögtön meg kell állapítanunk, hogy a közmondáskincsben különösen az erkölcsi szabályokat illetően, sokszor az egymással legellentétesebb felfogásokat is

megtalálhatjuk. Ennek az ellentmondásosságnak az okait részint a történeti és társadalmi okokban, körülményekben kell keresnünk, de nem hagyható figyelmen kívül a keletkezés helye, ideje, valamint a társadalomban élő egyedek belső ellentmondásai sem, azok, amelyek nemcsak egy bizonyos személynél jelentkeznek, hanem bizonyos helyzetben, bizonyos szituációban, s mint társadalmi szituációhoz kötöttek maradtak fent, mivel úgy érezték, az ő szemléletük, erkölcsi állásfoglalásukat, tapasztalatukat húzta alá, fogalmazta meg a közmondás, szólás.

A néprajz mindig figyelemmel kísérte a közmondás- és szóláskincset, mert az ember viszonyulását bontotta ki belőle a társadalomhoz, más embertársakhoz, a közösséghez, a társadalmi rendhez, az erkölcsi normákhoz, az élet számtalan megnyilvánulásához, a sokféle tevékenységhez.

A többnyire erkölcsi illetve osztály-, politikai ítéletek, tanácsok, hasznos megállapítások felbeszülhetetlen információkat tartalmaznak ugyanis az ember gazdasági, társadalmi helyzetéről, mindennapi életéről, anyagi viszonyairól, a termelési viszonyokról, munkájáról, művelődési viszonyairól, a család, az egyes generációk egymás közötti viszonyairól, a barátság, a világ, az élet felfogásáról, az érdeklődési körről, az emberi magatartásról stb. kérdéseiről, egy szóval az élet sokarcúságáról, az embernek a benne elfoglalt helyéről, az interperszonális relációkról. Ugyanakkor az ember érzelmeiről is kapunk információkat, de nem mindig a legszemélytelenebb megfogalmazás hangján, hanem igen sokszor emocionális töltéssel ellátva.

A néprajz a nyelvi-formai elemeken túl többek között ezt a tematikus sokféleséget, ezt a valósághoz alkalmazkodást, a már letűnt világot tükrözést, a mögöttes tartalmat és a közösségi hagyományra épülést, a szóbeliséghez való kötöttséget figyelembe véve jutott el ahhoz az állásponthoz, hogy a közmondások és szólások az epika körébe tartozó folklór műfajok egyike. „Minden proverbium mögött — írja Voigt Vilmos A magyar folklór 286. lapján — egy hajdani esemény áll, amelynek elmondásával egy olyan kerek történet bontakozik ki, amelynek van hőse, és az e hőssel történő cselekményből adódó tanulság az, ami a proverbiumot megfogalmaztatja. Az eredeti történet, eredeti szereplő mivolta később gyakran elhomályosul vagy teljesen el is felejtődik, csak a tanulság — a proverbium — marad meg, és az érvényességi kör, amelyen belül alkalmazható."

Hogy valóban így, ilyen módon keletkeznek a szólásmondások, bizonyítja sok még ma is ismert hátterű szólásunk, melyek a dédapák idejében vagy a közelmúltban, sőt napjainkban is tudott, ismert, valóban megtörtént eseményen alapszanak. A történet, az esemény kortársai jól ismerik a valóságos hátteret, a szemtanúk a hagyományozás törvényei szerint a valóság fedezetével mondják el a szólás történetét, ismervén a történeti alapot, a személyt, akihez fűződik a szólásmondás, aki aktív illetve passzív résztvevője volt az eseménynek, helyzetnek.

A kortárs azután más egyéb tudásával ezt is átadja az utódoknak, a hagyományőrző, illetve hagyomány átadó szerepüknek engedelmeskedő. már változott körülmények között élő utódoktól függ, hogy élte-

tik-e, emlegetik-e a valót, a szólás hátterét, vagy feledésre ítélve a háttér elhalványul s marad csak a szólás.

A Jugoszláviában élő magyarság is, különösen az idősebb generáció még sok helyi keletkezésű szólás hátterét, eredetét ismeri. Szívesen el is mesélik az érdeklődőknek, közben nagyokat kacagva élik újra az elmúltat.

Gyűjtőutaink során Moravicán járva ismerkedtünk meg többek között Kiss Lidi nénivel, aki szinte minden folklór műfajban járatos, sőt nemcsak járatos, hanem forrásértékű felvilágosításokkal is szolgálhat. A vele folytatott beszélgetés során feltűnt, hogy milyen szépen, ízesen beszél s milyen szívesen él szólásokkal, közmondásokkal, hogy színesítse mondanivalóját. Egy ilyen beszélgetés során megütötte a fülünket: „Úgy tett, mint a Nószkó farkasa, elmént maga, oszt hetedmagával gyöt haza." Egy legény jellemzésére mondta az idézetteket Lidi néni. Ez a legény elment a faluból, világnak ment, de idők múltával családostól tért meg. A szólás hátterét feszegetve, Kiss Lidi néni a következőképpen mesélte el a szólás keletkezését:

„Nagyanyám mesélte nekem a Nószkó farkasa történetét. Akko történt, miko az ü édesapja ojan surbankó gyerek vót, se leginy, se gyerek. A falunkba, ahun most a Tűzótólaktanya van, vót egy kert, három uccára nizött. A sarkán vót egy kiss nádas ház, a kíkfestő lakott benne. A Krivaja fojó, amit akko Nagyároknak hítak, akko is ott fojt, csak nem vót neki kiásva árok, noha az egisz ucca szilesigbe fojt, ha nagy eső vót, és a kerbe, amit akkor festő kertnek hítak, ot is sokszó felfakatt a víz, még bent a házba is Akko azt betömtík, megtőtötík, oszt lakták továbbá. Miko mán nagyon vizes vót. hogy nem bírták lakni, othatták. Nem soká állt üresen a ház. Akko még sok vót a vándorleginy, egy gyütt keresztül a falun, meglátta az üres házat, ű belement lakni. Azt az embert Nószkónak hitták. Annak monta magát. Csizmadia vót, de nyáron mindig halászott, pákászott, madarászott. Könnyű vót neki a falun kivül. Amere fojt a Nagyárok, mán nádas vót, tele hallal, vadkacsáva, csikka. Nagyon tudott halászni. A halat ecseréte kenyéré, zsiré. Igy éldegélt. Télen fódozta az emberek csizmáját, papucsát, azér kapott enni meg rossz gunyát. Eccő valamejik gazda adott neki egy beteg, koszos malacot, kikötötte eztet a gyepre, hogy legejjen. Csinát neki ólat, ásott egy gödröt, abba mindig vót viz, ott birt a malac fürdeni. Adott neki inni, enni meg csöves kukoricát, azt hoztak neki a gyerekek, oszt ü ment halászni. Niha még Szivacon is tumént, hetekig is odakóborgott. Akko tavassza Szivacon tul tanát egy kis farkasköjköt, réti farkas vót az. Az öregeket biztosan agyonlüttik, ű meg a kis farkast haza hozta. Monták is neki a faluba, ha ez csinál valami galibát, felakasszuk kendet. Elnevezte a farkast Lilinek. Úgy megtanította mindenre, mint a kutyát. Mikó nyőtt, ki tuta nyitni az ajtót, persze fábu vót a kilincs! Miko mentek madarászni a rétbe, akko bement a Lili, zavarta a szárnyasokat, az öreg meg botta ütötte le üket, oszt hozta haza. Szípen nyőtt a Lili is meg a malac is, azt a gyerekek etettik, kaptak írte halat meg csíkot. A halat még a Lili is ette meg a sok jó vadkacsát meg, ami gyütt. Lili nyőtt, szípen nyőtt, eccő eszibe jutott, hogy jó lenne vőlegint szerezni, tél vót. Eccő illa berek, nádak, erek, elmént világnak a Lili, mint a Muzsák

kutyája. Megijedt az öreg, még a faluházán is bejelentette, hogy elmént a Lili. Közbe levágták neki a malacot, a kóbászt a kiminbe tettik füstöni, a többi húst meg lesózták és betettik a kisházba. A konyhába vót a pallásfeljárat, ott vót egy könnyű létra, egy dézsába káposzta egy nagy termisküve lenyomtattal. Telt, mút az idő, de a Lilinek se híre, se hamva. A faluba a nípek rettegnek, filnek, hogy maj még gyün a farkas. Úgy is lett. Ecce arra íbred az öreg egy szíp hódvilágos, hideg iccakán, amire akko azt szokták mondani, de farkasordító hideg van, hogy ordítanak ám a farkasok. Felugrott az öreg a vacokjárul, kinyiz a kisablakon, hát ott egy farkascsorda. Meggyütt a Lili a vőleginyekke! Hamar bemént a hátusó házba, a káposztás dézsárul lekapta a követ, amive le vót nyomtatva és a konyhaajtóba tette, megtámasztotta vele az ajtót belül. De a Lili neki az ajtónak meg a többi is mind. Az öregnek alig vót annyi ideje, hogy fel a pallásra. Miko mán a létrát húzta fel, a Lili kapaszkodott bele. Rákijátott, az visszahúzódott, ő meg felrántotta a létrát, lecsukta az ajtót, ráűt az ajtóra. Se csizma a lábán, se nagykabát, se suba. A suba ojan rosz vót, hogy abba kilenc macska nem fogott vóna meg egy egeret, de neki jó vót. A farkasok odalen nekistek a húsnak, a kóbásznak, az öreg csizmájának, mindent szittíptek, a nagykabátját is. Kimenni nem birtak. Az ajtón csak annyi rést nyomtak, hogy bementek, de kimenni nem birtak a fal sarkátul. Igy a falu megmeneküt tűlük. Miko má mindent felfaltak, szittíptek, egymást marták, az öreg meg fenn didergett a palláson, az ajtón, nem mert onnan mozduni, mert filt, hogy felugrálnak, oszt felökik az ajtót, akko neki is víge. Miko kezdet virradni, arra ment két őr, hallják a nagy robajt, az öreg is lekajabát nekik, hozzanak puskát, lűjik agyon a farkasokat, mert az iccaka meggyütt a Lili sokadmagáva. Az őrök ementek, visszagyüttek, a kisablakon belűttek. Miko egyet meglűttek, a többi is arra az egyre szaladt, akko lelűttik mindet, a hat vőlegint meg a Lilit. Az öreget lehuzták a palásrul, félig megfagyva, félig bedilizve. Miko meglátta, hogy a farkasok martaléka lett minden, a haját típte. Azóta is szokik mondani, amejik legin elmént a falubul és családostul gyöt haza, ez is úgy tett, mint a Nószkó farkassa, elmént maga, oszt hetedmagával gyöt haza!"

„A bánáti Ittabén — most mesélte egy barátom — élt egy idős aszszony, aki a nagyanyjától hallotta a következő történetet. Az Üveges Marisról szólott, s ennek nyomán, ha valakivel történik valami, bajba jut, akkor Ittabén azt mondják: Megszorult, mint Üveges Maris.

Történt ez pedig a régebbi időkben, hogy lókötők tértek a falu alatt levő csárdába. Nagy italozásba kezdtek, minden féle jót követeltek az asztalra.

— Kocsmáros, valami hiányzik! — kiáltotta el magát a lókötők hangadója.

Megszeppent a kocsmáros, mert vajon mi hiányzik még ezeknek a betyároknak, amikor minden jót az asztalra rakott.

— Hallod-e, hogy hiányzik valami, ebadta cégéres gazember?

— Mi kellene, ha volna? — kérdezte megszeppenve a kocsmáros.

— Menyecske! — kiáltották a betyárok.

Hű, elöntötte a meleg a kocsmárost, mert nem olyan ez a falu, ahol betyárokkal társalkodó menyecske akadna. Vagy mégis? . . .

Hát az Üveges Maris, ha az jó lesz . . .

Elő azzal a fehércseléddel! — parancsolta a vezér.

És jött az Üveges Maris, illegette már magát a betyárok előtt, s kerekedett olyan hangulat, hogy a — legenda szerint — majdnem kidőlt a csárda oldala.

Hajnalban elpilledtek a tivornyázók, fizetni akartak, mert pénzük volt bőven, azaz . . .

Nincs meg a pénzem! — kiáltott fel az egyik betyár.

A másik is a zsebébe nyúlt, de csak dohányporba markolt. Így járt a harmadik is.

— Azt a kutya úr . . . — kerekítette el a füstösképű betyár. — Ez az Ablakos, vagy milyen Maris kizsebelt bennünket.

— Üveges az te, de most majd megemlegeti ezt a napot. — Lóra, cimborák, megtanítjuk mi, hogy nem lehet velünk kibabrálni!

És elnyargaltak a mámoros betyárok Üveges Marishoz, kiráncigálták az udvarra, követelték tőle a pénzt. De a betyárokkal társalkodó menyecske biztos helyre mentette az ezüstöket, és nem akart vallani.

— Kössétek a ló farkához! Majd bevallja, hogy ő vitte el a pénzt.

Üveges Marist a ló farkához kötözték, és végigszántották vele a kórós, szamártövises réten.

Hogy vallott-e Üveges Maris, a betyárok mulattatását szolgáló asszony, azt már nem tudja elmondani barátom, de Ittabén, ha megszorul valaki, valami nagy baj éri, akkor ezzel a szólás-mondással intézik el: Megszorult, mint Üveges Maris." — írja Kántor Oszkár.

Az adatszolgáltatók, illetve a folyamatos előadásban, beszélgetésben újabb közmondásokat alkalmazók még élénken emlékeznek a proverbiumot kiváltó történetre, eseményre, személyhez — teljes névvel megjelölt — személyhez kötve az eseményt, anekdotát, ha a faluban történt. Ha másutt élő személyről és történetről, eseményről van szó, akkor a helymegjelölést sem hanyagolják el. Tehát a proverbium háttere még nem halványodott el, nem veszett ki a közösségi tudatból. Még élvezik, élvezettel, huncutan mosolyogva adják elő, a szemük sarkából figyelve a hatást, a visszacsatolást. Ezek a proverbiumok még nem megkopott formában, háttér nélkül élnek egy-egy közösségben.

De nemcsak a néprajz foglalkozik ezzel a nyelvi-folklór eszközzel, hanem más interdiszciplináris kutatásokban is felhasználják a proverbiumokat, másfajta vizsgálati anyagban is szerepelnek vizsgálati eszközként. Többek között a személyiségvizsgálatban, a pedagógiai pszichológiában is. Az ilyenfajta vizsgálatokkal azonban jelen pillanatban nem szándékozunk foglalkozni.

De most már kanyarodjunk vissza témánkhoz. Témánkkal kapcsolatban idézzük fel O. Nagy Gábor álláspontját: „. . . a szólás . . . magán hordozza mind a dolgozó, mind az elnyomó osztályok ellentétes szemléletének jegyeit . . ." (O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, Gondolat, 1966) Szemerkényi Ágnes így viszi tovább a gondolatot: „. . . a proverbiumban az egyéni tapasztalás nyer általánosítást, de csak akkor, ha a közösség véleményét tolmácsolja a szellemes egyén." (Sze-

merkényi Ágnes: A proverbiumok logikai-szemantikai összehasonlító vizsgálatához, Népi Kultúra — Népi társadalom, II. III. 1969.)

Sokak szerint a proverbiumok olyan ősöktől megfogalmazott élettapasztalatokról, ideológiai álláspontról informálnak, melynek igaz voltát, érvényességét, helyénvalóságát az idő is igazolta. Erdélyi János szavait idézve: „a hosszú tapasztalás által megerősödött, meghitelesített igazságok nem vesznek ki egykönnyen, méltók arra, hogy az utódok is tudomást szerezzenek róluk. „Közismert tény — írja Szecskő Tamás: Kommunikációs reendszer — köznapi kommunikáció c. könyvébn —, hogy pl. a közmondások —, amelyek *gyökereiket a kapitalizmus előtti „természetadta" közösségeken alapuló társadalmakba eresztik* — formai és tartalmi merevségükkel azt a célt szolgálták, hogy a társadalmi élet bizonyos alapnormáinak és értékeinek rendszerét kommunikálják generációról generációra."

A Magyar folklór (szerk. Ortutay Gyula) 32. lapján olvassuk a következő megállapítást: „...egész népköltészetünk... Feltűnően élesen fogalmaz a társadalmi ellentétek kérdésében, következetesen úr ellenes..."

„Úr és paraszt gyanakvó haraggal állnak szemben egymással" — olvassuk a Magyarország története 1526—1790. c. összefoglaló mű egyik passzusában.

Régi ellentét ez, még a késő feudalizmusból veszi eredetét, tovább mélyült a feudalizmus bomlása, a tőkés fejlődés megindulása, a parasztság differenciálódása idején. A közmondások is tanúskodnak az ellentétről.

A történetírók szerint, a paraszti gazdálkodás nem fejlődhetett a feudalizmusban, a feudális úr, a birtokos osztály gátolta fejlődését kizsákmányoló politikájával. A földesúr ugyanis már nem elégedett meg a feudális járadékokkal. Minden áron fokozni akarta jövedelmét, hogy fedezhesse a fényűzés, a földvásárlás, a török elleni védekezés miatt mngnövekedett kiadásait. Hogy célját elérje, a jobbágyokat túlságosan igénybe vette, vámokat szedett, meghatározatlan napig tartó robotot vezetett be, az igás robot mellett gyalog robotra is kényszerítette jobbágyát, a bírság, a dézsma, a beszolgáltatás, a termésben visszafizetett rossz napokban felvett kölcsön, a fahordás, erdőírtás, a földesúri bíráskodás, a botolás, mind a jobbágy testi és anyagi erejének megfogyatkozását idézte elő. „A parasztság viszonylag jelentős tömegeinek elszegényedése volt jellemző erre a korra... A jobbágyok kényszerítve zsellérekké váltak, a földesúr ugyanis erővel elvette földjüket... Az elszegényedés nemcsak a zselléreskedésben tükröződött, hanem az „örökös jobbágyságban" is. (Magyarság történet). A prédikátorok a parasztság leszerelésére törekedtek, ilyeneket hírdetve: Add meg az istennek, ami istené, a császárnak, ami a császáré.

A szökés és a felkelés volt a parasztság fegyvere. Mindenük hátrahagyásával menekültek, szöktek meg, ha másként nem lehetett védekezni a földesurak kegyetlen bánásmódja ellen. Hátán háza, kebelén kenyere — mondja a közmondás. A szökött jobbágyok közül sokan a végvárakban való katonáskodásban láttak kiutat reménytelen helyzetükből. A zendülőket, a paraszti felkeléseket leverték, a résztvevőket

felkoncolták. A XVII. és XVIII. században a paraszti családi szövetkezetek, a zadrugák jelentettek még egyfajta menekülési lehetőséget a fokozódó kizsákmányolás ellen. A családi szövetkezetekben 25—30 személy élt, de csak a ház után adóztak, mert egy házban, egy kenyéren éltek. A XVIII. században a terhek ugyanis még inkább megnövekedtek, a katona eltartási kötelezettség, a porció, az ingyenes közmunka, az erőszakos katonafogás, a verbuválás, a folytonosan növekedő pénzbeli teher (füstpénz a földesúrnak, az egyháznak dézsma, párbér, hozzájárulás a templom, az iskola, a tanító fenntartásához, a papi föld művelése, a terményjáradék is teher, a kilenced, a tized, a földesúrnak a konyhai ajándék, a forspont adás), a végrehajtás, a deres, a kaloda, a börtön, mind a jobbágyság és a földesurak közti ellentétet növelte. Ha már nem bírta a terheket a jobbágy, csapot, papot otthagyott. Az eredmény a sok koldus, csavargó, tolvaj, rabló. A lakosság segíti őket, mert sorstársakat lát bennük.

A tőkés fejlődés megindulása magával hozta a parasztság differenciálódását. A vagyonfelhalmozódás eredménye a nagygazda, a zsíros paraszt megjelenése. Ez a réteg is szaporítja a kizsákmányolókat. A töredéktelkes jobbágyok, a házas zsellérek részesként kénytelenek nyáron aratni a földesúrnál, a nagygazdánál, a házatlan zsellérek napszámosokká válnak, bérmunkásokká. A legkiszolgáltatottabbak a szolgák, a cselédek. Ezeknek semmiféle termelőeszközük nincs, teljesen kiszolgáltatottak. A bérmunkát végzők, ha nem akarnak dolgozni, botolás, elfogatás, katonáskodásra kényszerítés a bérük. A többinek a terhe is szinte kibírhatatlan, ugrásszerűen megnövekedett a robotteher, hisz a földesúr piacra akar termelni. A földrablás, a jobbágy megakadályozása, hogy a piacon értékesítse felesleges terményét, állatát, konkurenciát jelentsen, a jobbágyörökösödés megakadályozása a földesúr eszközei a jobbágy vérének kiszipolyozására, a jobbágy kizsákmányolására. A jobbágylányok testi kiszolgáltatottsága is ok az elkeseredésre. A betyárok, a szegénylegények megpróbálnak igazságot szolgáltatni, de a nemesi vármegye zsandárjaival üldözi őket, akasztófa vár rájuk. A koldusok, a csavargók száma is növekszik. Az ellentét egyre mélyebb. A nagy kiterjedésű mocsarak, a sokszor kiöntő folyók, az áradások dögvészt eredményeznek. A babonaság, a ráolvasás, ólomöntés, fejelfuvás stb. az egyetlen gyógyszer a természetes gyógyítás, a fűben, fában levő orvosságok felhasználása mellett. Ember, állat gyógykezelése ez! Hullik is az ember és az állat egyaránt. Az alultápláltság, a sok megterhelés nem marad büntetlen. A túlrobotolás embert, állatot leront testileg. A lakásviszonyok, az öltözködés sem valami fényes, nagyon sok kívánnivalót hagy maga után. „A szegény legtöbbször konyhából, szobából, esetleg istállóból álló kunyhójában még az 1820 és 1848 közötti időben sem akadt egyéb a maga készítette ládaszerű ágynál, a festetlen támlájú padnál, a szökrönynél, ennél a durván ácsolt ládánál, amelyben a kevéske ruhafélét és az egyéb apró holmit tartották. Megannyi darabja a paraszt faragó készségének. Edénye változatlanul a közönséges cserépedény: a parasztfazekas munkája. Fa evőkanállal evett fatányérból. A szegény ember asszonyostul, gyermekestül továbbra is vászonruhában járt. Télen legfeljebb két gatyát húzott fel, ritkábban bőrnadrágot. Posz-

tóujjas helyett szűrdolmányt vagy kódinőnt. Ételei is kezdetlegesebb ételfélékből, főleg savanyú levesekből, kásákból, lepényekből, répa és káposztafőzelékből, főtt tésztákból, ritkábban paprikás húsfélékből álltak." (Magyarország története 1790—1849. 160. l.) A XIX. század parasztmozgalmai sem hoztak sok változást. A „nagy szaladás" idején a polgári forradalom eltörölte ugyan a jobbbágyságot, sokan meg is gazdagodtak a XIX. század második felében, de a nagy tömegek továbbra is szegények maradtak. A kapitalista fejlődés megteremtette ugyan a munkásosztályt, de a paraszt a földosztás elmaradása miatt anyagilag nem került kedvezőbb helyzetbe. Majd csak a szocializmus változtat a helyzeten.

Ez a dióhéjba szorított történelmi áttekintés talán némileg segít megérteni a közmondásokban, szólásokban jelentkező úr—szegény ember viszonyt, az urak, a gazdagok viszonyulását a szegény emberhez, a parasztok lebecsülését, megvetését. De a szegény ember sem maradt adós, ő is hangot adott véleményének, megformálta, szólásba, közmondásba öntötte az urak iránt érzett megvetését, ugyanakkor megformálta, szólásba, közmondásba öntötte a maga nyomorúságát is.

Lássuk ezek után magukat a közmondásokat.

1. *A paraszt lebecsülése* jelentkezik a következő szólásokban és közmondásokban:

Huncut a paraszt, mihelyt egy araszt. — Baranya
Huncut a paraszt, ha csak egy araszt. — Kórógy
Vén rókát, vén verebet, vén parasztot nehéz megcsalni. — Baranya
Parasztnak, ebnek ajtó előtt helye. — Baranya
Aba nem posztó, paraszt nem úr. — Topolya
Nem illik bocskorra a sarkantyú. — Topolya
Isten őrizzen házas szolgától, jármos bivalytól, út melleti földtől. — Kishegyes
Hegyes szarvú ökörnek letörik a szarvát. — Moravica.
Úgy kell húznod az igát, ahogy a gazda parancsolja. — Kishegyes
Lusta lónak korbács az abrakja. — Kishegyes

2. *A szegénység álláspontja az urakról:*

Nem jó az urakkal egy tálból cseresznyézni. — Bácska, Bánság, Baranya
Nem jó az urakkal egy tálból cseresznyézni, meglövöldöz a magjával. — Muravidék
Gazdag ha bolond is, okosnak tartják. — Pacsér
Fejétől bűzlik a hal. — Topolya
Nincs olyan gazdag, ki másra ne szoruljon. — Baranya
Nincs az a sok, ami el ne fogyna.. — Topolya
Éhes balha jobban csíp. — Kórógy
Szegény fog madarat, de gazdag eszi meg. — Haraszti
Farkasból bárány sose lesz. — Kórógy
Több szegényt látni jót, mint gazdagot. — Szentlászló
Halomra nem kell földet hordani. — Moravica

A gazdagnak is kettő az orrlika, mint a szegénynek. — Verbász
Eszi a cselédet, mint fene a malacot, csak nem a farkáról kezdi. Kishegyes
Holló a hollónak nem vájja ki a szemét. — Becse
Sólyom madárnak nem lesz galamb fia — Becse
Botból nem lesz borotva. — Orom
A gyümölcs nem esik messze a fájától. — Becse
Hamis kereset ritkán száll harmad ízre. — Becse
Úgy forog a kerék, ha kenik. — Becse
A szegény emberből lett gazda a legnagyobb sintér, mert az elevenen is nyúz. — Kishegyes
Amit ád az úr, nincs köszönet benne, egyik kezével adja, a másikkal nyúl érte. — Feketics
Aki gazdagnak kel, szegényen fekhetik. — Csúza
Varjúnak varjú a fia. — Vörösmart
A kutya is oda szarik, ahol nagyobb rakás van. — Feketics
A gazdagság jó szolgáló, de rossz uralkodó. — Csúza
Nincs olyan nagy úr, aki meg nem szorul. — Baranya
Gazdag könnyen lel barátot. — Csúza
A gazdagnak az egere is kövérebb. — Csúza
Gazdagnak sok a kísérője. — Baranya
Szegény ember marhája hízlalja az urat. — Baranya
Ha a paraszt nem szarik, az úr nem eszik. — Kanizsa
Gazdag ember gyermeke ritkán sír igazán apja halálán. — Feketics
Úrnak, kutyának, lónak ne higgy. — Feketics
Az urak vesznek össze és a jobbágyok haját tépik. — Kót
Ki nagy úrral perel, könnyen tarisznyát lel. — Topolya
Sétálnak, mint az urakban az ördög. — Verbász
Rosszabb az adószedőnél. — Szentlászló

3. *A robotmunkáról,* a munka ideje alatti ellátásról szól néhány közmondás, szólás:

Lusta lónak korbács az abrakja.
Nem hajt a török.
Úgy kell húznod az igát, ahogy a gazda parancsolja — Csúza
Nem kap zabálni, aki nem akar kapálni. — Kórógy

4. *A szökött jobbágy* keservei csendülnek ki a következőkből:

Hátán háza, kebelén kenyere. — Bácska, Bánság, Baranya
Keserű a más kenyere. — Bácska
Napnál ebédelt, holdnál vacsorázott. — Kishegyes
Kiválcsa a nyúlpasszust. — Kishegyes
Felhúzta a nyúlcipőt. — Zenta

5. *A törvény* nem sok védelmet nyújt a szegénynek.

A törvény olyan háló, mely a gyenge szúnyogot megfogja, a darázs meg keresztültöri magát rajta. — Verbász

Régi szokás törvénnyé válik. — Bácska
Ami szokás, illendő is. — Kúla
Meghalt Mátyás király, oda az igazság. — Bácska, Bánság, Baranya, Muravidék, Szlavónia
Akié a tehén, azé a borjú is.

6. *A szegénység erkölcsi magatartását,* véleményét mutatják a következő szólások és közmondások:

Legtovább az igazsággal érhetsz. — Temerin
Ebül jött szerzemény kutyául megy el. — Temerin
Amilyen a munka, olyan a jutalom. — Temerin
Kinek egyszer megégette a száját a kása, az aludtejet is megfújja. — Csúza
Egy rothad alma százat is elront. — Kispiac
Minden botnak két vége van. — Temerin
Rövid dínom-dánom, hosszú szánom-bánom. — Kispiac
Szólj igazat, betörik a fejed. — Zrenjanin
Előbb rágd meg, aztán köpd ki a szót. — Pacsér
Beszélni ezüst, hallgatni arany. — Bácska, Bánság, Baranya
Ne menj fejjel a falnak, mert betörik. — Becse
Ne szólj szám, nem fáj fejem. — Becse
Harag rossz tanácsadó. — Becse
Minden nyavalyának legjobb orvossága a tűrömolaj. — Kúla
Nem jó a rúd elé szaladni, mert elüt a kocsi. — Kishegyes
Leforrázott eb az esőtől is fél. — Becse
Bízik benne, mint Kossuth Görgeiben. — Baranya
Aki nem szánt, gazt arat. — Baranya
Aki nem vet, nem is arat. — Baranya
Nincs aratás munka nélkül. — Baranya
Ha paraszt nem volna, kenyerünk se volna. — Baranya
A jó munkás mindig talál magának dolgot. — Baranya, Bácska, Bánság
Az jár jól, aki a termését bőrben adja el. — Baranya
Ha nincs pap, jó lesz a ministráns is. — Baranya
Kinek pap a bátyja, isten a barátja. — Baranya
Adós fizess, beteg nyögj. — Baranya
Rosszabb már nem jöhet. — Baranya
Nehéz két úrnak szolgálni. — Bácska
Az a mienk, amit megeszünk. — Baranya, Bácska, Bánság
Add meg a császárnak, ami a császáré, istennek, ami az istené. — Zenta
A szegény ember sorsát csak a szegény érti meg. — Kishegyes
A szegény ember sorsát csak az érti meg, akinek ugyanaz a tüsök szúrja a lábát. — Kishegyes
A gazdag hízik, a szegény bízik. — Becse
Gazdag pénzzel, szegény ésszel él. — Becse
Nincs gyümölcsözőbb a szegény kenyerénél. — Csúza
Nincs gyümölcsözőbb a szegény tenyerénél. — Csúza

Könnyebb a szegényt kicsúfolni, mint felruházni. Csúza
Fűzfa hegedűhöz nád vonó illik. — Baranya
A szegény embernek egyetlen kincse a becsület. — Baranya
Szegény ember csikója meg a gazdaember lánya a hámot hamar elkapja. — Temerin
Mindig azt a lovat verik, amelik húz. — Temerin
A szegény ember nem nagy úr. — Baranya
Szegény ember szándékát boldog isten bírja. — Baranya
Nyügbe vetett ló nem messze nyargal. — Csúza
Asszony gazda, gyerek szolga nem sokat ér. — Baranya
Áldott a sok kéz, átkozott a sok száj. — Baranya
Amint az apák fújják, a fiak úgy táncolnak. — Kórógy
Ha adnak, vedd el, ha ütnek, szaladj el. — Kórógy
Pénz beszél, a kutya ugat. — Bácska, Baranya, Muravidék
Aki bírja, marja. — Bácska, Bánság, Baranya
Egy hamisan jött pénz száz igazat elhajt. — Temerin

7. *A szegénység, a vagyontalanság, a kiszolgáltatottság* is hangot kapott a közmondásokban, szólásokban:

Nagy akadály a szegénység. — Baranya
Szegényt az ág is húzza. — Bácska, Bánság, Baranya, Muravidék, Szlavónia
Nincs nagyobb baj a nincstelenségnél. — Baranya
Körmetlen macska nehezen mászik fel a fára. — Baranya, Bácska, Bánság
Sok bűn oka a szegénység. — Temerin
Olyan szegény, mint szalma között a tetű. — Kishegyes
Szegény, mint a templom egere, melynek kivarasodott a talpa a sok haszontalan szaladgálásban. — Kishegyes
Szegény embernek szegény a szerencséje. — Becse
Szegény ember úgy gondol a maga kevesére, mint a gazdag ember a maga sokjára. — Becse
Szegény ember hamar megolvashatja a malacait. — Baranya
Holmiját a szegény könnyen számbaveszi. — Baranya
Szegénynek oly kár egy pénz, mint gazdagnak száz forint. — Baranya
Ha a szegény ember csirkét eszik, vagy a csirke, vagy az ember beteg. — Baranya, Bácska, Bánság, Muravidék, Szlavónia, Szerémség
A gazdag akkor eszik, amikor akar, a szegény, amikor van. — Becse
Szegénynek még a csuprából is kifut. — Baranya
Olyan éles, mint a szegény ember baltája. — Baranya
Szegény ember vízzel főz. — Baranya
Szegény kevélyt az ördög is neveti. — Becse

8. A szegény ember ha már nem bírja a terhet, kifosztották mindenéből, *koldusbotra jut*, esetleg *beáll betyárnak*. A kiszolgált öreg had-

fiak is életük alkonyán koldus tarisznyát akaszthatnak a nyakukba s járhatják a vidéket alamizsnáért. Elnyújtott énekükkel hívják fel magukra a figyelmet. A betyárok között is több a betyárok legaljának számító kapcabetyár, aki még a tyúktolvajnál is silányabb embernek számít. A betyárok legtöbbször akasztófán fejezik be életüket.

Fiatal katonából válik a vén koldus. — Baranya
Nincs savanyább kenyér az alamizsna kenyérnél. — Baranya
Pislog, mint vak koldus a toronyórára. — Kishegyes
Szégyönös kódésnak üressen marad a tarisznyája. — Kórógy
Ha adnak, vedd el, ha ütnek, szaladj el. — Verbász
Még a tyúktolvaj is becsületesebb, mint a kapcabetyár. — Verbász
Káromkodik, mint a futóbetyár.
Akasztófa címere. — Kórógy
Szél verje össze a bokádat. — Baranya

9. Vidékeinken még a *török világnak* is vannak nyomai a közmondáskincsben. A török világ sok baja, szenvedése kapott megfogalmazást az alább felsorolt néhány közmondásban, szólásban:

Török iga. — Hetény
Török patkó, magyar járom, ez uralkodik ezen a tájon. — Hetény
Rossz szomszédság török átok. — Hetény
Vitte nagy boldogan, mint Kinizsi a törököket. — Hetény
Hátra van még a fekete leves. — Becse
Úgy él, mint egy pasa.

Ezek a hevenyészve összeszedett és papírra vetett szólások és közmondások csak szerény illusztrációként szeretnének szolgálni. Gyűjtésünkből még több szólást és közmondást is kiemelhetnénk, de talán egyelőre a felsoroltak is némi képet adnak az úr—szegény ember viszonyáról a jugoszláviai magyaroknál.

A kilenc fogalomkörbe csoportosított anyagot még tovább lehetne bontani. Többek között pl. hírt kapunk ezekből a közmondásokból, szólásokból a robotmunkáról. (Úgy kell húzni az igát, ahogy a gazda parancsolja.) A jobbágy viszonyulását mutatja a robothoz a következő: Nem hajt a török. Az ímmel-ámmal végzett munkának nem sok haszna volt, a jobbágy ugyanis azt nézte, minél kevesebb erőbevetéssel végezze a szükségmunkát, a rákényszerített kötelességet, hogy még utána a saját kis földjének művelésére is legyen ereje.

Mondtuk, hogy az adózás elől való menekülésnek egy módja volt a nagycsaládban, a családi zadrugában való élet. A nagycsalád szervezetre utalnak a következők: Asszony gazda, gyerek szolga nem sokat ér. Amint az apák fújják, a fiak úgy táncolnak. Áldott a sok kéz, átkozott a sok száj. Ritkaságnak számított az asszony gazda a nagycsaládi szervezetben, csak az igazán ügyes, talpraesett, jó szervező, gazdálkodáshoz értő asszonyok állhatták meg a helyüket. Ami pedig a fiak helyzetét illeti, tudjuk pl. Szlavóniából, hogy a felnőtt fiak is alárendelt helyzetben dolgoztak, az apa, a gazda, a nagycsalád feje kikérte ugyan a férfi

tagok véleményét, de maga döntött, maga szabta meg kinek-kinek a napi feladatát, apelláta nem igen lehetett az ő akarata, rendelete ellen. A sok kéz valóban áldásosnak bizonyult a nagycsaládi gazdálkodásban, hisz még a legminimálisabb gépesítésről sem lehetett szó, szükség volt minden munkáskézre, még a gyerekekére is, nem is szívesen adták ki a családból a férfi gyereket, ha netalán az özvegyen maradt anya más családba szándékozott férjhez menni, nem maradt többé a családban akár özvegyen vagy más nőtlen, megözvegyült férfi családtag feleségeként. A munkáskéz elvesztése anyagi veszteséggel járt volna. Minden erővel, még a falusi hivatalos szervek közbenjárását is igénybe vették, hogy visszatartsák a távozni akarót, ne kelljen kiadni az apai köteles részt.

A jogi gyakorlatról is megtudtunk egyet-mást közmondásainkból. Szinte a római jog szólal meg paraszti megfogalmazásban a következőkben: Akié a tehén, azé a borjú is. Régi szokás törvénnyé válik.

Mivel a rokoni kapcsolatok sok kívánni valót hagytak maguk után, különösen a sok, néha 25—30 tagot számláló, több generációt egybefogó nagycsaládban, ez is megfogalmazást nyert. A férfiak között ritkábban fordult elő civakodás, veszekedés, annál többször esett meg a család nő tagjai között. Legélesebb lehetett a gazdaasszony és a fiatal, alig tapasztalt menyecskék között, nem mintha a menyecskék nem irigykedtek volna egymásra anyósuk titkos segítsége, kedvezése miatt. Az anyós azonban nem akarván elriasztani a családba nem régen bekerült fiatalt, nem neki mondta észrevételeit, hanem: Lányomnak mondom, menyem is értsen belőle.

A gazda, a család anyagi haszna csak a tisztességes munkától, a becsületes földműveléstől várható. (Aki nem szánt, gazt arat. Aki nem vet, nem is arat. Nincs aratás munka nélkül. A jó munkás mindig talál magának dolgot. Gazda szeme hízlalja a jószágot. Az jár jól, aki a termését bőrben adja el stb.).

A kapitalizálódás a kisparaszti termelésben is érezteti hatását, az észjárás is igazodik hozzá. (Gazdag pézzel, szegény ésszel. Pénz beszél, kutya ugat. Aki bírja, marja. Aki gazdagnak kel, szegényen fekhetik. Nincs olyan nagy úr, aki meg nem szorul.) A szegény ember is kiléphet nyomorúságából, ha megfelelően termel, gazdálkodik, piacozik, de isten mentsen — mondják — a szegényből lett gazdától: A szegény emberből lett gazda a legnagyobb sintér, mert az elevenen is nyúz.

Az adminisztráció is sok hibával terhes. A község, a megye is a földesúr mellett foglal állást a szegény ember ellen a vitás ügyekben, de csalafintasággal, kis ügyeskedéssel, egy kis „kenéssel" a szegény is maga felé fordíthatja a felettesek jóindulatát. Egy kis protekció, kapcsolat sem megvetendő a peres ügyek intézésében. (Kinek pap a bátyja, isten a barátja. Úgy forog a kerék, ha kenik.) Egyébként a szegény számára nincs igazság, a törvény is az urak érdekeit szolgálja. Meghalt Mátyás király, oda az igazság — sóhajtják a paraszti kunyhókban nem egyszer. A törvény előtti egyenlőség is csak a mesékben él. (A törvény olyan háló, mely a gyenge szúnyogot megfogja, a darázs meg keresztül töri magát rajta.)

Ha új tisztségviselő kerül be az adminisztrációs gépezetbe, az csak azt nézi, hogyan szedhetné meg magát minél hamarabb, hogyan, mi módon gyarapítsa vagyonát. Ezt a szándékot, törekvést nagyon szellemesen fogalmazták meg: Éhes balha jobban csíp.

A paraszti, jobbágy réteg sokat várt a 48-as forradalomtól. „Kossuth apánk" szinte szentként jelenik meg a népi hagyományban. Görgeyt pedig árulónak minősítették, hisz letette a fegyvert, vége szakadt minden reménykedésnek. Kossuth megbízott Görgeyben, mikor felkérte a hadügyminiszteri tárca elvállalására. Görgey azonban nem felelt meg Kossuth elvárásának. A temesvári végzetes vereség után Görgey felszólította Kossuthot, mondjon le, ruházza rá a főhatalmat, hogy tárgyalhasson a cári sereg főparancsnokságával. Kossuth meg is tette, mert azt remélte, Görgey nem teszi le a fegyvert feltétel nélkül. Viszont Görgey kész volt feltétel nélküli megadásra, csak azt kérte, hogy az orosz csapatok előtt kerüljön e tényre sor. Ezzel „Kossuth apánk" bizalmával visszaélt. A nép ezt sem hagyta szó nélkül. A következő közmondás, szólás őrízte meg az utókornak eme sokat emlegetett szomorú tényt: Bízik benne, mint Kossuth Görgeyben. A baranyai magyarok, ha azt akarják kifejezni, hogy valaki nagyon bízott valakiben és csalódnia kellett benne, még napjainkban is ezzel a szólással akarják visszaadni a csalódás tényét és a csalódás, megcsalattatás nagy fokát.

Összegezésképpen megismételhetjük O. Nagy Gábor, Voigt Vilmos és mások megállapítását, hogy a közmondások valóságtartalmúak, nagyon szépen tükrözik a már letűnt világot, eseményeit, felfogásait, törekvéseit, szemléletét, örömét, bánatát. Még napjainkban is élnek ezek a hagyományozó idősebb emberek emlékezetében, nyelvi megnyilatkozásaiban. A fiatalabbak már a hátteret nem ismerik, nem is mond nekik sokat a régi szólás, közmondás. Ők már a modern élet jelenségeit foglalják közmondási, szólási funkciót betöltő nyelvi jelekbe. Nekik kifejezőbb: Megkezdődött a visszaszámlálás, elhúzza a csíkot, le esett a klikker stb. Ez az ő életük .Ebbe nőttek bele, ebben élik mindennapjaikat, ehhez az élethez alkalmazkodik a nyelvi megnyilatkozás is, hisz a nyelv alkalmazkodik a használók társadalmi, gazdasági, művelődési szintjéhez, a nyelv nem valami kövület, évezredek, évszázadok kövülete.

IRODALOM

Magyarország története I—III. Tankönyvkiadó, Bp. 1962.

Magyar folklór, szerkesztette Ortutay Gyula, Tankönyvkiadó, Bp. 1979.

O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, Bp. 1976.

A magyarság néprajza. III. kötet. Bp.

Voigt Vilmos: A folklór esztétikájához, Bp. 1972.

Voigt Vilmos: A szólások változatainak szintjei, Magyar Nyelvőr 1971/1.

G. Zauner Éva: Mondásválasztás, Bp. 1978.

Szecskő Tamás: Kommunikációs rendszer — köznapi kommunikáció, Bp. 1971.

Saját gyűjtésem Jugoszlávia magyar lakossága körében.

(Kántor Oszkár) K. O. Megszorult, mint Üveges Mari's, Magyar Szó, 1970.

Hoppál Mihály: Elbeszélés és emlékezet — Tolsztoj-novella egy paraszti elbeszélő emlékezetében, Literatura, 1979. 2—3. Akadémiai Kiadó.

REZIME

DRUŠTVENE SUPROTNOSTI U POSLOVICAMA I IZREKAMA

Proverbija kao društvena memorija realnog sadržaja odražava rečima plastično i očigledno, vekovno iskustvo onih koji je koriste. Istovremeno proverbija formuliše i promene u životu i svesti korisnika, i promene ekonomskog, društvenog i kulturnog karaktera. Iza svake proverbije krije se neki nekadašnji događaj, iz toga se izvlači pouka na osnovu koje nastaje proverbija. Kao ilustracija autor opisuje proces nastajanja jedne poslovice.

U delu Mađarski folklor (Magyar folklór) na 32. strani Gyula Ortutay piše sledeće: „Cela naša narodna poezija ima neobične oštre formulacije kad je reč o društvenim suprotnostima, i konzekventno je protivna gospodstvu". Ovu osnovnu tezu autor dokazuje na osnovu materijala prikupljenog u Jugoslaviji, a pod naslovima: *Potcenjivanje seljaka, Kuluk, Odbegli kmet, Zakon, Moralno ponašanje siromaha, Njihovo mnenje, Siromaštvo, Nemaština, Obespravljenost u proverbijama, „Velika bežanja" četrdesetosme u proverbijama.*

SUMMARY

SOCIAL OPPOSITIONS IN PROVERBS AND SAYINGS

The proverb as a kind of social memory of real contents reflects century old experience in a plastic and evident way. At the same time the proverb also formulates the changes in the life and conscience of the speaker, as well as economical, societal and cultural changes. Each proverb contains a past event, a moral follows, and brings a proverb into existence. As an illustration, the author describes the genesis of a proverb.

According to Gyula Ortutay, the Hungarian popular poetry contains very sharp formulations with respect to social oppositions, and is consequent in its anti-gentility. This is the main point which has been proved on the basis of the material collected in Yugoslavia.

Tóth Ferenc

A PETŐFI BRIGÁD DALAI

(Munkásmozgalmi és háborús folklór hagyományok Topolyán)

A jugoszláviai magyarság háborús folklór hagyományainak és e hagyományok életének a vizsgálata elhanyagolt területe népköltészeti kutatásainknak. Igaz, akadt már olyan gyűjtemény,[1] amely a Vajdaságban még fellelhető magyar munkásmozgalmi dalok perzentálását tűzte ki célul, olyan kiadvány, amelyből a Petőfi brigád egyik-másik daláról is értesülünk,[2] sőt olyan könyv is, amelyben a szerző végigkíséri Topolya és vidéke munkásmozgalmának történetét.[3] Nem hagyható figyelmen kívül Szűcs Budai József, topolyai zenepedagógus gyűjtőmunkája és kórusvezető tevékenysége sem, amelynek eredményeként nemrégiben hanglemezen is napvilágot látott a topolyai énekkar forradalmi dalokat tartalmazó repertoárja. Mindazonáltal mégsem lehetünk elégedettek, mert mind ez ideig nem történt kísérlet arra, hogy a Petőfi brigád brigáddá szerveződésének, azaz harcba indulásának színhelyén kutatás és vizsgálat tárgyát képezze a háborús folklór hagyomány továbbélése. Gyűjtőmunkánk során ez utóbbi cél vezérelt bennünket.

Minthogy a Petőfi brigád indulásának színhelye Topolya volt (innen indult a brigád 1944. november 28-án), figyelmünk annak a folklór hagyománynak a földerítésére összpontosult, amely a brigád megalakulását, életét, belső megszervezettségét és harcait, majd ezt követően a felszabadulást övezte. Ezért a gyűjtés eredményessége, hitelessége és viszonylagos teljessége érdekében olyan adatközlőket kerestünk fel, akik maguk is részt vállaltak a háború előtti mozgalmakból, családjuk vagy barátaik révén kapcsolatot tartottak a Petőfi brigáddal, vagy pedig maguk is részt vettek a brigád harcaiban.

Adatszolgáltatóinknak a brigád indulására, belső megszervezettségére vonatkozó szavai általában megegyeznek. Az indulás idejéről és körülményeiről, a brigád mozgási területéről egyaránt tájékoztatnak bennünket: „Topolyárú ezervaláhanyan indútunk el, november huszonnyócadikán, hozzánk csatlakoztak aztán még a járásbeliek: Csantavér, Moravica, Pacsér, Kishegyes... A brigád a Dráva mellékin mozgott jobbra-balra, mer má akkó a déli részekrű Szerbiába a német visszavonulást má előre lehetett látni, hogy itt majd harcokra kerül a sor, tehát mink jobban a Dráva mellékin jártunk, aztán átmentünk Szlavóniába."[4]

Igen lényegesek adatközlőinknek a népfelszabadító háború jellegéről, osztályharcos tartalmáról vallott nézetei, mert ezek támpontokat szolgáltatnak a Petőfi brigád folklór repertoárjának megértéséhez és minősítéséhez: „... a napi katonai gyakorlatok után délutánonkint mindig politikai előadás vót, amit a politikai biztosok tartottak. Megkaptuk a témát, mirű beszéljünk az embereknek, oszt aztán ezeknek a képzettségitű meg a tájékozottságátú függött, hogy milyen előadásokat tudtak tartani. Például, hogy a háború befejezése után az újjáépítésben milyen feladatok hárulnak majd a pártra, a népre, aztán egy esetbe, tudom, az vót a témánk, hogy a szakszervezeteknek milyen szerepük lesz a háború után. Milyen szerepük lesz a nőknek az új társadalmi rendszerben. Általában a párt programjában előre látott témákról kőllött előadásokat tartani, tájékoztatni az embereket. Meg az, hogy milyen háború ez, mit jelent ez a mi háborúnk, milyen rendszer ellen meg milyen rendszeré folyik..."[5]

A brigádtagok osztályharcos szellemiségének megfelelően válogatódott ki, alakult és adaptálódott a brigád dalkincse: „Menet közbe, utazás közbe különféle nótákat danótunk, leginkább olyan szabadságdallok vótak. Az egyik nótánk például, ami má a régebbi időkbű eredt, az hogy *Nem ismerünk henye rangot, / Ágas-bogas koronát.* Szóval egy régebbi nóta, még valamikó a szociáldemokrata szervezkedés idejibű való, hát azt gyakran danótuk menet közbe."[6] László Jánosné Virág Teréz, 74 éves adatközlőnk, akinek mindkét fia részt vett a Petőfi brigád harcaiban, szintén a *Vörös zászlót, piros zászlót* kezdetű dalt említi elsőként az útnak indult, menetelő brigád dalai közül.

Adatszolgáltatóink, ha nem is személyesen, de szüleik révén tájékozódhattak a századforduló agrárszocialista mozgalmairól, amelyek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890. évi megalakulása után 1907-ig ismételten fellángoltak. A mezőgazdasági proletariátus vezette mozgalmak mindenekelőtt a nagybirtok ellen irányultak, bérköveteléseket tartalmaztak, s nemegyszer földosztást követelő mozgalmak jellegét öltötték.[7] Minthogy a magyar szociáldemokrata szervezkedés vezetője Csizmadia Sándor maga is költő volt, a magyar szocialista munkásköltészet egyik első kiemelkedő egyénisége, igen nagy hatással volt az agrármozgalmak költészetére, ez a költészet pedig állandó kísérője az agrár- és munkástömegek szervezkedésének. Az adatközlőink által oly nagy lelkesedéssel emlegetett *Vörös zászlót, piros zászlót* kezdetű dal, Mónus József *Toborzója* szinte minden tüntetésen, szervezett megmozduláson felhangzott. A szabadság, egyenlőség, testvériség, nemzetközi összefogás eszméjét hirdető forradalmi dal tudatosan alkalmazott eszköze volt az elnyomott tömegek propagandájának, elválaszthatatlanul egybefonódott a mozgalmakkal. „Legális és illegális úton terjedt: kéziratban, sokszorosításban, nyomtatásban, élőszóban, kis énekkarok, sejtek előadásaiban, emlékezeten keresztül — s így ezek a dalok felvették a szájhagyományozás vonásait is... Megszületésük és megszűnésük olyan rövid idő alatt játszódott le, hogy a formai hibák, s a műnépdalok kevéssé szerencsés fordulatait, jelentéktelenebb dallamait átvevő névtelen szerzők költőietlen megoldásai sem tünhettek el."[8]

Az elmondottakból világossá válik, hogy az osztályharcos tartalommal telített jugoszláv népfelszabadító háború petőfistáinak dalrepertoárjába hogyan kerültek be az említett munkásmozgalmi dalok, egyszóval fény derül a kiválogatódás, az adaptálódás egész folyamatára.

Az összegyűlt dalok tanúságaként munkánknak már voltak előzményei, de pl. a Király Ernő gyűjtése óta eltelt évtizedek már önmagukban is elegendő indítékot szolgáltatnak az újragyűjtésre, a háborúban, majd a fölszabadulást követő fölvonulásokon énekelt forradalmi és partizándalok utóéletének vizsgálatára. Célunk a jugoszláv népfelszabadító háborúban részt vevő Petőfi brigád, majd a fölszabadulás folklór megnyilatkozásainak összegyűjtése és összegezése volt, s ez okból csakis a közösségi tudatba ivódott, folklór ténnyé vált alkotásokat vettük figyelembe.

Terjedelmi okokból a daloknak csupán egy-egy, a leginkább teljesnek tekinthető változatát közöljük. A dallamok közlése ugyancsak elengedhetetlen, mert a dalok közzététele csak így teljes értékű, s azért is, mert nem egy esetben — ez a dallamok jegyzeteiből kiderül[9] — a variálódás példáját szolgálják.

A DALOK

Gyűjtött dalaink két nagyobb tömbbe csoportosíthatók. Ezek a közlés sorrendjében a következők:

1. Munkásmozgalmi dalok (1—7.)
2. Harcos dalok (8—18.)

A dalok csoportosítása természetesen utólagos; mind a Petőfi brigádban, a fölszabadulást követő felvonulásokon, mind az adatközlőinkkel való találkozások alkalmával felváltva énekelték őket ide- vagy odasorolhatóságuktól függetlenül, hisz mind szerves tartozékát képezte a háborúban és a háború utáni években énekelt dalkincsnek. Nem egy közülük már a századfordulón is az agrárproletariátus szellemi közkincseként élt, és lázító, mozgalmi erejével — ha önmagában nem is volt elegendő az embertelen társadalmi rendszer megváltoztatására — hatott a munkásságra, előmozdította öntudatosodását.

A dalok tartalmi magva alapján az említett csoportosítás mégis elvégezhető; a dalok tematikai sorrendbe illeszthetők.

I. MUNKÁSMOZGALMI DALOK

1. A munkásság ünnepe, május elseje illegális proletár ünnepnek számított, megülése nem volt kívánatos, s éppen ez okból általános sem. A Morócz Jenő szövegére épült *Itt van újra május elseje* kezdetű tömegdal itt közölt első strófája a munkásság összefogottságának, egy-

négének szükségességét hirdeti (1. sz. dal). A dalt a fölszabadulást követő fölvonulásokon, elsősorban május elsején énekelték.

2. A *Munkások, rajta előre* kezdetű forradalmi dalunk az osztályharc kifejezése. A László Jánosné énekelte szövegvariáns (2. sz. dal) a munkások erejének egyesítésére buzdít, a fegyverrel való nyílt harcban látja a szabadság kivívásának lehetőségét. Dalunk a *Fel, vörösök, csak előre* kezdetű proletárdal folytatása. Ez utóbbi harcra hívás a burzsoá társadalmi rendszer ellen, s egyben fenyegető figyelmeztetés is. Mivel nem variánsa, hanem része az általunk kiválasztott dalnak, itt közöljük.

Adatközlők:
Horváth Borbála, szül. 1906-ban
Téglás Mihályné Hatvani Ilona, szül. 1920-ban
Soltis Ferencné Sipos Verona, szül. 1912-ben
Hornyák Mihályné Rajcsán Jusztina, szül. 1912-ben
Dognár Andrásné Csernus Mária, szül. 1913-ban
Pelle Károlyné Szenti Margit, szül. 1908-ban

Fel, vörösök, csak előre,
Csillogó sorkatonák!
Nagy munka vár itt tirátok;
Dőlnek már a paloták!
Nagy munka vár itt tirátok;
Dőlnek már a paloták.

Királyok, hercegek, bárók,
Naplopók és burzsuják,
Reszkessetes, mert felébredt
Az elnyomott proletár!
Reszkessetek, mert felébredt
Az elnyomott proletár!

— Ezt a dalt mikor énekelték?
— Ezt is a fölszabadulás után.

3. A *Kis kertembe Tisza Pistát űttettem* kezdetű forradalmi, háborúellenes dal (3. sz.) a munkásmozgalom és az agrárszocialista mozgalmak kíméletlen elfojtóját, a háború megszemélyesítőjét teszi gúny tárgyává.

4. A munkások sanyarú, egészségtelen életkörülményeire vet fényt a 4. számú dalunk második strófája; a proletárok öntudatosodására figyelmeztet.

Adatközlőink a fölvonulásokon énekelték.

5. A jogtalanul szenvedő munkásság, agrárproletariátus egyesülésére felszólító dal (5. sz.) a társadalmi igazságtalanságokat leplezi le, a földbirtokost gúnyolja ki, az eljövendő társadalmi igazságszolgáltatás lehetőségét és az emberek közötti egyenlőség kivívását hangsúlyozza.

Gyűjtött változatai a közölt szöveg strófáinak egymásutánját variálják, nem térnek el egymástól lényegesen.

Egyik legrégibb munkásmozgalmi dalunk; 1903-ban jelent meg a Proletárok verseskönyvében. Szövegét Mónus József írta Simonffy *Három a tánc* kezdetű dallamára. Adatközlőink már a század elején a Munkásegyletben is énekelték, a két háború között tiltott volta miatt nemigen, a Petőfi brigád indulásakor és a felszabadulás után visszanyerte népszerűségét. A század elején a Munkásegyletben tartott összejöveteleken énekelt dalok között igen nagy hatásúak voltak Csizmadia Sándor mozgalmi, agrárszocialista eszméket hirdető dalai, nem véletlen, hogy Tóth Bubora István ezt a dalt is Csizmadia Sándornak tulajdonítja.

6. A *Mitrovicának börtönében* kezdetű börtöndal balladai tömörséggel és fegyelmezettséggel állít emléket az igazságtalanul elítélt és kivégzett proletárnak, s egyúttal a közelgő forradalomra, „fergeteg"-re irányítja a figyelmet. Magyarországon a fehérterror és a Horthy-fasizmus idején az egyik legelterjedtebb dal volt; annak idején általában a *Margit körúti fogházban* kezdettel énekelték, de más börtönnevekkel is előfordult. 1919/20 fordulóján már ismerték.[10] Szövegét Szatmári Sándor tanító írta a *Volga, Volga* dallamára a proletárdiktatúra leverése után.

Adatközlőnk raboskodó bátyjától tanulta meg a 30-as években.

7. A munkásosztálynak az uralkodó osztállyal szembeni harcát és győzelmét hirdető dalunk (7. sz.) már a két háború közt is ismert munkásmozgalmi szövegű dalunk volt.

Adatközlőink a felszabaduláskor énekelték.

II. HARCOS DALOK

8. A *Szél űzi messze a föllegeket* kezdetű dal (8. sz.) táncdallamra énekelt volta ellenére figyelemre érdemes adalék, mert a Petőfi brigádba, a harcba induló fiatalok, az alig 18 évesek búcsúhangulatának dokumentuma.

9. Az osztályharcos gondolattól fűtött harcosok hitét, bátorságát, a harcban való kiállását fejezi ki a *Hogyha ëccër elmëgyünk* kezdetű dal (9. sz.). A Petőfi brigádban énekelték.

10. A *Drága vér a proletárok vére* újabb keletkezésű antifasiszta dal. Műköltői eredete ellenére beépült a munkásfolklórba, a fölszabadulás utáni felvonulásokon a közösségi tudat részévé vált.

11. A Petőfi brigád tagjainak menetelése közben énekelt antifasiszta dal (11. sz.) a brigád himnuszának, indulójának tekinthető, amelyben a szabadságvágy és győzniakarás kifejezésén kívül a népfelszabadító háború jellege is megfogalmazást nyer. Adatközlőink szerint a dal a brigádban keletkezhetett.

12. A múlt század zenei emlékeit megidéző dal (12. sz.) aktualizált színhelyével és Tito marsallnak mint fővezérnek a személyével a Pe-

tőfi brigád mozgási területére irányítja a figyelmet; szövegében adaptálódik az új történelmi eseményekhez.

13. Pelle Károlyné Szenti Margit, 69 éves adatközlőnk szerint már a háború alatt nyilvánvalóvá vált a Horthy-fasizmus feletti győzelem, az asszonyok már a háborús években „seppegték", hogy:

Miki, Miki, Horthy Miki.
Nálunk is lesz bolseviki!

Ugyanebben az időben — a pártvezetők révén — már Titóról is tudtak Topolyán. A dalokba csak a felszabadulás után kerülhetett be az antifasiszta háború vezéreként, a győzelem hitével a szemében (ahogan a harcosok látták), miként ezt László Jánosné dala is bizonyítja (13. sz.).

A már előbb is imert dal Tito nevével és egyéb szövegbeli változásaival a felszabadulás utáni felvonulásokon terjedt el.

14. Szövegében a 13. sz. dal második strófájával rokon a *Tító elvtárs, én is a tied vagyok* kezdetű dalunk (14. sz.), amely a hazafias hűséggel kezdődő harcos megbecsülés-igényének kifejezése.

15. A közismert katonadal számos újabb variánsa a dal népszerűségét tanúsítja (15. sz.). Az általunk gyűjtött változatok általában csak a helyszínmegjelölő kezdősorban térnek el *(Baranyai háromszögbe, a Bolmány-csatatéren; Horvátország közepében vadrózsa virágzik; Horvátország hegyaljában vadrózsa virágzik)* kivéve a hat tagú asszonykórus egy változatát (15/a. sz.), amely az édesanya büszkeségének hangsúlyozásával, az ütközet megjelenítésével, valamint az elesett harcosokról szóló záró versszakával eltér az általánosan ismert variánsoktól. A dal változataiban általában Tito értesíti az anyát fia haláláról.

Adatközlők:
Horváth Borbála, szül. 1906-ban
Téglás Mihályné Hatvani Ilona, szül. 1920-ban
Soltis Ferencné Sipos Verona, szül. 1912-ben
Hornyák Mikályné Rajcsán Jusztina, szül. 1912-ben
Dognár Andrásné Csernus Mária, szül. 1913-ban
Pelle Károlyné Szenti Margit, szül. 1908-ban

Baranyai háromszögbe, a bolmány-csatatéren
Elvtársaink vére folyik szerte a mezőben.
Szabad harcos vére pecsételi ezt a drága földet,
Hősen halt a szabadságért, a népigazságért.

Szabad harcos édesanyja büszke a fiára,
Mert a fi(j)a bátran harcol messze (j)a csatába.
Fegyverével sok halált szór az ellenség sorára,
Bátor szívvel halad elöl sok-sok nagy csatába.

Egy tavaszi szép hajnalon elindult rohamra,
Egy fasiszta éles golyó őt szíven találta.
Megírta (j)a Tito elvtárs, ne várja (j)a katonafiát:
A bolmányi csatatéren ásták meg a fia sírját!

A bolmányi kis temető sötét mély árkába
Elvtársaink ott pihennek egy fűzfa árnyékába.
Szomorúfűz ráhajlik az elvtársak sírjára,
Sok jó anya könnye hull a hősen halt fiára.

16. Újabb keletkezésű dalunk (16. sz.) elterjedését, köztudatba ivódását tekintve szűkebb körben hatott a többi dalnál, noha mondanivalójának osztályharcos szellemiségében nem marad el mögöttük.

17. A Kossuth-nóta dallamára adaptált szöveg a szájhagyományozó költészet egy igen lényeges törvényszerűségére nyújt példát: a hagyományhoz való kötődésben is maradéktalanul érvényesülő aktualizációs, illetve rögtönzéskészséget szemlélteti.

*
* *

18. A műdalok szókincsére és egyéb nyelvi fordulataira emlékeztető dalt — László Jánosné szerint — valószínűleg a brigádban szerkeszthették a háború vége közeledtének a reményében vagy hangulatában.

ÖSSZEGEZÉS

A felsorolt és a helyszűke miatt csak vázlatosan bemutatott dalok tanúságaként nyilvánvaló, hogy a főleg jugoszláviai magyarokból toborzódott Petőfi brigád dalkincsét mindenkelőtt mozgalmi, osztályharcos jellege határozza meg. A munkásmozgalmi és az agrárszocialista költészet folklorizálódott darabjai, mintegy hidat képezve népköltészet és hivatásos költészet között, politikailag is hatottak. Tóth Bubora István viszaemlékezése szerint a század eleji Munkásegylet tagjainak főleg bérköveteléseket tartalmazó összejövetelei, felolvasásai és előadásai általában nótázásban folytatódtak, de ezek a nótázások — mint elmondta — nagyobb hatásúak voltak a puszta bérköveteléseknél: az apjára pl., aki az ideig állandóan szolgált, cselédkedett, a Munkásegyletben szervezett összejövetelek annyira hatottak, hogy többé sohasem szegődött el.

A közölt dalanyag osztályharcos jellegének magyarázatát a jugoszláv népfelszabadító háború jellegében lelhetjük meg, amely nemcsak a megszólalók elleni antifasiszta harcát tudta győzelemre vinni, hanem osztályharcos szellemiségét is. A Petőfi brigád politikai biztosainak eszmei meggyőződése tehát a kéziratos formában vagy kis példányszámú géppel írt könyvecskékben terjedő dalok szellemiségében is ki-

fejezésre jutott. Csupán ezeknek a korábbi eredetű, de a mába átnyúló szellemi hagyományoknak az ismeretében határozhatjuk meg a Petőfi brigád dalainak helyét. A munkásmozgalmi, osztályharcos dalok vagy az új történelmi eseményekhez adaptálódott régebbi dalok életlehetőségre találtak. Ily módon elmosva a határokat az itt közzétett dalok egyes csoportja között.

JEGYZETEK

1 Király Ernő: Vajdasági magyar munkásmozgalmi dalok nyomában. Forum, Újvidék, 1969
2 Baki — Vébel: A Petőfi-brigád. Forum, Újvidék, 1968.
3 Brindza Károly: Mondd el helyettem, elvtárs. Újvidék, 1971.
4 Tóth Bubora István (1899) visszaemlékezései.
5 ua.
6 ua.
7 Nagy Dezső: A századforduló parasztmozgalmainak szellemi hagyományai (1890—1910) In.: A parasztdaltól a munkásdalig. Ak. K. Bp. 1968.: 253.
8 I. m.: 297.
9 A dallamok lejegyzését Kónya Sándor vállalta; a dallamokhoz írt jegyzetek ugyancsak az ő munkáját dicsérik.
10 Szatmári Antal: A Margit körúti fogházban... (Kézirat) Bartók Archívum Adattára D/26.

A DALLAMOK JEGYZETEI

1 Dallama a *Láda, láda cifra láda* kezdetű népies dal variáns-családjához tartozik. L.: Kerényi György: Népies dalok 88. sz. Változatait l.: Király Ernő: Vajdasági magyar munkásmozgalmi dalok nyomában 17—18.

2 A nagy októberi szocialista forradalomból származó dallam. „A dallam P. Csajkovszkij 1888-ban komponált ötödik szimfóniájának alapgondolata". L.: Király i. m. 38.

3 Már a századfordulón is ismert katonadal *Udvarunkba hatot fordút a kocsi* kezdettel. Változatát l.: Király i. m. 15.

4 Vajdaságban ma is közkedvelt dallam. Obszcén szövegekkel valamint mesterségcsúfolókkal párosult leginkább. Az első, második és negyedik sor ereszkedő szekvenciái a dallamépítés nyugatiasságáról tanúskodnak.

5 Dallamát Simonffy Kálmán szerezte a *Három a tánc kezdetű* szövegre. Ma leginkább a *Jaj de magas, jaj de magas ez a vendégfogadó* kezdetű szöveggel éneklik. A politikai elnyomatás, a fojtogatott munkásmozgalom éveiben általános gyakorlat volt közkedvelt dallamokra új, munkásmozgalmi szövegeket énekelni. Ily módon a gyanúsítottak, vagy perbefogottak elterelhették magukról a hatóság figyelmét.

6 Orosz románcdallam, *Volga, Volga* kezdettel.

7 A dallam formáját tekintve, új stílusú népzenénk dallamai közé sorolható. L.: Király i. m. 19.

8 Közkedvelt polgári táncdallam, tangó.

9 Észak-amerikai eredetű dallam, a polgárháborúban egy néger regiment indulója volt. Wales-nek forradalmi-republikánus himnusza. Angliában tréfás gyermekdalként is előfordul, s nálunk is *János bácsi a csatában* kezdettel. A világháború előtti magyar hadseregben a kerékpárosok indulója volt.

10 Valószínűleg műdallam. Kezdete rokonságot mutat a *Porzik, porzik a . . . i utca* kezdetű katonadallal, mely új stílusú népzenéhez tartozik.

11 Műdallam. A Petőfi-brigád indulója.

12 Dallama a szabadságharc zenei emlékeiből való. Egressy Béni és Müller József feldolgozásaként *Klapka-indulóként* ismeretes.

13 A dallam változatai a szakirodalomban AABA formában szerepelnek (Romániai magyar népdalok 344. sz., Bartók: A magyar népdal 127. sz.). Jagamas János szerint a dallam a népdal *és* a műdal közti átmeneti réteghez tartozik. A mi partizándalunk formája ABBvA, ami a kelet és középeurópai népzenében sajátos magyar alakulat, s a dal így jóval közelebb áll a népdalhoz, mint eddig ismert varlánsai.

14 Új stílusú népi dallam, leginkább a *Búza, búza de szép tábla búza* kezdetű szöveggel hallható.

15 Dallama új stílusú, leginkább katonadal-szövegekkel párosul.

16 Műdallam. Varlánsát l.: Király i. m. 24.

17 A Kossuth-nóta dallama.

18 Leginkább katonadal-szövegekkel hallható új stílusú népi dallam.

1. ITT VAN ÚJRA MÁJUS ELSEJE

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

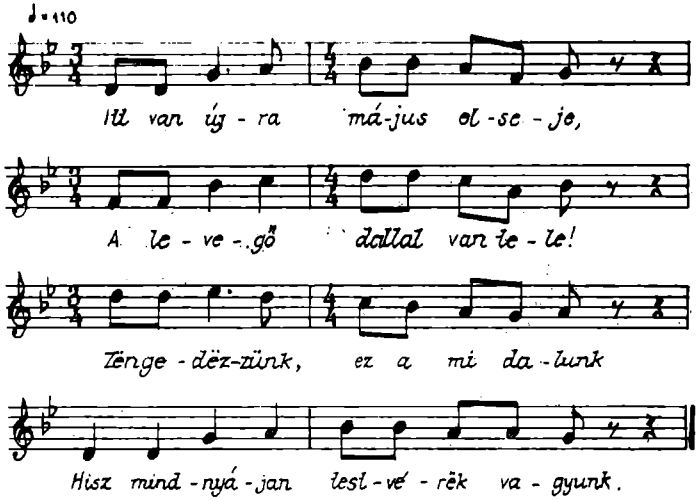

Zëngedëzzünk, ez a mi dalunk,
Hisz mindnyájan testvérëk vagyunk!

2. MUNKÁSOK, RAJTA ELŐRE

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

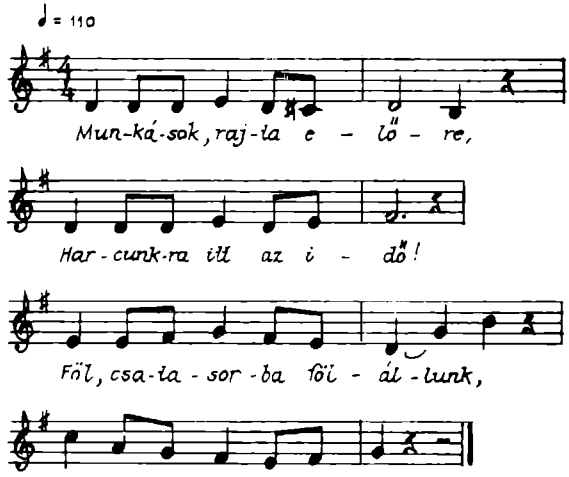

Munkától elfáradt testünk
Fegyvert és ágyút csinál —
Előre csak, proletárok,
Törjük le a rabigát!

— Ezt a dalt kitől tanulta?
— A többitű. Nem tudom. Ez is a Munkásegyletbe vót.
— De énekelték a Brigádban is?
— Hát mikó mëntek, hát hogynë! Hát ugyë vót a m Pétërünk, olyan vót, mind én, mindég danót.

3. KIS KERTEMBE TISZA PISTÁT ÜTETTEM

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

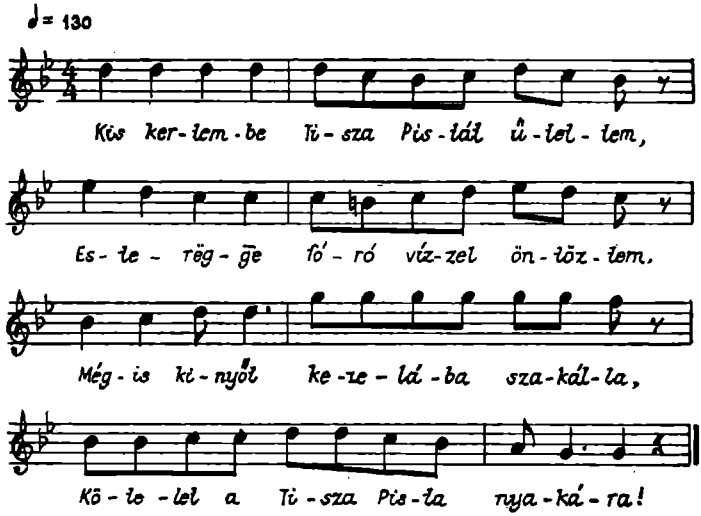

Mégis kinyőt keze-lába-szakálla,
Kötelet a Tisza Pista nyakába!

— Ezt kitől tanulta?
— Kint a kapálásba.

4. HALLOD-Ë TË JÓ PROLËTÁR

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

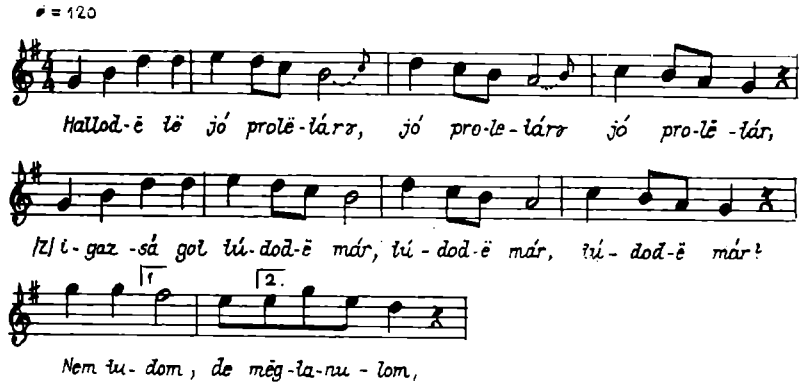

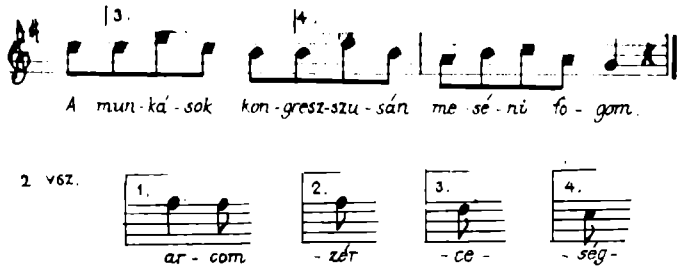

Hallod-ë të jó prolëtár, jó prolétár, jó prolëtár,
A të arcod mért halavány, mért halavány, mért halavány?
A zén arcom azér halavány:
Pincelakás, ínségkonyha nem pirosít ám!
A zén arcom azér halvány:
Pinceelakás, ínségkonyha nem pirosít ám!

— Ezt a dalt mikor énekelték?

— Mikó mëntünk a fővonuláson. Boldogút Misukának vót ëgy ilyen irka, az ilyen prolëtárnóták annyi vót abba, oszt evitte ëccé valaki, oszt sosë gyütt vissza.

5. PIROS ZÁSZLÓT, VÖRÖS ZÁSZLÓT LEBËGTET MÁR A SZELLŐ

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

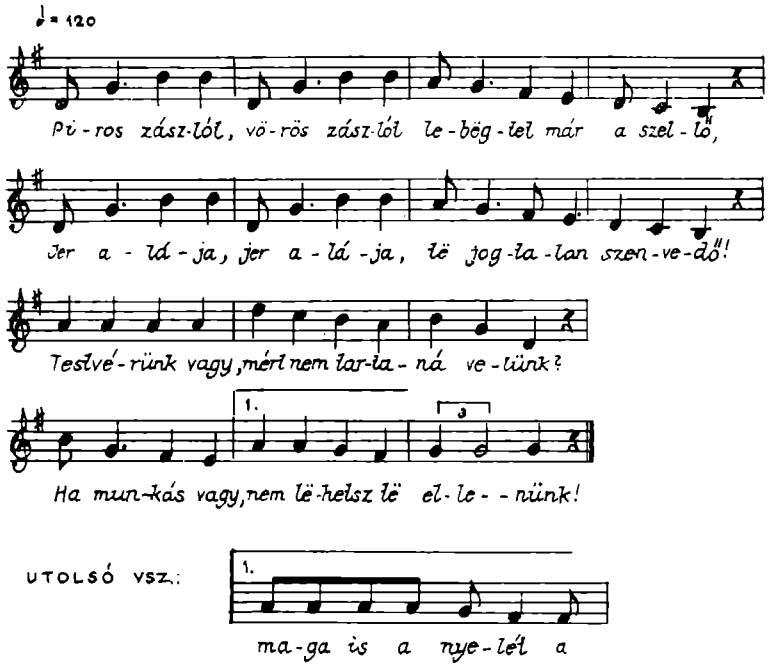

Nem ismerünk henye rangot, ágas-bogas koronát,
Szërszámot a naplopóknak, ásót, kapát, boronát!
Lëgyën kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kënyere!

Amonnan a város felöl jön ëgy hintó sebëssen,
Birkaszëmű, fehér kezű úr ül benne bëgyëssen.
Nagyságos úr, jaj de nagy a tokája,
Lësz még ëccé szűk világ is magára!

Elő, elő, harcban, sorban, të jogtalan munkáshad!
Zsarnokidat, hóhéridat táborunkban jó látod.
Dörögj velünk, nincs számukra grácija,
Éljën a prolëtárdemokrácija!

Ën má többet, én má többet Bilics béres nem lëszëk!
Nagyságos úr majorjába rosta aljat nem ëszëk!
Nagyságos úr, jegyëzze mëg magának:
Mëgfogja még maga is a nyelét a kaszának!
Nagyságos úr, jegyëzze mëg magának:
Mëgfogja még maga is a nyelét a kaszának!

— Ezt a dalt mikor énekeltëk?
— Fővonuláson, mikó mëntünk, mindég danótuk.

6. MITROVICÁNAK BÖRTÖNÉBEN

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül. 1903-ban

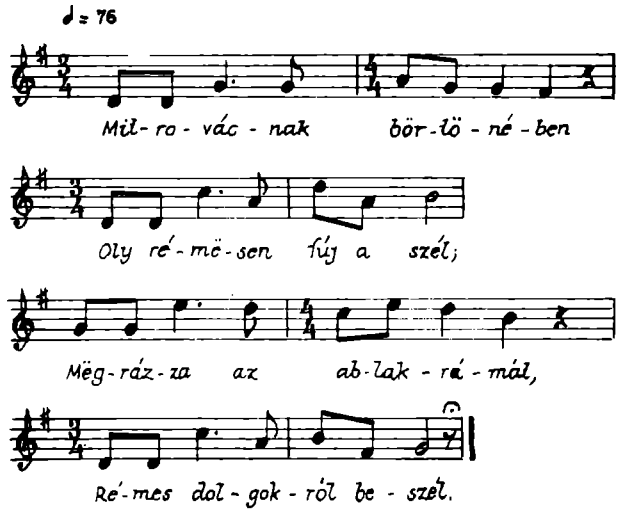

Hej prolëtár, hej prolëtár,
Emeld föl a fejedet!
Nyújtsd föl újra ökleidet,
Vëdd elő a fegyverëd!

Nyílik, nyílik már a zajtó,
Szólítanak ëgy nevet.
A börtönőr büszkén mondja:
— Ëgy prolival kevesebb!

Mëg is nyílik már az ajtó,
Bëdobnak ëgy tetemët.
A börtönőr büszkén mondja:
— Ëgy prolival kevesebb!

Nézz csak, nézz csak kelet felé:
Jön felénk ëgy fërgeteg!
Vörös színe, vörös színe
Hass ját a sziveket!
Vörös színe, vörös széle
Hassa ját a sziveket!

— Ezt kitől tanulta?

— Ezt? Pista bátyja rab vót, oszt attú tanútam én ezt a 30-as évekbe.

7. NEMSOKÁRA ELÉRJÜK A DIADALT

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül. 1903-ban

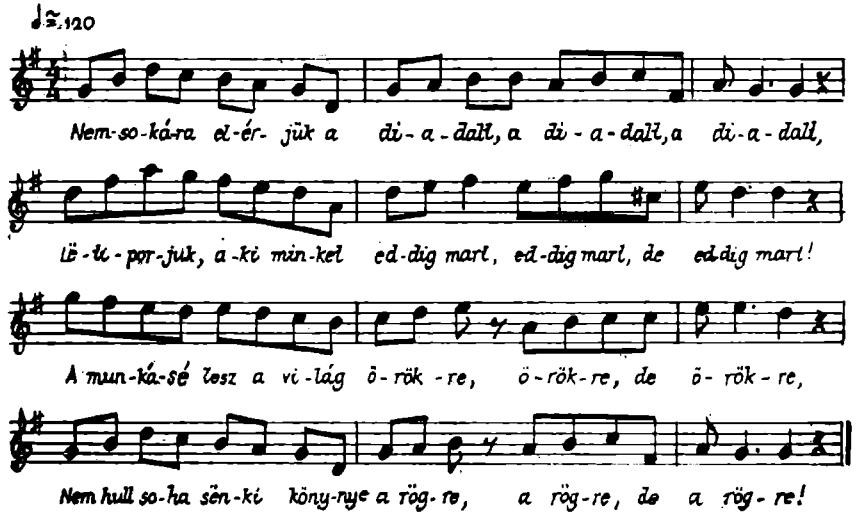

Erre a dallamra énekelnek egy másik dalt is, ugye?
Hát azt kezdtem én . . .

Az én nevem törökszekfü, liliom, liliom, de liliom,
Ha mëhalok, kinyílik a síromon, a síromon, a síromon.

— Mikor énekelték ezt a dalt?
— Hát a főszabadulásko.

8. SZÉL ŰZI MESSZE A FÖLLEGEKET

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

A Jani mënt novembër huszonnyolcadikán, a Misukám më január husszonnyócadikán. A Jani 24-es vót, a Misuka më 27-es. Oszt mikó ők mëntek, ők már nem gyalog mëntek, hát azokkā is mëntem ki a vasútig, akkó azokkā më azt danótuk. hogy:

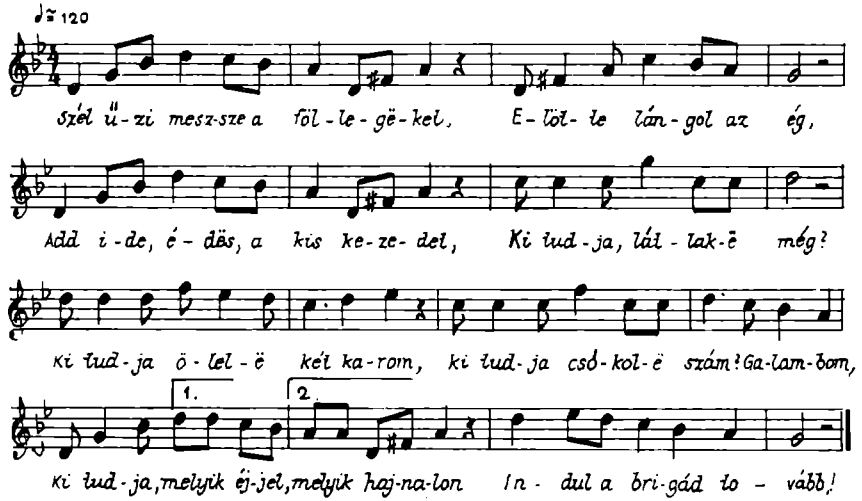

2. vsz.:

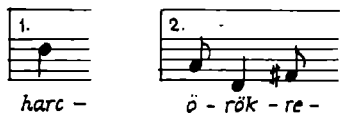

Bármőre járok, a csillagos ég
Nevetve tekint lë rám;
Bármere fordul a tekintetëm,
Mindënütt të nézël rám.
Járhatok uton vagy hëgy tetejin,
Süvíthet száz zivatar (Galambom),
Të vagy a harcban az örök remény,
Tëhozzád száll ez a dal!

Járhatok uton vagy hëgy tetejin,
Sülvithet száz zivatar (Galambom),
Të vagy a harcban az örök remény,
Tëhozzád száll ez a dal.

Eztet danóták ők, mikó mëntek, ez vót az ő indulójuk.

— Mikor keletkezhetett ez a dal

Ez akkó. Akkorjába készítették ezt ott, valamelyik; vót köztük olyan, még az a költő is övelük rukkolt bë, hëgyësi, no hogy hívják, Csépe.

9. HOGYHA ËCCËR ELMËGYÜNK

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

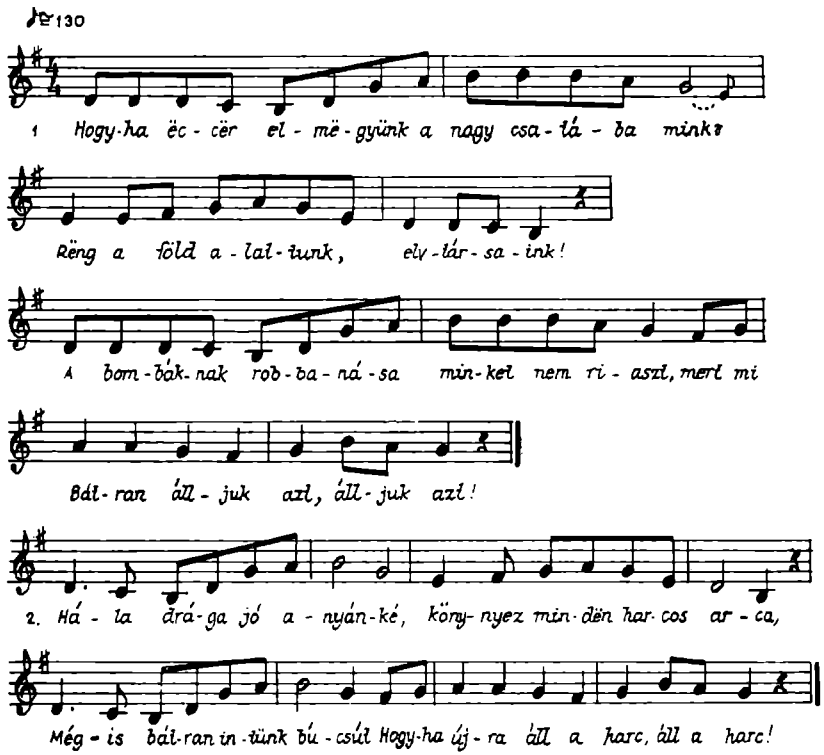

Hogyha ëccër elmëgyünk a nagy csatába mink,
Rëng majd a föld alattunk, elvtársaink.
A bombáknak robbanása minket nem riaszt,
Mer mi bátran álljuk azt, álljuk azt!

— Mondja, ezt a Petőfi brigádban énekelték?

— Petőfi brigádban. igën, igën.

10. DRÁGA VÉR A PROLETÁROK VÉRE

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül. 1903-ban

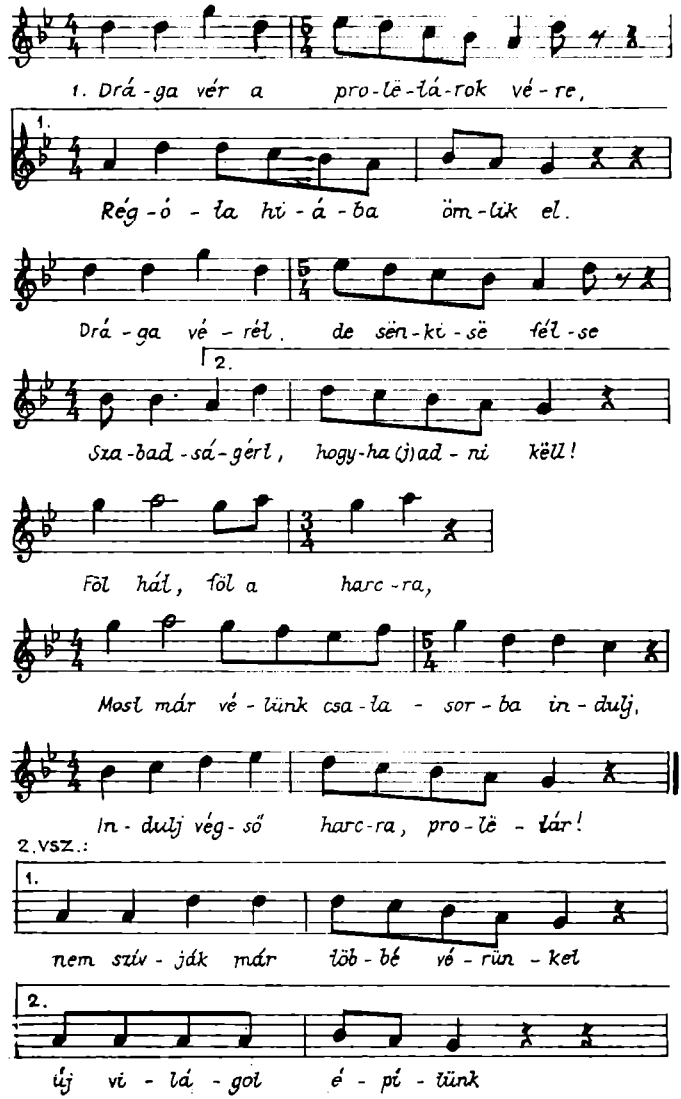

Fasisztáknak nem dolgozunk többé,
Nem szívják már többé vérünket.
Elfoglaljuk a gyárat, a földet,
Rajta új világot építünk.
Föl hát, föl a harcra,
Most már vélünk csatasorba,
Indulj, indulj végső harcra, prolëtár!

Ezt a dalt mikor énekeltek?

Mikó mëntünk a nagyuccán, főszabadulás után.

— Előbb is hallotta már?

— Nem hallottam, csak ott tanútam më̈g.

11. ELVTÁRS, MA MÉG TÁN CSAK ÖT PERC AZ ÉLET

Adatközlő:
Tóth Bubora István, szül. 1899-ben

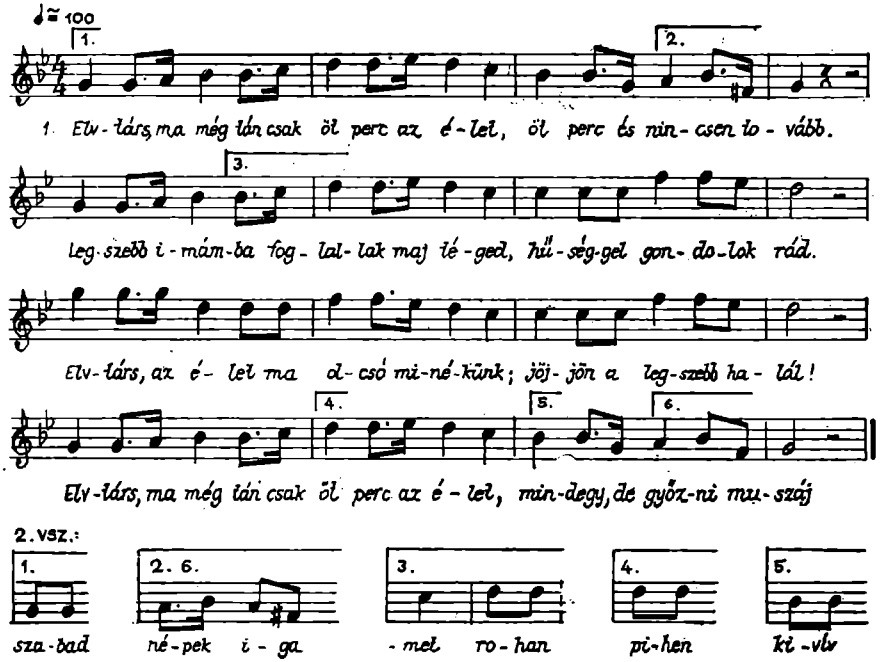

Szabad harcos testvér a megszállók ellen
Védi a népek igazát.
Millió német rohan le a völgybe,
Százezrek rontanak rá . . .
Elvtárs, az életed ne adjad olcsón,
Üsd-vered a sok fasisztát!
Harc után békében pihenhetsz majd otthon;
Kivívtad a népek igazát.

Elvtárs, az életed ne adjad olcsón,
Üsd-vered a sok fasisztát!
Harc után békében pihenhetsz majd otthon;
Kivívtad a népek igazát.

12. ESZÉK VÁROSA BE VAN VÉVE

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

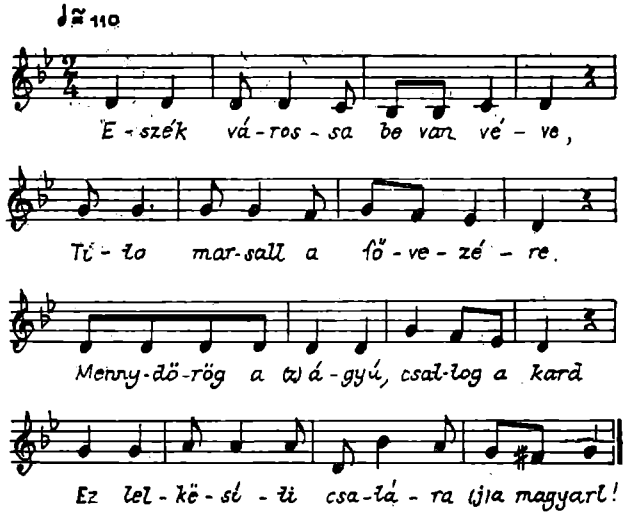

— Nem tudom tovább.

— Ezt mikor énekelték?

— Má aztán, mikó ëmëntük nézni az emlékművet.

— Mostanában is éneklik?

— Szoktuk, ha úgy mëgyünk. De nem tudok másik versit, sënki së tudott énnëkëm még másikat mondani. Ezt az ëgyet mëgtanútam.

— Mikor szoktak elmenni az emlékműhöz?

— Nyári időkbe. Július 4-én vagy 7-én, amelyik vasárnapra esik.

13. TITÓ ELVTÁRS, HA FELÜL A HÓFEHÉR LOVÁRA

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

— Mikor került be a dalokba Titonak a neve?

— Hát má mikó mink itten fölvonulásokat rëndëztünk. A fölszabadulás után sokszó vót fölvonulás. Akkó aztat danótuk legelőször, hogy:

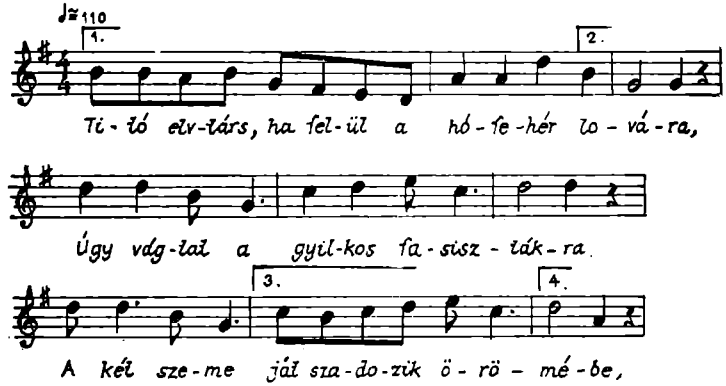

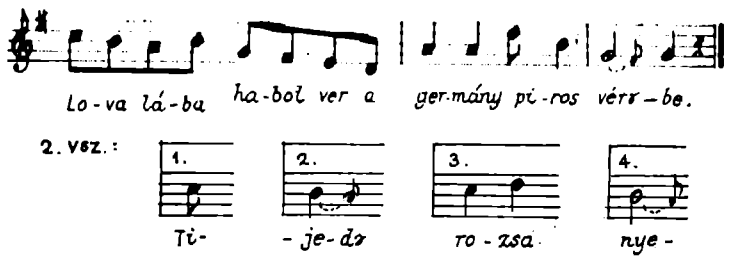

Tito elvtárs, Tito elvtárs, én is a tied vagyok,
Viselëm a fényes kis szuronyod;
Kis szuronyom, rózsafa ja nyele,
Rá van írra, rá van írra Tito jelvtárs neve.
Kis szuronyom, rózsafa ja nyele,
Rá van írra, rá van írra Tito jelvtárs neve.

— Itt tanútam má a tömegbe, fővonuláskó.

14. TITÓ ELVTÁRS, ÉN IS A TIED VAGYOK

Adatközlő:
Tóth Bubora István, szül. 1899-ben

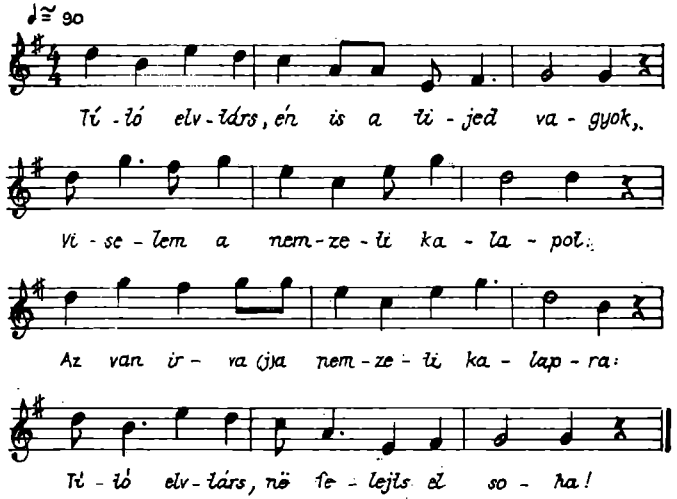

Az van írva ja nemzeti kalapra:
Titó elvtárs, ne felejts el soha!

15. A BOLMÁNYI HÁROMSZÖGBE VADRÓZSA VIRÁGZIK

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül. 1903-ban

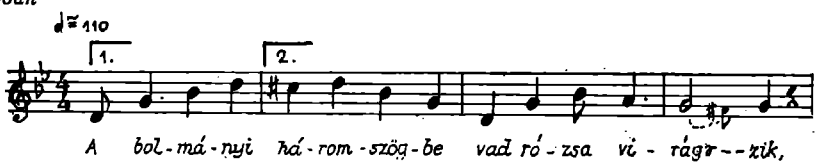

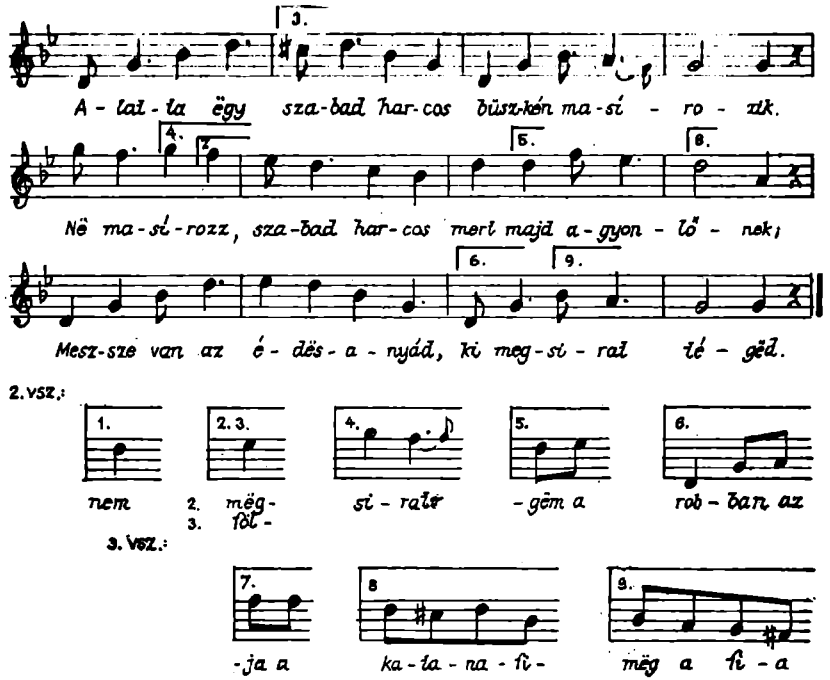

Nem köll ëngëm mëgsiratni, nem vagyok én árva,
Panasszaim fölhallatszik a magas menyországba.
Maj mëgsirat, maj mëggyászol ëngëm a nagy ágyúszó,
Fejem fölött süvít a szél, robban az ágyúgolyó.
Maj mëgsirat, maj mëggyászol ëngëm a nagy ágyúszó,
Fejem fölött süvít a szél, robban az ágyúgolyó.

Édësanya levelet ír a katonafiának:
— Gyere haza, édës fiam, nem jó katonának! —
Visszaírja a Tito jelvtárs, në várja ja katonafiát;
A bolmányi háromszögbe ásták më g a fia sírját!
Visszaírja a komëszárja, në várja ja katonafiát;
A bolmányi háromszögbe ásták më g a fia sírját!

Én azokat a helyeket mind átjártam, a Jani abba zidőbe együtt velem, oszt mind mëgmutogatta, hogy hun harcótak, hogy harcótak, ott vót ëgy nagy bunker, a túsó felin a víznek, aszongya, rëngeteg népet lëszëdtek onnan a némëtëk.

— Sokan elestek a Brigádból is?

— Nagyon sokan evesztek a Brigádbú.

16. ELVTÁRS A SORSUNK RÖGÖS ÚTON JÁRNI

Adatközlő:
Tégláss Mihályné Hatvani Ilona, szül. 1930-ban

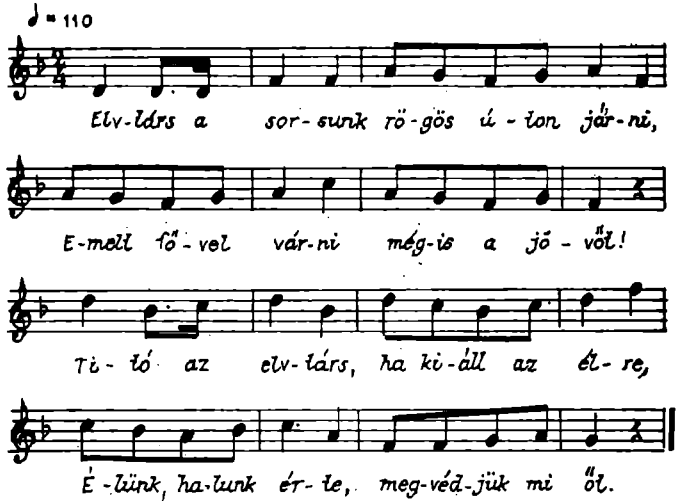

Elvtárs, a harcunk
Harc a szadságért
Meg az igazságért,
Mely hamar eljő.

Tito, az elvtárs,
Ha kiáll az élre,
Élünk, halunk érte,
Megvédjük mi őt.

Elvtárs, a harcunk
Harc a szabadságért
Meg az igazságért,
Mely hamar eljő.

Elvtárs, a sorsunk
Rögös úton járni
Emelt fővel várni
Mégis a jövőt!

Tito, az elvtárs,
Ha kiáll az élre,
Élünk, halunk érte,
Megvédjük mi őt.

Elvtárs, a harcunk
Győzni fog, meglátod,
Ha majd vörös zászlót
Lobogtat a szél!

17. TITO MARSALL UDVARÁBA

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

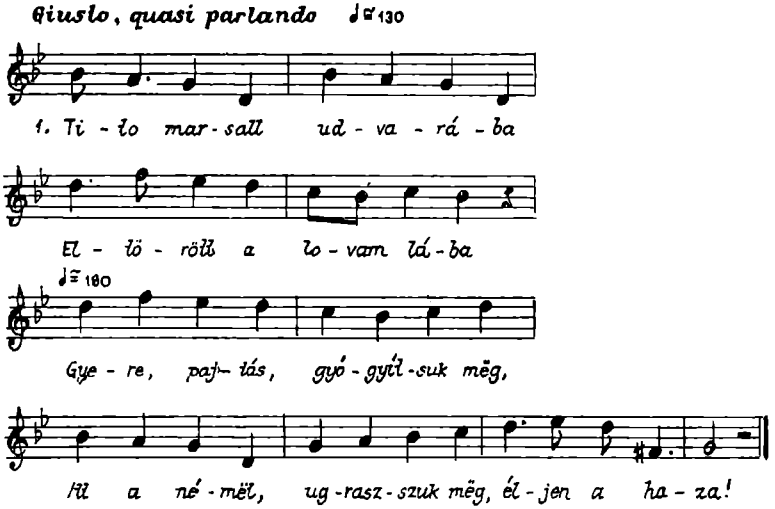

Tito marsall édësapám,
Felesíge édësanyám.
Én vagyok a zigaz fia,
Tito marsall katonája,
Éljën a haza!

Valamikó Kossuth Lajosra énekőték.

18. HOGYHA ËCCÉ VÉGE LËSZ A SOK-SOK SZENVEDÉSNEK

Adatközlő:
László Jánosné Virág Teréz, szül.
1903-ban

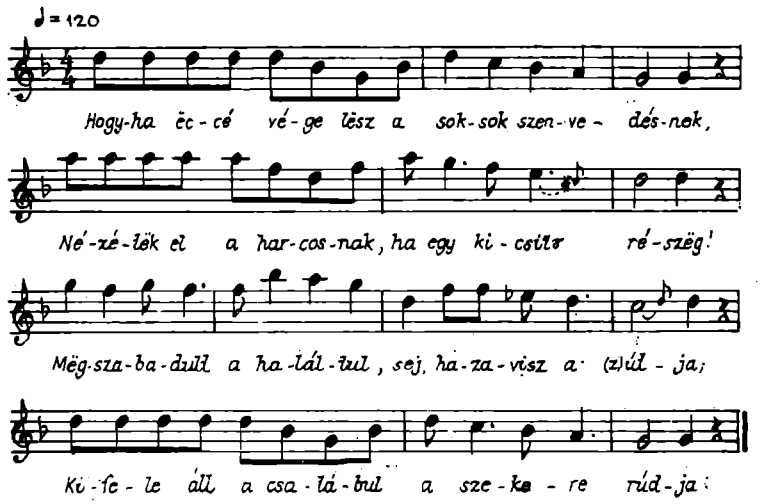

Odahaza száz ölelő, száz édes csók várja,
Nem hideg a lövészárok, más lesz a párnája. —
Nem fütyül a füle mellett, sej, csak az esti szellő;
Azt fütyüli, a csatába ő vót a legelső!
Nem fütyül a füle mellett, sej, csak az esti szellő;
Azt fütyüli, a csatába ő vót a legelső!

— Ezt a dalt mikor énekelték?
— A bolmányi nóta után.
— Kik írhatták ezeket a dalokat?
— Azt mondta Jani, magyarországi fiatalembërëk, de még ő nem is sebesűt më̈g, elesëtt mind a kettő. Azok írtak ő̈neküḱ mindig verseket.

REZIME

PESME PETEFIJEVE BRIGADE

Autor ove studije usredsredio je svoju pažnju na osvetljavanje folklorne baštine koja se odnosi na osnivanje Petefijeve brigade, njen život, unutrašnje organizovanje i borbu, kao i na period Oslobođenja. Da bi obezbedio što uspešnije, verodostojnije i relativno celovitije prikupljanje, prikupljač je potražio informatore koji su i sami učestvovali u predratnim pokretima i preko članova svoje porodice ili preko svojih prijatelja održavali su vezu sa Petefijevom brigadom, ili i sami učestvovali u borbama te brigade. Prikupljene pesme svedoče o revolucionarnom i klasnom karakteru borbe jugoslovenskih Mađara u Petefijevoj brigadi. Njihovo objašnjenje nalazimo u karakteru Narodnooslobodilačke borbe, koja nije izvojevala samo pobedu nad fašističkim okupatorom, već je predstavljala i klasnu borbu. Starije pesme prilagođene novijim istorijskim događajima oživele su u kontekstu pesama vezanih za radnički pokret i klasnu borbu.

SUMMARY

THE SONGS OF THE PETŐFI BRIGADE

The author focused his attention on clarifying the folklore tradition in connection witch the formation of the Petőfi Brigade, the life, inner organization ang fight the Brigade ,as well as on the period of Liberation. In order to assure a successful, autentic and relatively total compilation, the field-worker was looking for the informants who had taken part in the pre-war movements and either themselves or through the members of their family or their friends had connection with the Petőfi Brigade or had been fighters of the Brigade. The collected songs bear record to the revolutionary and class character of the fight of Yugoslav Hungarians in the Petőfi Brigade. This fact can be explained by the character of the Peoples Liberation War, which was not directed against the fascist invader, but also aganinst the class enemy. Old songs adapted to new historical events revived in the context of the songs connected to workers' movements and class struggle.

Székely Mária

A DUNA MENTI LEÁNYTÁNCOK GYŰJTÉSE

Munkánk célja a gombosi, doroszlói, erdődi leánytáncok dr. Kiss Lajos és Tél József nyomán való újragyűjtése, a táncanyag, a dallamok, szövegek elemzése, a tánc, a dallam, a szöveg alakulásának vizsgálása, kölcsönhatásuk, alakulásuk összefüggésének megvilágítása, a tánchagyomány és a hozzá fűződő dalok életben tartásának kérdése, az újratanítás hagyományápolásban való szerepének kidomborítása, tanulmányozása.

A gyűjtőmunka nem befejezett. Szándékunkban áll elsősorban a legidősebb közlők adatait begyűjteni mindhárom faluban, a gyűjtést kiterjeszteni Szondra (Sonta), ahol gombosi családok éltek jelentős számban, s ma is laknak ott leszármazottjaik, erre idős gombosi adatközlőink is felhívták figyelmünket. Ugyanis gyűjteményünkből hiányzik a lehető legrégibb fellelhető réteg, amely a harmincas évek újratanítása, a gyöngyösbokréta alakulása előtti táncokból, szövegekből, dallamokból áll, s valójában ez tekinthető a paraszti hagyományozás utolsó tiszta megnyilvánulásának, ami utána következett, egyéni ízlés, tudatos alakítás esetleges nyomait viseli magán.

Eddigi munkánkat vázlatosan ismertetjük, az anyagfeldolgozás sem befejezett. További teendő a dallamok, a szöveghez való tapadásuk részletes elemzése, egybevetése, a dalszövegek műfaji csoportosítása, társadalmi szerepük megvilágítása, a formai, lexikai, tartalmi változatok feltérképezése, a táncok, a dallamok, a szövegek változásának, kölcsönhatásának kimutatása, összehasonlítása a szomszédos népek (horvátok) és távolabb élő nemzetek hasonló táncaival. Értékes adatokhoz juthatnánk a Zala, Somogy, Komárom, Vas stb. megyében, a Sárközben gyűjtött leánytáncokkal való összehasonlítással.

Forrásul szolgált dr. Kiss Lajos gombosi, doroszlói gyűjtésének néhány hozzáférhető közlése, Tél Józsefnek 1952-ben a Hídban közölt munkája a gombosi tüskömről, s 1975 óta többé-kevésbé rendszeresen gyűjtjük az ide vágó anyagot, Kovács Endre kezdeményezésére, aki maga is doroszlói, s így állandó kapcsolatban áll az adatközlőkkel. Mintegy harminc gombosi, erdődi, doroszlói lakos adatait vettük fel.

A munka kezdetén a Doroszlón még ma is jól ismert és a helyi gyöngyösbokréta-együttes által gyakran előadott tánc, a csiraj keltette fel érdeklődésünket. Főként dallam és szöveg tekintetében dús anyaggal

találkoztunk. Hamarosan feltűnt, hogy ezek úgyszólván azonosak a gombosi tüskömdalokkal. A gombosi adatközlők állítása szerint a tüskömöt és a csirajt nagyrészt ugyanazokra a dalokra táncolják, kivéve a bukrostüskömöt, amelynek egyetlen dala van, eddigi adatközlőink úgy tudják, másra nem is járták. Csaknem ugyanazon dalanyagra táncolt kétféle leánytáncról van tehát szó. Csak néhány adatközlőnk tévesztette össze a kettőt, vagy a friss csárdással keverte a leánytáncok fogalmát. Általában még eleven a bőjti táncok emléke e két faluban, s a harmadikban, Erdődön is. Az erdődi hegyre a múlt században kerültek gombosiak, doroszlóiak munkaalkalmat keresve vagy házasságkötéssel. A három helységet ma is szoros kapcsolat fűzi egymáshoz. A Duna túlsó partján mindkét falu hagyománya otthonra lelt. A hagyomány-keveredés a három falu esetében igen kifejezett. Hogy a leánytánc-hagyománynál maradjunk: a másik faluból jött menyecske részt vehetett a tüsköm vagy a csiraj dallam- és szövegfűzésének, variánsainak alakításában.

A tüskömöt az erdődi hegyen zeneszóra is táncolták meghatározott napokon, bőjtidőben is, és tudtak arról, hogy odaát, Bácskában is szokás „tüskömöt táncuni." Doroszlón csak tudomása volt a közlőknek a tüsköm létezéséről, de hagyományát nem éltették a faluban. Gomboson viszont talán nincs is olyan lakos, aki ne ismerne néhány tüsköm-nótát. A hagyomány újraéledése a gyöngyösbokréta-mozgalom harmincas években kezdődött hagyománymentési igyekezetének, a falusi műkedvelés utóbbi időben való fellendülésének eredménye.

Dr. Kiss Lajos a 108 magyar népdal című gyűjtemény kísérőszövegében megjegyzi: „Érdekes különlegessége a falunak (Gombosnak) az ősi eredetű «tüsköm» tánc, amelyet a lányok járnak bőjt idején, a maguk nótájára. Eredetileg »tűz körüli tánc« lehetett." Tél József a Híd 1952 januári számában a következetőket írja a tüskömugrásról: „A szakértők véleménye szerint a Szentiván-éji tűztáncból, a régi népszokásból ered a tüskömugrás neve is meg a tánc is. A tánc egyszerű szemmel nézve ugrálás. Még most is ha a gombosi legény vasárnap délután megkérdezi a lányokat: hová mentek? — Tüskömöt ugrálni — ez a tréfás felelet. Az ugrás, a tüskömugrás szó a tűz-ugrásra mutat, tehát tűztánc az eredeti jelentése. Ehhez a néptánchoz a tűznek most már semmi köze sincsen."

Tamaskó Józsefné Hatzel Anna, 74 éves, Gombos, 1978: „... ez az, amit neveztek tüskömnek, mer'... az én uram szerint ez egy régi tánc, még Ázsiából származik. Minálunk a nép nyelve szerint elneveződött tüskömnek, régi könyvekből olvasta ki (az uram)." Dobsai András (Tél József adatközlője) szerint a tüsköm eredetileg tűztánc volt. A tüskömugrással kapcsolatosan megemlítendő az erdődi hegyekben a század első negyedében — s esetleg később is — szokásos tüskömugrása a férfiaknak. Az onnan származó, Doroszlón élő Kovács Fábiánné Hugyik Margit (69 éves) úgy emlékszik, hogy egy makarónis zövegre és két tüskömdal első soraira ugrották a tüskömöt, borgőzös hangulatban, kizárólag férfiak. Dobsai András úgy tudja, hogy odaát, de Gomboson is szokás volt a tüskömugrás, egy kitartott és mind feljebb emelt bot átugrása, s ismert volt a szólás: „átugrotta a tüskömöt."

Mindez azonban nem bizonyítja a tüsköm tűztáncból való eredetét. Nevét a banacsal (Bar anya) lányka-játékban (MNT, 1., 246. sz.), előfordult tüsök (rózsa) szóból is kaphatta a tánc, ennek eldöntése alaposabb nyelvészeti kutatást igényel.

Tél József tüsköm-leírása: „Körbe, koszorúba ülnek. Csak az énekesek. Két leány a középre megy, ők mondják meg, hogy a többiek mit énekeljenek a sok tüsköm-dal közül. Ők a táncosok... Kettő a közepén táncol jobbra-balra, előre-hátra lépegetve, libegve, hullámosan. Amikor a dalnak vége van, a két leány közül az egyik a többiek közé megy a körbe s aki ott maradt, az új párt választ magának. Más dalt kezdenek. Ennek a végén a hívó leány megy a többihez. Aki bent marad, az új párt választ és kezdődik az új dal." Ez voltaképpen a másik bőjti leánytánc, a csiraj leírása. Mind Doroszlón, mind Gomboson a tánchagyomány szoros tartozéka. Elsőnek Cziráky Gyula ismertette Bogojeva és Gombos múltja című munkájában (A B. B. vármegyei Történelmi Társulat évkönyve, 1898., XIV. évf., II. 79. l.), éspedig: „A fiatalság, ha (nagybőjt- és ádventben) nem táncolhat, „Csillag Borist" ugrál, ami abból áll, hogy 15—20 lány összefogódzva s dalolva körben áll s közbe-közbe a kör közepén álló kiragad egyet közülük s azzal táncol egy ideig."

A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a csirajozás, csiraj bubos a Duna menti Doroszlón és környékén a párválasztó jellegű bőjti leánykörtánc neve. Talán a horvát čire táncnév magyaros továbbképzése.

Kovács Endre doroszlói néprajzi gyűjtő leírása: A csiraj bőjti leánytánc, melyet már nagyanyáink, öreganyáink énekeltek és táncoltak a maguk idejében. A leánykák körbe álltak, összefogódzkodtak és énekeltek. A körben, a nagyságától függően, egy vagy két leánypár forgott. Minden versszak után a táncoló pár egyik tagja visszaállt a körbe, a bent maradt a körülállók közül párt választott, akivel még egy versszakot, nótát táncolt, és így cserélődtek. A körbeállók nem táncoltak, csak énekeltek. Ha kevés lány jött össze, három-négyen összefogóztak és maga a kör forgott.

Egyik erdődi adatközlőnk, az 55 éves Pap Károlyné Hugyik Éva 1976-os visszaemlékezése szerint az erdődi hegyen csak csirajoztak, lányok, menyecskék egyaránt, sőt mint ritkán Doroszlón is, legények is beálltak a körbe. Úgy tudja, a friss és tüsköm azonos, a csirajozás pörgés, a kör közepén kettő csirajoz. Gombosi adatközlőnk — Lampert Jánosné Suhajda Ilona 82 é., Lampert Istvánné Hajnal Verona 55 é., Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é. — a csirajt és a tüskömöt együtt említik. Legtöbben külön választják a kettőt. És itt ismét felbukkan a Csillag Boris táncos játék neve. Dr. Kiss Lajos 1938-ban gyűjtötte Bacskó Mártonné Nemes Maris 88 éves gombosi asszonytól (MNT, 1., 554. sz.), Leírása: „Egy lány áll a kör közepén, a Csillag Boris. Körülötte a lányok megkerülik és danulnak. A középső kiválaszt egyet, és táncra perdül vele, az lesz utána a Csillag Boris." — Itt ismét a csirajra ismerünk. Dobsai András 86 éves gombosi földműves, a gyöngyösbokréta tánccsoport egykori vezetője szerint a Csillag Boris csiraj bubos. A kérdésre, ki lehetett Csillag Boris, azt válaszolta, hogy földig érő hajú különleges személyiség volt, aki nagyon szépen tudott táncolni, s ezt a leírást már úgy kapták,

hagyományként. A csiraj névről adatközlőink nem sokat mondtak. Mezei Verka 53 éves doroszlói adatközlőnk úgy gondolja, hogy a sok lány madárszerű csirrogása, a csirr-raj után kapta nevét a tánc. A csiraj szó esetleg a čire horvát táncnévvel, vagy a csir-ede-csur-oda, csirrede, csarr oda, csirom ide, csirom oda, valószínűleg a csür-csavar alapból való játszi szóképzéssel hozható kapcsolatba. (Ez utóbbival gyermekjátékaink szövegében gyakran találkozunk.)

Pap Károlyné erdődi adatközlőnk megkülönbözteti a csirajtól, a pörgetéstől a kocsmában, utcán, a füvön táncolt tüskömöt. Gomboson Dobsai András és az egykor az általa szervezett gyöngyösbokrétában csirajozott, tüskömözött asszonyok közlése megegyezik a leírásban. A tüskömöt — főként az Ég a gunyhó, ropog a nád, ajjajajj kezdetű nótára — úgy járták, hogy a lányok körbe fogódzkodtak, kezüket hátul fogták össze, a nap járásával azonos irányba lépegettek, háromszög alakban. A bukros tüskömnél — nagyobb körben járták — elöl fogták össze kezüket. Volt olyan 80 éves adatközlőnk Gomboson, aki az összefogódzott lánykák körbeszaladását, szoknyarugdosását nevezte tüskömnek. Lajkóné szerint az Ég a kunyhó kezdetű nótára táncolt tüskömnél ahányadik versszak következett, annyit dobbantottak lábukkal.

Martin György A magyar nép táncai című könyvében (57. old.) a karikázóval együtt említi többek közt a kórógyi dërënkázást, a szentlászlói rëzálást és a gombosi tüskömugrást, s a sárközi karikázást három-, másutt kétrészesnek említi. A Röpülj páva tévévetélkedő egyik műsorában a sárközi asszonyok karikázója viszont azonos volt a doroszlói csirajjal, sőt dala is egyik legközkedveltebb csiraj- és tüskömdal volt.

A Csillag Boris ének a gyermekjátékok közé tartozik, a csirajt, tüskömöt, viszont akárcsak a karikázót, szerelmi dalra, betyárnótára, katonadalra stb. járták, jellegzetesen énekszóra, s e táncok funkcióban, alkalomban azonos hagyományt képeznek.

Lajkóné Pásti Mária: „Tüskömkor összekapaszkodtunk, fogtuk egymás kezit, mentő széjebb és nagy körbe' sokan. Vót mikó' csak lányok vótak, de egy fiú egy lány is. Csak nótaszóra jártuk. Balra kezdtük a lépéseket, mindig balra táncutunk. Ëccé előre tëszëm a lábom, másszor hátrafelé. A bukros tüskömnél elöl fogtuk a második szomszédunk kezit, ugyanolyan lépésekkel táncutuk, csakhogy a kezünk vót másképp. Mikó' azt éneketük: hapacupacupp, rugtunk ëgyet. A tüskömben nem vót a közepibe' senki, csak a csiraj bubosnak vót... Megfogták a kőrt a lányok-legények, akkó a közepibe' táncut ëgy vagy két pár. A kőr át, a benne levők táncutak a körülállók nótájára. Nem is táncutak, forogtak... Akkó meg mikó' másik nóta vót, az ëgyik mindig hitt párt magának. A körbe' a lányok csak fogták ëgymás kezit. Hát ha jobb kedvük vót, akkó ëgy kicsit billegtek, de azok csak átak."

A tüsköm, bukros tüsköm tehát zárt kör alakú láncban táncolt körtánc, az utóbbi gyorsabb ritmusú, forgása sebesebb, egyetlen dalra, közismert műdallamra járták. A csiraj bubos, csiraj viszont már párostánc, ugrómotívummal, forgással.

A TÁNCOK ALKALMAI

A gombosi adatközlők már a leányjátékok, a Kökénfa, Buborkáné lánya alkalmával járták a leánytáncokat. A serdülő lányok kedvenc időtöltése volt az utcán táncolás. Itt és a citerában tanultak meg csirajozni, tüskömözni, de már kicsiny korukban gyakran láthatták e táncokat, hallhatták a dallokat.

A falusi ember életének igen jelentős eseménye volt az első olyan szereplés, amely az eladó- vagy legénysorba jutást jelezte. Ilyen esemény volt a kocsmai táncmulatságon, lakodalomban eljárt első tánc. Nem volt mindegy, kivel, milyen viseletben, hogyan táncolt a lány élete első „hivatalos", azaz kocsmai táncmulatság szünetében való csirajozásán, a csirajnóták bő, de a tízes évek óta nemigen változó repertoárjából melyiket választotta érzelme kiéneklésére. A szűkebb társadalom felnőtt tagjai közti helyigénylést jelző leánytáncot a többi tánccal együtt a falusi társadalom előírásainak megfelelő helyen és időben tanulták a gyerekek: a citerában. Délutáni összejövetele volt ez — házaknál, felnőttek éber szeme előtt — a doroszlói, gombosi, erdődi hegyi iskolás korú, de tizenkét évesnél fiatalabb gyerekeknek, akiknek még tilos volt kocsmába járniuk. Idősebb tizenévesektől, menyecskéktől, legényektől tanulták a citerában a táncokat, nótákat, elsajátítván a társaságbeli viselkedés előírásait is. Talán éppen azért, mert nem volt nagy korkülönbség a továbbhagyományozók és az átvevők közt, hatvan év alatt nem változott lényegesen a csirajnóták, tüskömdalok anyaga. Újabb darabokkal nemigen bővült, csak egyes dalok veszítettek népszerűségükből és a falu lassan csaknem elfelejtette ezeket.

Mivel polkát, keringőt is táncoltak a citerában, a századelőn már harmonikás szolgáltatta a zenét, hangszerének hangja a falu megváltozott ízlése szerint jobban hajlott az idegen ritmusra, mint a citeráé, és divatosabb is volt, s az utóbbi évtizedekben már csak a gyerekek e táncos-zenés összejövetelének neve emlékeztet a régi hangász és hangszere jelentőségére.

A citera, a továbbhagyományozás alkalma a csirajozás, tüskömözés egyik éltetője volt, ez pedig nagyrészt a lányok, menyecskék népviseletből való kivetkőzése velejárójaként a hatvanas években megszűnt. Akkor már vagy egy évtizede nem jártak citerába a doroszlói fiatalok: megváltoztak a szokások, az ismerkedési alkalmak, a helybeli tánchagyományt egyre inkább csak a gyöngyösbokréta ápolta, akárcsak a lánykajátékok hagyományát.

A leánytáncok ideje Doroszlón falurészenként, a lakosság rétegétől, sőt származásától függően változott. Egyik német nevű adatközlőnk, cselédcsaládból származó egykori cselédasszony közölte, hogy náluk a harmincas évek elején olyan szigorú volt a bőjt, hogy még csirajt se táncoltak. Katalin napján zárták a táncot. Szilveszter estétől hamvazószerdáig, pünkösdtől István király napjáig nem volt tánc, se csirajozás, István nap utáni vasárnap tartották az első táncot, és attól kezdve szabad volt csirajozni. Az első táncra, csirajozásra a városban cselédeskedő lányokat hazaengedték. Számukra különösen jelentős volt a tüsköm,

a csirajt találkozási alkalmat jelentett lánypajtásaikkal, de főként mert életükben még kifejezettebb párválasztó szerepe volt a bőjti táncoknak. Tél József adata szerint a vasárnap délutánt a városi parkban töltötték, s erre talán még az idős zomboriak emlékeznek, itt gyakran tüskömöztek. Jelentős szerepük volt a hagyományőrzésben.

Gombosi adatközlőink szerint farsang harmadnapjától sarlósboldogasszony napjáig nem volt táncmulatság falujukban, mert tilalmat fogadtak jégverés ellen. Csirajt, tüskömöt a tilalom idején, bőjtben is szabad volt járni. Helye, ideje kocsmai mulatság, tánc szünete, lányok utcai játéka, tüskömözése. Egész évben járták a leánytáncokat, ezekre nem vonatkozott a tilalom. Így mondták Doroszlón és Erdődön is, hozzátéve, hogy a nyári mezei munkák idején a lánytánc is megszűnt, mert a falu apraja-nagyja a határban volt, és aratás bevégeztével, ha volt már kepe (kéve) a földeken, lehetett csirajozni. A bőjti táncok ideje tehát a földműves munkák időszakától is függött; a munkát szigorúbban vették, mint a vallási fogadalmat, bőjti tilalmat.

A falu közösségében jelentős volt a bőjti táncok párválasztó funkciója. Hogy mielőbb elkeljen a leány, fürgének, jó táncosnak, erősnek kellett lennie, s erejét bizonyította, ha bírta lélegzettel az egyidejű táncot és éneklést. A korai házasodás oka elsősorban a munkáskéz szükségessége volt, a paraszti munka viszont sok erőt követelt. A bőjti táncokat elsősorban tehát párválasztó jellegük éltette. A falusi lányok, asszonyok, társadalmi helyzetének gyökeres változása a párválasztás változását is maga után vonta, s így a leánytáncok társadalmi szerepe megszűnt. Ugyancsak hozzájárult a hagyomány megszűnéséhez a népviseletből való kivetkőzés, aminek szintén társadalmi fejlődési alapja van. Jelentős volt a bőjti táncok kommunikációs funkciója. Az előénekes önmagára vagy valamelyik tüskömöző-csirajozó lányra, esetleg a hallgatóság, a nézők egy-egy tagjára illő szövegű dalt választott, a többi azt fűzte tovább, többé-kevésbé kialakult sorrendben. Ily módon kiénekelhették, ország-világ tudtára adhatták érzelmeiket, szerelmi problémáikat, amelyeket nemegyszer a vagyonbeli különbség okozott, s erre is volt táncnótájuk. A hűtlenséget, az ifjú menyecske és anyósa jó vagy rossz viszonyát szintén tudtára adták a falunak, s katonadallal azt is, hogy katonába szerelmesek. Ahhoz, hogy a bőjti lánytáncok szövegéből a hallgató megértse a közölnivalót, ismernie kellett a falubeli eseményeket, kapcsolatokat. A jó fülű szülők, fiús anyák az utcáról behallatszó dalokból értesülhettek a falu fiataljai számára fontos eseményekről, a kocsmai mulatságok szünetében, a leánytáncok íratlan szabály szerinti hivatalos helyén és idején hallhattak az alakuló szerelmi kapcsolatokról, valaki haragjáról, boldogtalanságáról. Ugyanis amíg a zenekar pihent, a lányok, mivel a viselet miatt nem ülhettek le, énekszóra tüskömöztek, csirajoztak.

Ma már csak a bokrétások felújításában látható ez a funkcióját vesztett tánchagyomány. Színpadi feleleventése lelkes falubeli műkedvelők munkája. Egyéni ízlésüktől sok függ: a kevésbé kedvelt, a szokatlanabb dallamú ének feledésbe merül. A hagyományápolás terén sokat köszönhetünk a régi és az új gyöngyösbokrétának, a falusi műkedve-

lők munkáját azonban a tiszta hagyomány szakavatott ápolására kell irányítani. A bokrétások értékes száma a talán legtisztább, legeredetibb formájában megőrzött táncunk, a leánytánc.

A DALOKRÓL

A legidősebb adatközlőink 86 évesek (Doroszló, Gombos), legfiatalabb 25 (Gombos). Az első a századelő szokását ismertette, az akkori dalokat, a legfiatalabb a nemrég újratanítottat. Legteljesebben az 50—70 éves asszonyok őrizték meg a hagyományt. A húszas-harmincas évek dalait, illetve a harmincöt után újratanított táncnótákat tartják hagyományuknak. A fiatalok ezt régi hagyománynak mondják, az ezt megelőző egyes darabjait nem ismerik.

A begyűjtött anyag nem teljes, műfaji, tartalmi, funkcionális, tematikai felosztása egyelőre nem járhat kielégítő eredménnyel. A legkerekebb a doroszlói csiraj-anyag. Dr. Kiss Lajos gyűjteményének egyes darabjaival együtt 26 dallamot sorolunk ide, 40 valahány szöveggel, köztük 10-nél több vándorstrófával. Mivel három strófánál többet nem igen énekeltek, a dalok fűzére igen változó, mint egyébként jellemző a csoportos táncdalokra. Tizenöt dal szövegének fűzére többé-kevésbé állandósult, négy műdal, egy katonadal strófáival. Legtöbb a szerelmi dal, jónéhány fogadalmat, tanácsot, intést, kívánságot tartalmaz. Gyakran énekeltek búcsú-, panasz- és átokdalt a táncoló lányok. Lakodalmi és párosító dal nincs a bőjti táncok szövege közt. A versszaktársítás a tartalomtól, hangulattól, közölnivalótól és a dallamtól függ. A sorrendbomlás itt nem jelent romlást, mert a narratív jelleg nem jellemzője a leánytáncok dalainak. Vannak köztük mindhárom helységben igen népszerűek, de fel-felbukkannak olyanok is, amelyeket már csak egy-két adatközlő ismer.

Dallam tekintetében is vegyes ezeknek az alkalmi daloknak az anyaga. Nem táncdalok is előfordulnak benne, valamint parlandós dallamok feszes ritmusban, s féltucatnyi műdallam; legtöbb az új stílusú és vegyes dallam, de mintegy 10 ereszkedőt is közöltek. A szótagszám: 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15 és vegyes. Legelterjedtebbek a 11 szótagúak voltak.

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Márta 58 é.

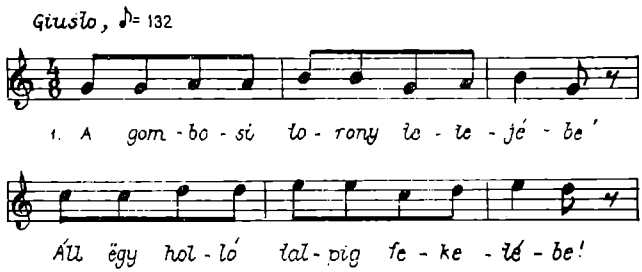

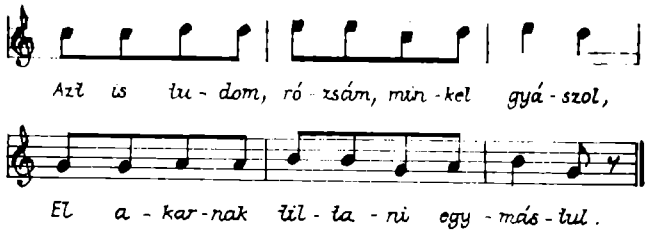

2. *Ablakomba' kinyílott a jácint,*
Nem bánom én ha hozzám nem jársz is,
Mëgmondtam má' háromszázezerszer,
Édësanyám nem nékëd nevelt fel.

Csiraj bubos

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

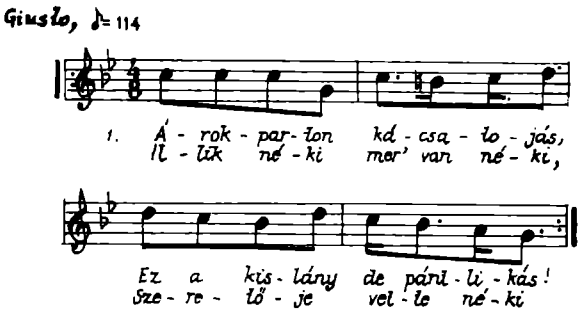

2. *Kútágasra száll a szarka,*
Becse felé áll a farka,
Onnan várja vendégeket,
Az óbecsei legényeket.

Csiraj

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

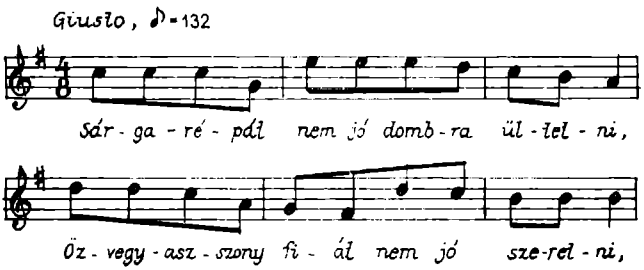

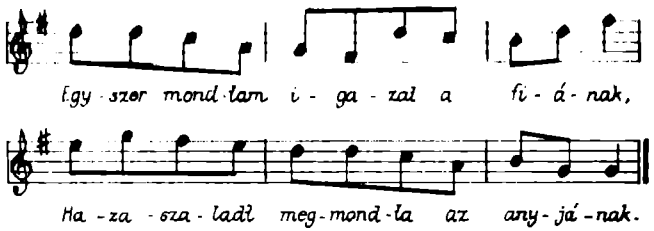

Csiraj bubos

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

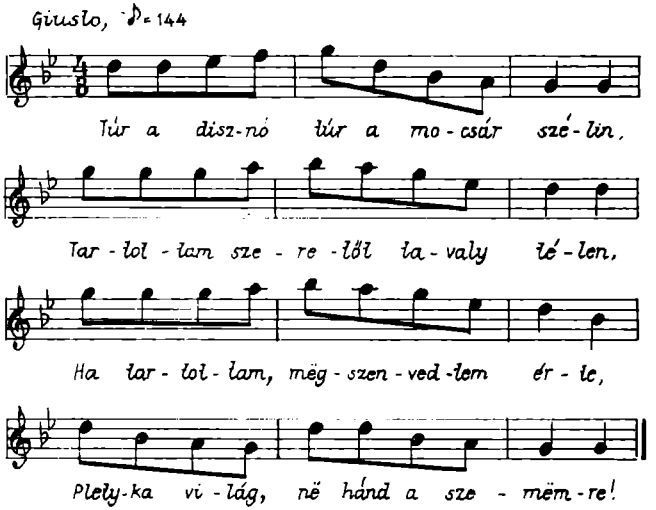

Dobsai András 86. é. 1978.

Sárgarigó kerüli az erdőt,
Gyere pajtás keressünk szeretőt,
Én is vótam annak kerülője,
Barna kislány igaz szeretője.

Csiraj

DOROSZLÓ, 1975.

Piros alma bëgurult a sárba,
Ki fölveszi nem lesz az hiába,
Én fölveszem, mëgmosom, mëgmosom,
A rózsámat ölelem, csókolom.

Piros alma në gurulj, në gurulj,
Barna kislány në búsulj, në búsulj,
Nem búsulok, sose búsulok én,
Jön a tavasz, mënyasszony leszek én.

Göndör subám szëgre van akasztva,
Gyere rózsám, akaszd a nyakamba,
Te is tudod, ott annak a helye,
Még az éjjel bëtakarlak vele.

Csiraj

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

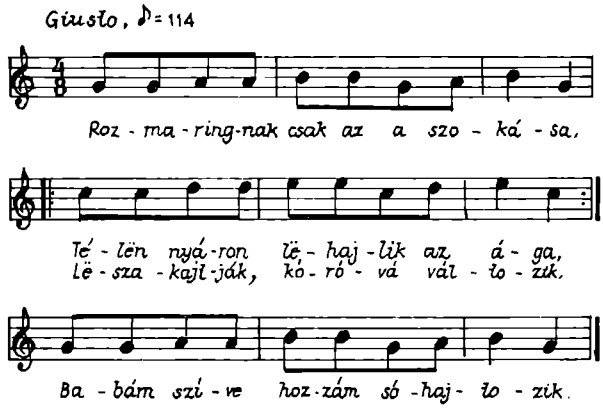

Csiraj

Ablakomba' kinyílott a jácint,
Nem bánom én ha hozzám nem jársz is,
Mëgmondtam má' háromszázezerszer,
Édesanyám nem nekëd nevelt fel.

A gombosi torony tetejébe'
Áll ëgy holló talpig feketébe',
Azt is tudom rózsám minket gyászol,
El akarnak tiltani egymástul.

Csiraj bubos

GOMBOS, 1978.

Dobsai András 86 é.

A gombosi postás udvarába
Lëhullott az akácfa virága,
Fölszëdné azt sok jó édesanya,
Hogy a fia në lënne katona.

DOROSZLÓ, 1972—78.

1. *Gyöngyöm, gyöngyöm, gyönyörű virágszál,*
Elvennélek ha szegény nem volnál,
De hiába ég a szemed fénye,
Drága neved nincs a levelembe'.

2. *A nagyutcán végestelen végig*
Minden kiskapuba' virág nyilik,
Minden kiskapuba' kettő-három,
Csak az enyém hërvadt el a nyáron.

Csiraj

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

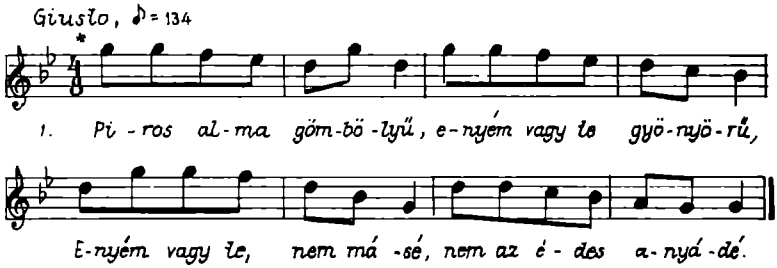

2. *Piros alma csutája, sebes a rúzsám szája,*
Meg kell annak gyógyulni, ha meg akar csókuni.

Csiraj

DOROSZLÓ, 1972—1978.

Mezei Verka 53 é.
Metzger Jánosné Lennert Teréz 57 é.
Novák Julianna 52 é.
Kovács Endréné Hajvert Erzsébet 36 é.
Szittyai Diósi Julianna 46 é.
Cséplő Imréné Hajvert Katalin 38 é.
Cséplő Imre 43 é.
Hencsár Ilona 38 é.
Mezei Rozália 32 é.
Engelhart Imréné Tóth Katalin 71 é.
Zsiros Imréné Rorbaher Erzsébet 82 é.
Pátkai Mihályné Pap Erzsébet 79 é.

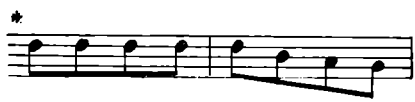

1. *Keskeny nékem ez az út,*
Körüljárom a falut,
Láttam a kis Bözsikét,
Hogy ëtette a csirkét.

2. *Etesd Bözsi a csirkét,*
Abból eszel pecsenyét,
Pecsenyére vörösbort,
Véled mulatozom most.

3. *Ez a kislány eladó,*
Majd mëgvëszi a zsidó,
A zsidónak nem adjuk,
Ëgy legénynek odadjuk.

4. *Kerek udvar kicsi ház,*
Barna kislány mit csinálsz?
Csinosítom magamat,
Várom a galambomat.

5. *Piros, piros papíros,*
Ez a kislány de csinos,
Se nem kicsi, se nem nagy,
Éppen hozzám való vagy.

6. *Vékony deszkakerítés,*
Átlátszik az ölelés.
Ölelj babám kedvedre,
Nem hányom a szemedre.

7. *Körül csillagos az ég,*
Majd eszëdbe jutok még,
De már akkor késõn lësz,
Mert másik szeretõm lësz.

8. *Majd mëglássuk estére*
Ki ül az ágy szélére,
Szõke lësz-e vagy barna,
Vagy a szívem fájdalma.

9. *Ül az ágyon a cica,*
Szeretsz-e még Katica?
Ha nem szeretsz Katica,
Karmoljon mëg a cica.

10. *Vékony kukoricaszár,*
Kapálatlan maradtál,
Szõke legény, barna lány
Csókolatlan maradtál.

Csiraj

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

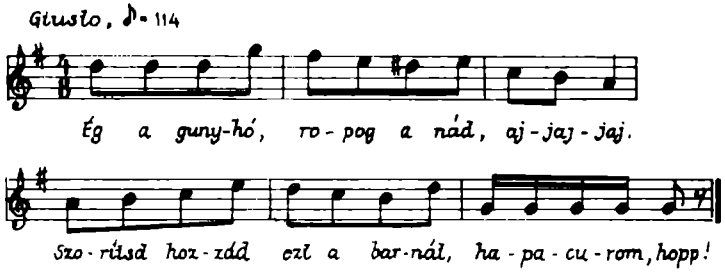

Tüskön

DOROSZLÓ, 1975.

1. *Ég a gunyhó, ropog a nád . . .*
2. *Még a barnát szorongatod, ajajajj,*
   Addig a szőkét elszalajtod, celecula-hopp!
3. *Szőkét në végy mer' beteges, ajajajj,*
   Vöröset se mer' részëgës, celecula-hopp!
4. *Barnát vegyél az lësz a jó ajajajj,*
   Az lësz a csókra hajlandó, celecula-hopp!

Csiraj

DOROSZLÓ, 1975.

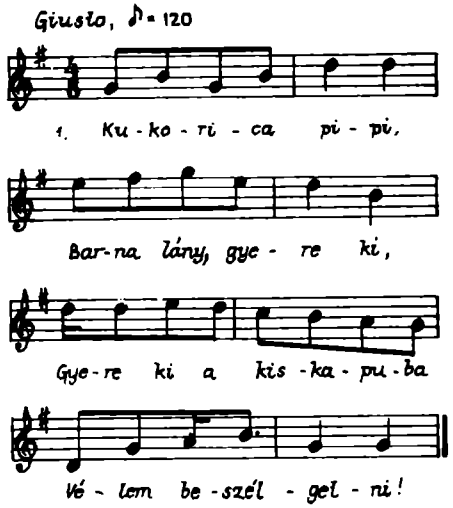

2. *Nem mëhetek én ki,*
Anyám nem enged ki,
Nem enged a kiskapuba
Véled beszélgetni.

3. *Édësanyám voltál,*
Mér' nem tanítottál,
Mikor gyönge vessző voltam
Mér' nem hajlítottál.

4. *De most már nem hajlok,*
Mer' katona vagyok,
Ferenc Jóska a számomra
Bakancsot szabatott.

5. *Bakancsot szabatott,*
De rövid a szára,
Hogyha hosszú marsot fújnak
Elmerül a sárba'.

6. *Nincsen a császárnak*
Olyan katonája,
Mint ha híres magyar huszár
Fölül a lovára.

7. *Fölül a lovára,*
Rágyújt szivarjára,
De sok szőke-barna lánynak
Fáj a szíve rája.

8. *Ne fájjon a szíved,*
Nem leszek a tied,
Van már nékem szëbb szeretőm,
Aki engem szeret.

DOROSZLÓ 1975.

Novák Julianna 52 é.
Metzger Jánosné Lennert Teréz 57 é.

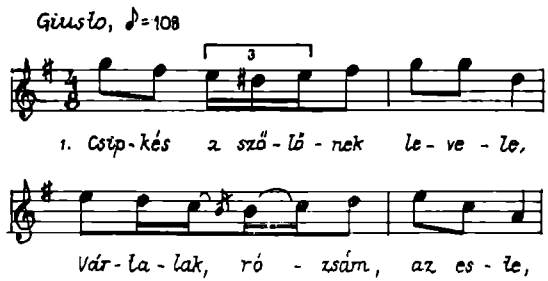

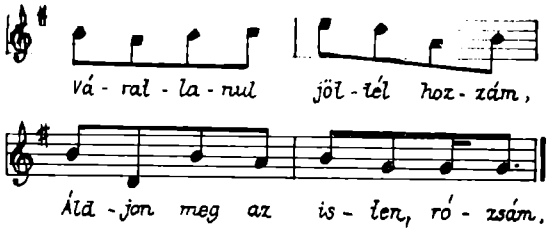

2. *Az én rózsám szeme-szája*
Többet ér mint a tanyája,
A tanyája fekete gyász,
De ő maga aranykalász.

3. *Ágas-bogas sűrű tölgyfa,*
Nem is voltál nálam még ma,
Nem is volt még ma víg napom,
Gyászba borult a csillagom.

Csiraj

DOROSZLÓ, 1975.

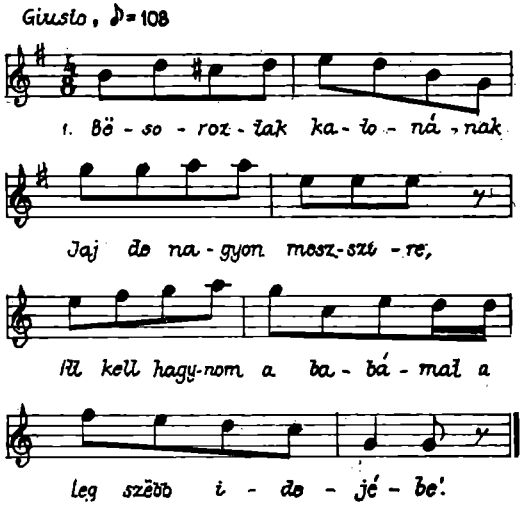

2. *Lëtöltöm a másfél évet,*
Jaj de nagyon soká lesz,
Az én kedves galambommal a
Azt së tudom hogy mi lesz!

DOROSZLÓ, 1971.

Adatközlők:
Vencsár Ilona 38 é.
Mezei Varka 53 é.

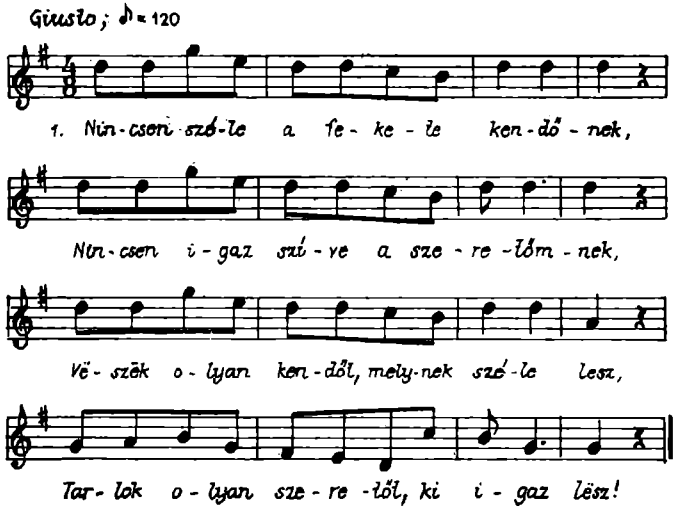

2. *Azt gondolod huncut bëtyár mëgcsaltál,*
Pedig ëngëm më së szomorítottál,
Vagyok olyan mint akiér' elhagytá',
Van szeretőm szászor szebb mint të voltál!

Csiraj

DOROSZLÓ, 1975.

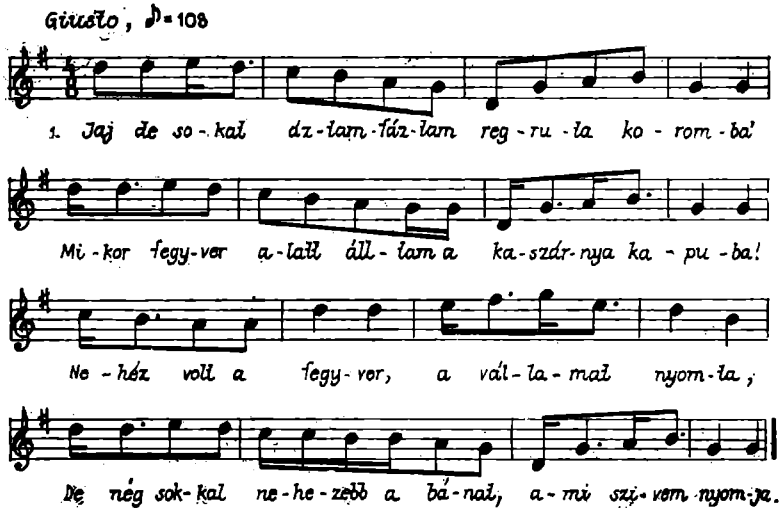

2. *Tudod babám mit fogadtál esküvőkön este,*
Azt fogadtad hogy hű leszel a világéletedbe.
Tekints fel az égre, erre a magas égre,
Elátkozlak, sose lëszël boldog a világéletedbe!

DOROSZLÓ, 1975.

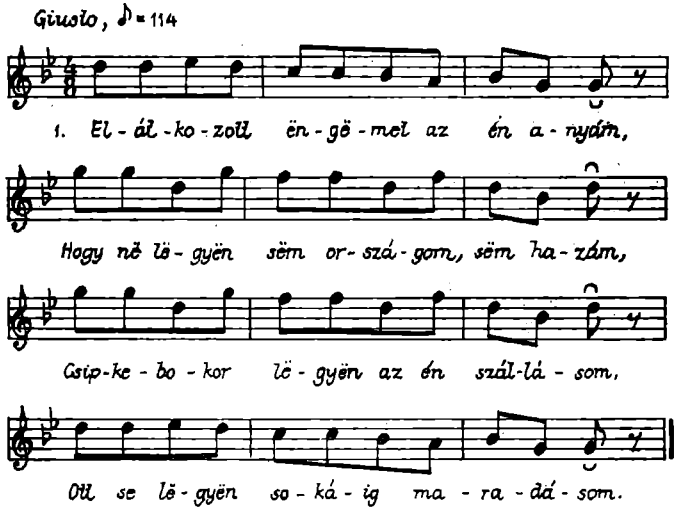

2. *Piros almát kétfelé szokták vágni.*
Ha nem szeretsz nem muszáj hozzám járni,
Javasújjon édesanyád gazdag lánt,
Kivel holtig töltöd a fekete gyászt.

3. *Sárgadinnye ráfutott a görögre,*
Mind azt mondják, hogy váljunk el örökre,
De én nem válok el rózsám tetőled,
Mert én téged igaz szívből szeretlek!

4. *Kék virággal virágzik a temető,*
Ëngëm temessetek oda legelő,
Előbb ëngëm, utána a babámat,
Hogy në tartson más szeretőt magának!

5. *Végigmentem doroszlói temetőn,*
Elvesztëttem fehér slingült zsebkendőm,
Fehér slingült zsbkendőmet nem bánom,
Csak a régi szeretőmet sajnálom!

6. *Két ablak közt besütött a holdvilág,*
Az én rózsám abba' fésüli magát,
Ên is abba' fésülöm a hajamat,
Legény vagyok szeretem a lányokat.

7. *Nincs édesebb a fekete szőlőnél,*
Nincs kedvesebb az első szeretőnél,
Mer' az első tud igazán szeretni,
Másodikkal de sokat kell szenvedni.

8. *Ágas-bogas a diófa teteje,*
Mëgjött már a legények veszedelme,
Osztogatják asz omorú levelet,
Válts ki engem kisangyalom ha lehet!

Csiraj

DOROSZLÓ, 1975.

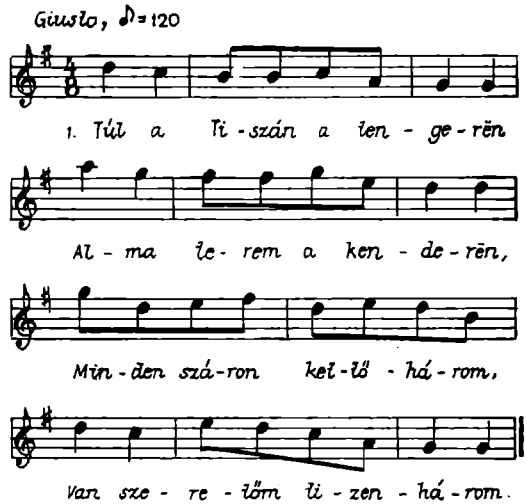

2. *Annyi a lány mint csillag,*
Egy csoportba' mint a galamb,
Mëgrezzentik, széjjelszalad,
A csoportba ëgy së marad.

3. *Árokparton kácsatojás,*
Ez a kislány de pántlikás,
Illik nëki, mer' van nëki,
Szeretője vette nëki.

4. *Úgy ég a tűz ha raknak rá,*
Szól az irigy në hallgass rá!
Raktak is rá, raknak is rá,
Csak te babám në hallgass rá!

5. *Irigyelm sokan vannak,*
Mint a kutyák úgy ugatnak.
Adjunk nëkik víg napokat,
Hadd ugassák ki magukat!

6. *Irigylik a lányságomat,*
Ezt a piros lobogómat,
Bukorra kötöm a végit,
Úgy mëgyëk Doroszlón végig.

Dályihegy: *Úgy mék Kisbusziján végig.*

7. *Rózsám addig el nem hagylak,*
Még a tóba' halak laknak,
Abba' pedig mindig laknak,
Így hát soha el nem hagylak.

8. *Kaszáscsillag van az égën,*
Kaszál a rózsám a rétën,
Ha ő kaszál, én më̈g gyűjtök,
Úgyis rajta könyörülök.

9. *Mondd më̈g húgom a nénédnek,*
Adjon csókot a legénynek!
Nem mondom én a nénémnek,
Én is adok a szëgénynek!

11. *Üssön më̈g babám a menykő,*
Akkora mint ëgy malomkő,
Üsse lë a dërëkadat,
Mire kötöd a farodat!

12. *A pünkösdi piros rózsa*
Kihajlik a gyalogútra,
Ha arra mész szakajts róla,
Rózsa nélkül në járj soha!

Csiraj

DOROSZLÓ, 1975.

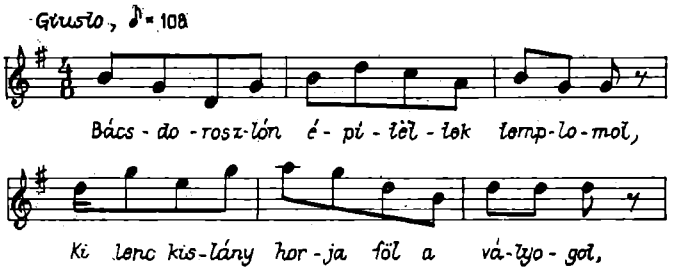

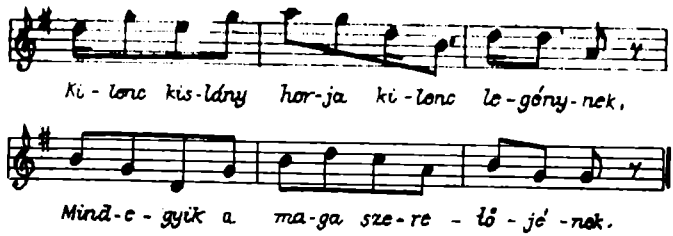

Csiraj

GOMBOS, 1978.

Lajkó Mártonné Pásti Mária 58 é.

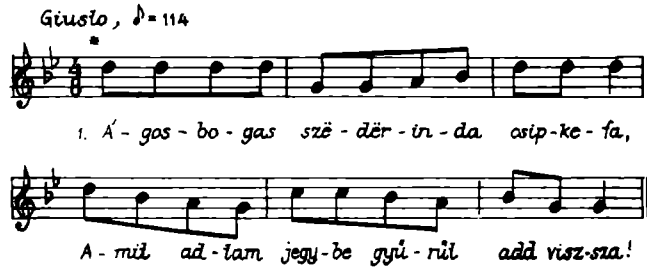

2. Én a gyűrűt többet vissza nem adom,
Inkább rozsdásodjon më̈g az ujjamon!

Csiraj

DOROSZLÓ, 1972—78.

Kezdete:

1. Zöld levelű piros retek megérett,
Mint a galamb a rózsámmal úgy élek.

2. Kértem is én a mennyei teremtőt,
Adjon nëkëm igaz szívű szeretőt.

3. *Azt gondolod bánom babám, nem biz' én,*
Hogy tetőled el kell válni az idén.

4. *Megkerülöm Bácsdoroszlót, elég nagy,*
Vagyok olyan lëány mint të legény vagy!

Csiraj

Megjegyzés: A kottamelléklet a begyűjtött dalok kis hányadát tartalmazza. Az 1975-ös doroszlói gyűjtés Kovács Endre munkája.

DOROSZLÓI ADATKÖZLŐK:

Hencsár Ilona 38 v.
Mezei Verka 53 é.
Metzger Jánosné Lennert Teréz 57 é.
Takács Károlyné Metzger Erzsébet 35. év
Novák Julianna 52 é.
Kovács Endréné Hajvert Erzsébet 36 é.
Szittyai Diósi Julianna 46 é.
Cséplő Imréné Hajvert Katalin 38 é.
Cséplő Imre 43 é.

REZIME

PRIKUPLJANJE PODUNAVSKIH DEVOJAČKIH IGARA

Sledeći tragove dosadašnjih prikupljanja, autor ove studije vršio je prikupljačke radove u Bogojevu, Doroslovu i Erdedu, sa ciljem da pruži pregled građe podunavskih devojačkih igara, da analizira pesme i tekstove, da ispita nastanak igre, pesme i teksta, njihov međusobni uticaj i povezanost, održavanje tradicije igara i pesama u vezi s njima kao i njihovu ulogu u negovanju tradicije. Pritom se posvećuje pažnja i izučavanju porekla, naziva prigoda i funkcija tih igara.

SUMMARY

COMPILATION OF GIRL DANCES IN DANUBIAN REGIONS

Following the traces of past collecting work, the author was collecting in Gombos, Doroszló and Erdőd, in order to present a survey of girl dances in Danubian regions, to analyse songs and their texts, to investigate the genesis of the dance, text and song, their mutual influence and relationship, the maintance of the dance and song tradition, as well as their role in cultivating their tradition. Special attention has been also paid to the investigation of the origin, name, occasion and function of the dances.

Csorba Béla

TEMERINI HIEDELEMMONDÁK

1. Az itt közlésre kerülő maroknyi hiedelemmonda nem céltudatos gyűjtői munka eredménye, inkább afféle „melléktermék" annak a tevékenységnek, amit a temerini Művelődési Kör fiataljai folytatnak, egyebek mellett szűkebb pátriájuk népi kultúrájának, hagyományainak megismerése érdekében is. Minthogy jóideig csak tervszerűtlen mondagyűjtés folyt, anyagunk még csak megközelítőleg sem ad komolyabb általánosításokra alkalmas betekintést a község hiedelemmonda-rendszerébe, erről legfeljebb óvatos feltevéseinket közölhetjük, kétségtelen viszont, hogy már ennél a maroknyi anyagnál (32 mondát, illetve hiedelemközlést tartalmaz) is fölvethetők a műfaji besorolást illető kérdések, kételyek. Írásunk további részében igyekszünk ezeket a kérdéseket nem megkerülni.

2. A 31 közzé tett hiedelemtörténet közül kettő — véleményünk szerint — nem monda, csupán tényszerű hiedelemközlés. Hogy ebben az anyagban mégis megjelentetjük, annak oka a figyelemfelkeltés. *A zárat nyitó fű-ről,* illetve az *Illés* c. hiedelemközlésről van szó. Az előbbi tartalmi magva lényegében megegyezik a *Taktaszadai mondák* vasfűvel kapcsolatos hiedelemmondáival. Valószínű, hogy sikerrel kecsegtetne másféle mítikus állatok és növények után is érdeklődni

Július 20. — Illés napja — Temerin fogadott ünnepe. Nyilvánvaló a délszláv hiedelemkör hatása. Feltételezhetően léteznek — ha elhalványulóban is — epikus reminiszcenciái. Ez indokolja a másik hiedelemközlés publikálását.

Problematikus *A hipnotëzáló*[1] címmel közreadott történet mondává minősítése az anekdotikus kedély és a kételkedés iróniával párosuló megléte miatt. „Modernebb" másodképződménye lehet a műfajnak. Hogy a hagyományos hiedelemmondákkal analógiás módon jött létre, nem lehetetlen. Ami azoktól elválasztja, az a hiedelem-elemekkel szembeni distancia. (Ezt a distanciát egyébként az ún. ál-kísérettörténeteknél is megfigyelhetjük.)

A fent említett történet — szerintünk, problematikussága ellenére is hiedelemmonda —, de több másik monda is az itt publikáltakból, felveti a *memorat-* és a *fabulat-fok* kérdését.

Ha az egyéni élményt, annak elmesélését kizárjuk a fabulat fokú mondák köréből, tisztázatlan marad nem egy egyéni élményként előadott hiedelemmonda esztétikumának eredete s mibenléte. S egyébként is: meggyőződésünk szerint *a néphittel, hiedelemmel összefüggő egyéni élmények szinte mindig szupraindividuálisak*. Nem csak arról van szó tehát, hogy a mesélő a már megszokotthoz, a közössége által „bevett", elfogadott motivumokhoz igazítja az övéit. Úgy is látja azokat.

Fabulat és memorat kérdésében jól eligazít Dömötör Tekla: A tipizálás a népmondában c. tanulmánya, ahol is megállapítja:

„(...) Fabulatnak azokat a történeteket fogom tekinteni, amelyekben a mondai tipizálás és sűrítés világosan kidomborodik, (...) memoratnak pedig azokat, ahol ez a kritérium bizonytalan vagy hiányzik, tehát amelyek félúton vannak az epikus, esztétikailag is vizsgálható költői alkotás felé."[2] Úgy is mondhatnánk — Lukács Györggyel —, hogy „minden műfaj elhagyja az empíriát, és a lényeg felé intencionál."[3] Az empíria elhagyása viszont nem jöhet létre — a népköltészetben sem — a jelek többértelműsége, a polivalencia nélkül. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy a fabulat esztétikuma koegzisztens a polivalencia mértékével.

A hiedelemmonda többértelműsége azonban korlátozott, különösen a tündérmesékkel összevetve. Ez a korlátozottság szükségszerű: az epikus tartalom semmiképpen sem kollidálhat az adott hiedelemrendszerrel, hiszen éppen annak paradigmatikusságát hivatott reprezentálni. A mondában hitek és tévhitek öltenek testet, a mesében vágyak szárnyalnak. A mesehős legfontosabb attributuma éppen az, hogy *szabad*. Szabadon dönt cselekedetei felől. Ezért legyőzhetetlen. A mesének lehetnek hősei. A mondának, különösképpen a hiedelemmondának nem. A hiedelemmondának szereplői vannak. Titokzatos erőknek kiszolgáltatott, veszélyeztetett, sorsbizonytalanságban vergődő szereplői. Igazi hőse a mitologikus köntösben rejtőző fatalitás. Innen a hiedelemmondák nagyobb részének szorongáskeltő hatása. De fantasztikumánál fogva, s nem utolsó sorban azáltal, hogy kimondatott, a monda képes feloldani a szorongást, miközben figyelmeztet. „A képzelet az emberiség életére törő »gonosz« térben és időben differenciált jelképeit teremtette meg. (...) Ami e jelképek jelentésében közös, az a gonosznak a világban való állandó jelenléte" — írja Nagy Olga.[4] Ugyancsak ő hívja fel a figyelmet arra, hogy „a mondai motívum akkortól és azáltal válhatott meseivé, amikortól a közösség fölényesen kezeli a hagyományozott anyagot, és abban nem az »igazat« (sacré) látja, hanem egy lehetőséget arra, hogy vágyát megfogalmazza."[5] A mesévé stilizálás jegyeit anyagunkban *A tátos gulyás* címmel jelzett fabulaton ismerhetni fel.

3. Anyagunknak tkp. négy nagyobb témaköre van:

a) Halottak, kísértő lények
b) Rontás, bűbájosság, váltott gyerek
c) Táltosok, garabonciások
d) Lidérc.

Néhány mondát, ill. közlést nem sorolhatunk egyik csoportba sem. Ilyen a már említett „Aussage"-értékű szöveg (A zárat nyitó fű, ill. az Illés), valamint A hipnotëzáló című. Csak fenntartásokkal lehet az első csoportba sorolni a megidézett gonosz (ördög?) történetét elmondó *A tüzes hintó* c. mondát, s ugyancsak vitatható a Kutya Pista kalandjának a táltosok, garabonciások csoportjával való rokonítása, mivel a történet elején megjelenik a boszorkány-motívum is („boszorkányok bakterja").[6] A szöveg igencsak töredékes, meg-megszakadó, mindennek ellenére megérdelmi figyelmünket. Kutya Pista, aki a „boszorkányok bakterja", fölmászik egy magas (égig érő?) fára, hogy ott mindentudóvá és mindenlátóvá legyen. Ennek föltétele, hogy átereszti orralyukán a dungót. Ehhez nincs bátorsága (vagy nem is tudja, mi a teendő), nem lesz mindentudó, lezuhan, s mikor fölébred, feje fölött nem nagy fát, csak egy ökörfarkkórót lel. Talán nem belemagyarázás, ha az ősi magyar hitvilág motívumait véljük kiolvasni a történetből. Rokon elemeket említ Diószegi Vilmos is.[7] Véleményünket támogatandó hadd idézzük most Dienes Istvánnak az ún. szabadlélekre vonatkozó gondolatait.

„Az ember fejében fészkelő szabadlélek az eredetibb képzetek szerint madár alakú (hattyú, kakukk, fecske, szarka, bagoly, veréb stb.), vagyis könnyen mozgó, nagy távolságokat bejárni képes, gyorsan szárnyaló lény volt, amelyet utóbb, valószerűbbnek tetsző módon olyan apróbb, rendszerint ugyancsak szárnyas rovarnak tartottak, amely a fej természetes nyílásain, tehát a szájon, orrlyukakon, fülrésen át ki tud röppenni, és ugyanezeken a járatokon képes visszasurranni. A pillangó, a légy, a szúnyog, a darázs mint lélekállat, már másodlagos fejlemény az eredeti »lélekmadár« helyett, azokból az időkből való, amikor az ősibb hiedelmek kopásával mindenképpen ésszerűen megokolni és megérteni törekedtek, hogyan is tud az »álom«-, a »révület«-, az »elveszett-lélek« a koponya foglalatából távozni, majd oda visszabújni."[8]

4. Néhány szót a hiedelemmondákban szereplő lényekről! Viszonylag erősen gyökerezik a hitvilág talajában a *hazajáró lélek* képzete, ami annál is inkább érdekes, mivel a katolikus egyház (Temerin többsége katolikus) hagyományosan szembeszegül az említett hiedelemmel. A hazajáró lélek leginkább egykori „porhüvelyének" képében jelentkezik, néha láthatatlan, de érezni vagy hallani jelenlétét. Pl. kinyitja az ajtót, edényeket mozdít el, tör össze. Inkább ijesztő, figyelmeztető, mint ártó lény. „Ha esznek, először imádkozzanak" — üzeni egyikük az ájtatoskodásban nem túl serény családjának. Határozott kívánságai legtöbbször az áhitatosságra, jámborságra intenek, olykor arra, hogy szolgáltassanak misét az elhunyt lelki nyugalmáért. Itt kell szólni a *jelentkező halott* képzetéről is. Máig élő hiedelem a túlvilágról való jelentéstételről. A hidelmekhez való racionálisabb viszonyulás térhódításának szemléletes kifejezője az, amit mesélőnk így magyarázott meg: „Ahogy tanútam beszéni, ugy tanútam mëg ezëket a meséket is. És annyira bennem élt, hogy én akkor mëg vótam győződve arrul, hogy nem álmodtam, ébren vótam.. De hát persze, hogy ámodhattam azé."

Kísértetekkel olyan hiedelemközlésekben találkozunk, amelyek már a hiedelemvilág bomlását tanúsítják. A kísértetet a temerini hiedelemvilágban megkülönböztetik a *szellemek*től. A kísértet birodalma első-

sorban a temető és környéke, s fehér ruhájáról, ill. lepléről ismerni rá. Kitartó figurája máig a temerini népi képzeletvilágnak, 1966-ban szinte a falu apraja-nagyja kísérteteket hajszolni járt a temetőbe. Az itt közölt szövegekben azonban csak szellemekről esik szó, akik vagy láthatatlan, légies teremtmények vagy állatok alakját öltve rémisztgetik az éjjeli járókelőt. A szellem egymagában erőtlen, egy embererővel hét szellem ereje vetekedhet. Nemcsak rontó, de védő szellemek is vannak, akik segítik az ember gyógyulását, pl. a következő — Pásztor Pál által elmondott — történetben:

„Olyanforma idős vót a gyerëk, mind én, csak lánygyerëk vót. Tolvaj Erzsébetnek híták. Eggyéves korába ëgy kiló vót. A zannya nem tudta sëhogy së kitalálni, hogy hát mi lëhet ez. No akkor a zöregaszszonyok javasolták aztat, hogy:

— Rozi, tëdd a sütőlapátra!

Mer abba zidőbe hát odahaza banyakemëcébe sütötték a kënyeret.

— Gyúdzs bë a kemëncét, oszt tëdd a sütőlapátra a gyerëkët, és mintha tolnád bë a kemëncébe, hogy nohát, të bëlököd. Majd akkor — aszongya —, aki szereti, az majd lëkapja a sütőlapátrul, nem engedi bë ja..."

A rontó szellemeket viszont okkal nevezik *rosszaknak*. A rosszakat házszenteléssel tanácsos elűzni, de megteszi a kakukkfű is, ha Szent György nap előtt szedik, mivel Szent György napjának éjszakáján „mind lëszaggassák a rosszak a hëgyit nekije. (...) És akkó má nincs érvínye, ereje nekije." Különben ők azok, akik a gyereket megkeresztelés előtt kicserélik közülükvalóra, rosszra, akinek aztán az anyja sem érti a szavát, mig vissza nem váltják.

A rosszlelkekkel az állandó kontaktust a *bíbájosok* tartják. Bíbájossággal foglalkozó idősebb asszonyokat máig számon tartanak. Fő tevékenységi körük — a hiedelem szerint — rontás okozása, ami betegséggel, anyagi romlással kapcsolatos, vagy annak orvoslása. Amit az egyik bíbájos megront, azt a másik orvosolhatja. Újabban — szerb hatásra — *vracsáknak* is nevezik őket, a közfelfogás leginkább Kulpinhoz köti a vracsák székhelyét. Ritkábban *boszorkányoknak* nevezik a kuruzslással, gyógyítással foglalkozókat, azonban a boszorkányok inkább másféle kontextusban szoktak megjelenni: természetfeletti mivoltuk kifejezettebb, mint a bíbájosoké. A szemmelverésen, rontáson, tejhaszon elvételén kívül ők azok, akik a szentgyörgyi harmatszedést végzik, olykor meglovagolják áldozatukat, máskor megülik a mellét macska vagy nagy kő alakjában, de átváltozhatnak lóvá, vagy akár szalmaszállá is. Az ilyen szalmaszál, ha ollóval elvágják, vérzik. Karácsonykor, az éjféli misén a lucaszékről felismerhetők, kik a falu boszorkányai, mert valamennyien nagy ökörszarvat hordanak a homlokukon. A menekülő mákot, borsót, gombostűt szór, amiből aztán erdő nő ki a földből, s mire azon a boszorkányok áttörik magukat, rendszerint megmenekül. A boszorkány tehát rászedhető, éppúgy mint a népmesékben az ördög. A lóvá változott boszorkányt gatyamadzaggal fogták meg, s nyomban megpatkolták, hogy a visszaváltozás után ráismerhessenek. Különben éppen a *metamorfózis* képessége különíti el a bíbájosokat a boszorkányoktól. A különbségtétel elhalványodott ugyan, de még észlelhető.

Az ördög hiedelemmondákban ritkábban jelentkezik, legalábbis mi csupán egy adattal rendelkezünk, ahol a bűbájossághoz értő szereplő megidézi az ördögöt. A tüzes hintón érkező ördögtől a bűvös kör óvja hőseinket. Bűvös kört a boszorkányok elől menekülők is szoktak rajzolni. Az ördög mellesleg népszerű figurája több eredet- és névmagyarázó mondának. A pálinka eredetét magyarázó mondának a kapcsán mesélte Salamon István a következő — a népi hitvilágra, közfelfogásra, normatívákra is fényt vető — történetet:

„Eztet bë is tiltották. Ezt a mesét. (...) Azér, mer ëgy bácsi olyan betegsígbe került evve mesével, hát ott vót, hogy belehal. No oszt akkor ëgy öreg bácsi mondta neki, hogy: — Të ilyen mëg ilyen mesét folytatsz. Dë hát eztet në folytasd, akkor egíssíges lëszël tovább."

A garaboncijások (garabonciások) és a *tátosok* alakja összemosódott. A tátos-hiedelemkör hullott ki egyébként a legnagyobb mértékben a népi hitvilág rostáján. A tátos foggal születik, a pap, amikor az újszülött szájába nyúl, mindig jelenti, van-e annak foga. Hétéves korukig vigyázni kell az ilyen gyerekeket, borús időben különösen, hogy „akik a fölhőket kórmányozzák" — ti. riválisi táltostársai — el ne lopják, vagy jobbik esetben fogától meg ne fosszák, hiszen abban lakozik emberfeletti tudománya. (A csökkent értelmi képességűeket ilyen, foguktól megfosztott tátosoknak tartották. Egyiküket Giga Ignácnak, másikukat Pú Pistának nevezték. Érdekes, hogy többször előforduló ragadványnév a Pú, s kizárólag értelmi fogyatékosokat csúfoltak ezzel. Pl. Pú Mári, Pú Jancsi, Puppa). A tátosok elsődleges funkciója az időjárás irányítása. Minden falu határának megvan a maga tátosa (garabonciája), s az vigyáz arra, hogy a határt el ne verje a jég. A felhők közt úgy küzdenek egymással, mint az emberek idelent. Máskor bika képében mérik össze erejüket. A kisbika úgy győzi le a nagybikát, hogy segítőtársai verik annak a körmét. A legyőzött tátosnak hét esztendeig kell szolgálni a földön, mire összeszedi erejét. Kizárólag tejen és tojáson él. Ha nem adnak neki, akkor könyörtlenül bosszút áll. („— No jó, ha nincsen tejed, akkor maj lesz vized! És olyan essőt zúdítottak ott a fődre, hogy a küszöbön, ablakon folyt bë a víz.") Azoknak, akik teljesítik kívánságát, előre jelzi a vihar közeledtét. A garabancijást arról is felismerni, hogy az orrán fütyülve irányítja a felhőket, máskor sárkányokon lovagol, bűvös kört rajzolva visszavarázsolja bojtárját a csordához, „úgy eltűnik, hogy nem is látja senki, mëg mëg is jelenik, annélkül, hogy a kaput kinyissa, ëccërre csak otterem a zembër előtt." (Pásztor Pál) Egyesek a közeledő viharfellegekben olykor látni vélik a gabarancijás farkát, amint ide-oda csapkod.

A *lidércet* fekete jérce tojásából keltik a hónuk alatt. Ha nem kel ki, mert nem viselik gondját, elszáradhat az ember keze. Emberek, családok hirtelen fölemelkedését, gazdagodását általában a lidérccel hozzák összefüggésbe. A lidérccsirke állandóan gazdája kívánságát lesi, s szinte mindet teljesíti. Lidérccsikó alakjában szárazmalmot hajt, segítségével nyulakra vadásznak (az elkészített nyúlból az első falat mindig a lidércé), de magára öltheti más állat, pl. disznó alakját is. Gazdája az ő segítségével csípi el a mozgásképtelenné tett tolvajokat, sőt a lidérc, akárcsak a garabancia, előre jelzi az időjárás alakulását. Megszabadulni tőle

igen nehéz, néha lehetetlen. Abszurd kívánsággal képesek ártalmatlanná tenni. Pl. a Duna mélyére küldik, hogy kötélbe kössön homokot.

A szemfényvesztő, a *hipnotëzáló* „korszerűbb" figurája a népi fantáziavilágnak. Egyben-másban örököse a bíbájosoknak. Tudományát már könyvekből szerzi. Patarica Mátyás viselt dolgairól a történetet mesélő Pásztor Pálon kívül másoktól is értesültünk. Különben a szakirodalom is ismeri a hiedelemmondák szemfényvesztő-hőseit. Legismertebb talán az ördöngős Hatvani professzor.

5. Mesélési alkalmak. — A hagyományos falusi jellegű közösségi életmód felbomlásával, valamint a közösen végzett mezőgazdasági munkálatok háttérbeszorításával egyre kevesebb mesélési alkalom kínálkozik. Hogy a közösen végzett munka (kendervágás, kubik, aratás stb.) egyik éltető eleme volt a folklórműfajoknak is, azt hadd illusztráljuk Pásztor Pali bácsi alábbi, a mesemondás körülményeire is rávilágító elbeszélésével:

„Valamikor régebben, még fi(j)atalabb embër vótam, eljártam kendërt vágni. Mer mink mëntünk, bárhun vót valamilyen munka.[9] Temerínbe mindënféle szakmára találtak embërëket. Hát akkor is elmëntünk Tolna megyébe, Tolnára. Kendërt vágnyi. No, elég az hozzá, hogy úgy vót az ëgyessíg, hogy ha kivágjuk a kendërt, és nem esik nyomba, vagyis negyvennyolc órá(j)ig nem esik a zesső, akkor elgyühetünk haza. Mer lombozni kölött vóna a kendërt. De a zesső bëvágott, lombozni nem birtunk, hát kínytelenëk vótunk, bëűtünk a zistálóba... No, ëlég az hozzá, hogy Pásztor Sándor bácsit ismerték a mesé(j)irül, hát aztán ëgyik is, másik is:

— Sándor bácsi, meséjjën ke!

— Hát jó van, nem bánom, mesélëk, de azt hozzátëszëm — aszongya —, aki akarja hallgatni a mesémet, hát az adjon tíz krajcárt, húsz fillért. Ha végighallgatja a mesémet, visszaadom neki. De hogyha elalszik közbe, annak elveszëtt a húsz fillérje. Hát úgy is vót. De az mesét éjjel-nappal! Egyik mesét a másikba fűzte. Akkó közbe a Sándor bácsi úgy időnként beszóta, hogy:

— Csont!

Hát aki szóval fönt vót, nem aludt el, annak válaszolni köllött, hogy:

— Hús!

No, mikor mán a zutóját járta, hogy nem válaszót sënki së, tisztában vót vele, hogy alszanak."

A hatvanas évektől errefelé szinte egyetlen mesélési alkalmat a még viszonylag életképes *bandázás*, az ismerős családok összejárása, télesti, késő őszi szórakozása biztosítja. A televízió térhódításával azonban az öregek meséi is elveszítették egykori rangjukat.

S hogy esetünkre is igaz legyen a mondás, miszerint Minerva baglya alkonyatkor kezdi röpülését, megkezdődött a mesék, mondák, a talán leginkább veszendő prózai műfajok lejegyzése. A tizenkettedik órában.

JEGYZETEK

1 Szemfényvesztőről szóló többelemű, „fűzött" történetet közöl Bálint Sándor is a Tombácz János meséi c. kötetben. (Budapest, 1975). L. a Cseuz János tételnyel 30. sorszámú) mondát.

2 Dömötör Tekla: A tipizálás a népmondában. Etnographia, 1977/4., 530. l.

3 Lukács György: Balázs Béla: Hét mese. In.: Ifjúkori művek, Budapest, 1977., 712. l.

Lukácsnak különben a meseszerűre, valamint a kísértetiesre vonatkozó elemezését a népi epika vonatkozásaiban is gondolatébresztőnek, sőt kamatoztathatónak tartjuk.

4 Nagy Olga: A táltos törvénye. Népmese és esztétikum. Bukarest,, 1978. 60. l.

5 Uo. 126. l.

6 Mondánkhoz nagyon hasonló történetre bukkant egy csókai származású adatközlőnél Kónya Sándor. E tény egyebek között arra figyelmeztet, hogy az ősi hitvilág nyomai vidékünkön is szélesebb körben kutathatók, mint ezidáig.

7 Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Budapest, 1978. L. különösen Az ember és lelkei c. fejezetet.

8 Dienes István Opponensi véleménye Bálint Csanád Dél-Magyarország a X. században c. értekezéséről. In.: Archeológiai Értesítő, 1978/1., 119. l.

9 A temeríni nép mobilitására jellemző, hogy hatósugaruk északkeletre az Ecsedi lápig terjedt — nádat vágni jártak oda —, délre pedig, persze már későbbi időszakban, a Crna Gora-i tengermellékig, aholis a kubikoskézre volt szükség.

1.

(HAZAJÁRÓ LÉLEK)

Ikotín Imre (57)
Gy: Csorba Béla
1977

A máskanyó meséte, hogy mikó a zura mëghalt, a gyerëkëket ő akarta éccaka bëtakarni, oszt azt látta, hogy a zura takargassa éccaka. Mán nagyon fét a máskanyó, hogy mindég hazajár.

Ëccér oszt kinyeret sütött, nem vót kënyerük. Este sütte. A gyerëkëknek úgy adott ëgy-ëgy darabot, hogy ëgyënek. Ki akart mënni a zudvarba. Mikor kinyissa a zajtót, akkor lássa, hogy a zura ott áll a zajtóban. Rëttenetësen mëgihedt, bëcsapta zajtót. Ő nem mert kigyünni, nem tudta, kint mi törtínik. Kint më̈g a zura elmënt a szomszédba, ide hátra, oszt ott a zembër kint aludt a szalmakazalná. Odamënt hozzá, beszét vele, oszt mondta, hogy az Örzsi nagyon mëgihedt, mëgmondta, hogy többet soha nem gyün haza, oszt azt mondta annak a szomszédembërnek, hogy mondja më̈g a Zörzsinek, hogy máskó, ha ësznek, először imádkozzonak.

(...) Azt mondta még a szomszédnak, hogy hét misét szógátassanak neki, de ëccërre. De a temeríni plébános kapott a misékën, oszt aszonta, hogy jó lësz az Temerínbe is, hét nap ëgymás után. Úgyhogy nem ëccëre lëtt a hét mise, hanem hét nap ëgymás után.

2.

(HAZAJÁRÓ LÉLEK)

Kovács Fernec (52)
Gy: Csorba Béla
1977

Mondom, itt a temeríni kastéba, talán nem tudom, hogy mindig, ëggy időben valószínű, hogy vót, ha nem is mindég, ëgy szoba, ami bë vót zárva, merd ott lëtt öngyilkos a zëgyik, talán a Fënbah Lajos. De

hogy pont névszërint ő vót-ë, vagy ëgy másik, s az a szoba lë vót zárva. Nem vót szabad oda bëjárni, de hogy abba a szobába zörgés vót éjjel. Többször hazajárt.

3.

(A JELENTKEZŐ HALOTT 1.)

Kovács Ferenc (52)
Gy: Csorba Béla
1977

Két jóbarát (...) mëgëggyeztek, mivel kétséges vót a hi(j)edelmük a túlvilágba, mëgëgyeztek, hogy amëlyikük előbb mëghal, visszagyün, és jelënti a másiknak, hogy mi van odaát.

Hát a Birínyi Ferenc bácsi meséte, hát őneki tán az apja, öregapja, nem tudom, vagy rokon valakije, aki fínyës nappal kint a határba mënt a kukorica mellett. És amikor ëccër maga elé nézëtt távolabb, kigyütt a kukoricásbul ez a barátja, aki már mëghalt. Ahogy ő elmeséte, hogy abba helybe gyökeret vert a lába. Mëgmeredt. Mëgrémült, hogy ott termëtt ez az illető. Nem nagyon messze, de amikor ő mëgállt, az is mëgállt. Hogy milyen távolságrul, úgyhogy... de amikor kezdëtt engedni a félelme meg a zijedelme, és nem szót semmit, akkor ő mëgszólította, hogy:

— Të vagy az, János?

De a zillető nem felelt. Sëmmit.

Akkor ëggy darabig mëgin hallgatott. Akkor szót mëgin, hogy:

— Hát felelj, mit akarsz?!

Vagy:

— Hunnan gyütté? Hát të mëghaltá!

Akkor mëgin várt ëggy ide(j)ig, és akkor mëgin szót hozzá valamit. Aszongya, amikor harmadszor is szót hozzá, akkor az a zillető mëgfordút, bëmënt a kukorica közé és eltűnt. Aszongya, hogy akkor ő nyomba elindút és ki(j)abát neki, hogy:

— Várjá! Felejj valamit! Mondjá valamit!

De eltűnt. Tovább nem vót látható.

4.

(A JELENTKEZŐ HALOTT 2.)

Kovács Ferenc (52)
Gy: Csorba Béla
1977

A kubikosok dolgoztunk... és mese ere-amára, aztán mikor szóba került ëggy ilyen mese, vagy talán éppen ez, akkor én a zidősebbeket kérdëztem, hogy hajlandó lënne-ë valaki nekëm jelentkëzni, ha mëghal. Hogy hát ëgyszërű(j)en hogy válalakozik arra, mëgigéri, hogyha ő mëghal, elgyün és jelëntkëzik. Nem minthogyha akkor is vagy azúta is hinnék

vagy hittem vóna a zilyen dolgokba, csak hát szóbeszéd, mese ere-amára, és hát... A zéggyik bácsi azt mondta, hogy:

— No, öcsém, majd én jelëntkëzëk nálad, në félj attul. Ënnekëm má nem sok van hátra.

De ezt ő is tréfának vëtte, persze, lëhet, hogy nem teljesen, meg én is úgy... Hát mese, ere-amára. És mikor a bácsi valóban mëghalt, ëggy nyári hajnalon, amikor má kint világos van, nyáron, négy órakkor... Feküdtem a zágyon úgy hát, hogy onnan kiláttam a zuccára. És láttam, hogy világos van má, a nap majd kel föl, és gyütt a János bácsi arul ëgyënëst a zablak irányába. Átgyütt a zúton, és odagyütt a zablakhoz és kopogtatott. Bëszót, hogy:

— Alszol?

Mondom:

— Nem alszok, csak lustálkodok még.

Avval kérdëzëm:

— Akart valamit? Akart ke valamit?

Aszongya:

— Nem csak beszótam.

Avval elmënt. Akkor én lëugrottam a zágyrul és odaszaladtam a zablakhoz, és lestem ki. Még a zuccára is kimëntem még. És mindënfelé néztem. Persze, nem láttam sënkit. Hát a zérzésëm az vót, hogy én nem aludtam, néztem ki a zablakon, és kopogott. De persze, hogy aludtam, álmodtam én ezt a zügyet. Csakhogy, a ma(j)i fölfogásom szërint annyira bennem élt, vagy hogy a gyökerek annyira benne vannak a zembërbe a zilyen... Ahogy tanútam beszéni, úgy tanútam më ezëket a meséket is. És annyira bennem élt, hogy én akkor më vótam győződve arrul, hogy nem álmodtam, ébren vótam. De hát persze, hogy ámodhattam azé.

5.

(KÍSÉRTŐ ÉJSZAKAI LÉNYEK)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Most arrul van szó, majd ëgy mesére rátérëk, ami valamikor ezelőtt olyan hetven évvel történt, direkt velem, mer ez nem huncutság vagy találmány, ez valóság.

Majd abba zidőbe nem voltunk ilyen motorizált országba, min most. Akkor leginkább gyalog dícsértük a Jézust, leginkább odaát dógoztunk Szrémbe, szőllőkbe. No, hogy a szombati nap së në csorbuljon, kidolgoztuk az egíssz napot. Úgy számítottunk, hogy hát estére ráérünk hazaballagni tizënëggy órára, éfére, ahogy gyün. No, hát ëggy ilyen alkalommal tényleg gyalog gyüttünk el a sógorommal. Elindultunk gyalog. Mëgvacsoráztunk, oszt akkó Jézus nevibe gyalog dícsértük házáig a Jézust. No, mikor hazaértünk, a falu széliben abba zidőbe az országúton körösztül volt ëggy híd, ami még ma is mëgvan, emlékëzhet rá sok embër. Itt a Grísza-féle fürdőnek vót vízvezeték. No, csak annyi

a különbözet most, hogy nincs neki az a karzata téglábul, mind akkor vót, de akkor vót neki oan karzata téglábul. No, mikor odaértünk, ott ült ëgy cirmos macska a karzaton. Hát én, mint kapzsi, úgysincs macskám, mëgfogtam és belevettem a zsákba. De mëgjedzëm, abba a zidőbe Pétërváradon lëhetëtt kapni a pékségben olyan rozslisztbül való cipót. Én ezt nagyon szerettem. Mindig szoktam hazahozni, hogy nekëm vasárnapra is lëgyën idehaza abbul a kényérbül. No, én mëg is feledkëztem, hogy a cipó benne van, de hát a macskát én csak belevettem a zsákba. Avval oszt mëgindultam, oszt mëntem. Hát ahogy mëgyëk, azt vëszëm észre, mintha mindég nehezebb vóna ez a macska. Hát megin csak úgy ráhattam, rúgja mëg a bagó, hát vittem tovább. Majd mikor odaértem mán a póstáho, hát akkor tényleg észrevëttem jó, hogy hát jócskán nehezebb, mind azelőtt vót, de azé csak vittem. Hát mëntem egísz a parokjáig vele, de má mikor a parokjáho értem, mán akkora vót a zsákba, hogy mán a zsáknak csak ëgy csűccsit fogtam, a feje mëg má kivát a zsákbul. Hát má nehéz is vót, kezdtem izzanni vele, hát így gondoltam, hogy nem cipelëm tovább, én osztán mëgfogtam a zsák sarkát, kifordítottam belüle s otthattam. No de aztán ő nem maradt el éntülem, hát én ott a Parokja közibe bëfordultam, mer Tullabarán laktunk. Bëfordultam oda, osz akkor hát maj csak elmarad tülem. De még mindég nyőt a macska, de ëgy ház ellen mindég gyütt utánnam, nem maradt lë. Hát utoljára, má mikor ára értem közel az Ökrész-féle kocsmáho, akkorára mëgnyőt, hogy má mindën kerítésën bëlátott. Hát má itt ëgy kicsikét keztem féni! Hát hogy mitül, hogy ő eresztëtte rám a félést, hogy mi vót velem, de mán a hajam maj lëtolta a kalapot a fejemrül. Hát vót ottand ëgy ismerős barátom, bëszólok neki: — Misa bácsi, gyűjjön ke ki, nyissa ki ëgy kicsit a kaput!

De mire ő kigyütt, akkorra én má bëlöktem a kaput. Bë osztán én a konyhajtót is...

— Mi van veled? — azt kérdëzi.

— Hát én nem tudom, Misa bácsi — mondom neki —, de valahogy mëgjáródtam.

Magyarázom oszt neki, mer bëhít.

— Gyere bë — aszongya. Bëhít.

— Hát magyarázd el most, hogy mi van veled!

Hát akkor én szépen szórul-szóra elmondtam neki mindën félét, ahogy történt. Aszongya ő énnekem: — Ide hallgass, ha gondolod, hogy fész, maradj itt, majd emész rëggel.

Hát persze, azé én is köttem az ëbet a karóhoz, hogy kivagyok, mivagyok, nem félëk.

— Á! — mondom —, majd emëgyëk én, csak ëgy kicsikét majd itt időzök, aztán majd elmëgyëk.

No de aztán ő belekezdett ebbe a bíbájos dolgokba, elkezdte magyarázni, meséni, hogy tizënëggy órától ëgy óráig az embër maradjon ott, ahun elestelëdëtt, mer ebbe (j)a zidőszakba járnak a szellemëk. No de mindëgy, ëgy jó félórát beszégettem vele, no de mondom: — Mosmá Misa bácsi elmëgyëk!

Hát ki is mëntem az utcára. Nem láttam én sëmmit sëm. Szétnéztem ere, amára, nincs sëmmi. No. jóvan, mëgyünk! Majd az Ökrész-

féle kocsmáho (j)értem, a sarokra, hát bëfordultam balra, mert hetedik ház, ott laktunk... Bëfordultam, mondom, mosmá majcsak itthon lëszëk! Hát közbe látok én ëgy disznót hat-hét malaccal az út közepin, hogy ott turkálnak, piszmognak. Hát ëgyet gondoltam!

Az ütött szöget a fejembe, hogy biztosan nyitva hatta valaki a zólajtót, vagy talán valami rozoga ólba vót, osztán kitörtek, hát most az a szeginy embër keresheti. Kaptam magam, elejbéjük... Elejbéjül fogtam őket, hajtottam. Mondom, ehajtom haza, aztán rëgge maj bëjelëntëm a közsígházán, itt mëg itt ilyen disznó vót. Még alig tudtam összeszennyi őket. Majd ëccër aztán, alig mëntem csak ëgy ház ellen, mán akkor mind az egíssz malacok-disznók körülöttem röfögtek. Már akkor megin úgy vótam, hogy nagyobbra vëttem a lépést, mëg gyorsabbra, hogy nëhogy valami baj lëgyën. No, mikorra én odaértem a házunkho, ők is ott vótak. Én még ki së nyittam a kiskaput, már akkor az öregdisznó azt a nagykaput kidobta, úgy, hogy bë birtak mënni, mert abba a zidőbe hát csak azok a leveleskapuk vótak. Jólëhet, hogy mostan sokan talán nem tudják, hogy mi az a leveleskapu. Hát hét szál dëszka vót, a lécëkre rá vót szögezve, ez vót a leveleskapu. No, iparkodtam én a konyhaajtóho mingyá. Bëlöktem, hát mikor bëmëgyëk, az anyám fölébredt álmából. Aszongya: — Így köll hazagyünni éjnek idejin? Ilyen zörgéssel?

Hát persze ő nem tudta, hogy mi van. Majd aztán én oszt lëültem, mondom: — Majd elmesélëm, mama, hogy mirű van szó itten.

De látja mán akkor ő is, hogy idegës vagyok! A hódvilág az úgy bujkát a fölhők közt. Hun világított, hun nem. Én is így vótam a szobába. Hun mëggyútottam a lámpát, hun elótottam a lámpát. Nem vót maradásom, pedig hát odahaza vótam. No, majd ëccër osztán elótottam a lámpát, odahúzóckodok az ódalsó ablakho, lesëk aztán ki az udvarra, majd ëccécsak olyan tompa ütést hallok az ablakon. Persze, elkaptam a fejem, megijedtem. Aszmongya ëgy hang: — Szërëncsés vagy, hogy bëmënté a födél alá, mer majd adtam vóna én neked disznókat is, még malacokat is!

No, erre aztán kérdëzgelősködött a zanyám, hogy mi van veled, hogy-min(t), de én aztán abbahagytam a beszédët is, bëhúzóckodtam a dunna alá, még a fejemet is, úgyhogy aztán csak mind a süket disznó a búzába, hallgattam.

Igaz, hogy mondta a zanyám is több ízben, hogy idehallgass, fi(j)am, ha valahun elestelëdsz, në mënj sëhová sëm, ott viradj föl, ahun elcstelëdté.

6.

(SZELLEMEK)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Vót ilyen alkalmam másik is, amire rá së számítottam. Hát még akkor olyan tizënhárom-tizënnégy éves gyerëk vótam, szolgáltam itt kint a Nagybaráná, Jánosi Jóska bácsinak a tanyáján. No, majd ëgy al-

kalommal szombat este gyűttem haza tisztálkonni. Maj mikor ideértem a Cigán baráho, mëgláttam én ott a Zëlënka Andrásnak a tallóján ëggy libát. Hát láttam, hogy fehérlik, biztos liba. Odamëgyëk közelebb, hát liba. Elkezdëm... Mondom, majd mëgfogom, hazaviszëm az anyámnak, mivel hát özvegyasszony vót, négy gyerëkkel maradt magányosban.

— Milyen jó lëssz ez, megtömi, aztán lëvágja!

De én a libát nem tudtam mëgfogni sëhogy së. Jó negyedóráig zavarásztam, nem birtam mëgfogni. Ám, rúgja mëg a bagó! Otthagytam. Mëgyëk hazafelé. Nohát, nem akartam ott a gyëpmestërházná körül az erdőt mëgkerülni, nekivágtam ëgyënëst a temetőnek. Mondom, lëvágom ezt a sarkot, mivel ott laktunk a Prëkoszba (j)az Andrási utcába, hamar lëszëk. A liba kisért ëngëm tovább. Mëgin ëgyízbe ekesztem ottan zavarázni. Hát ëggy istené mëg nem birtam fogni. Micsinájjak? Abbahagytam. No maj miko odaértem a temetőárokho, én bëléptem a temetőbe, ő ott a zárokná elmaradt tülem. Így oszt mëgszabadultam a libától.

7.

(SZELLEMEK)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Aztán vót ëgy másik alkalmam, hát ugyë többen ismerik ezt az Illés Misát. Mosmá nem él, mëghalt. Olyan libákkal, hízott libákkal vergődött. Hát ott laktam én is, neki átellenben. Többször a feleségëm eljárt oda hozzájuk koppasztani a libákat. Abba zidőbe szëtték ezt a kövér libákat. No oszt akkor hát ëgyszër elejbém át panasszal, hogy ő nem tudja, hogy mi lëhet az, ha föl akar mënni a pallásra a lónak lëhozni abrakot, hát valami úgy nyomja az ajtót, a padlásajtót, mintha ëgy mázsa vóna rajta, alig tudja fölemelni. Mëg azt mondja, hogy az istállóba, mer vót lovacskája is neki, az istálóba estélenkint zörgést hall. No de éppen a lovát eladta, üres vót az istáló. Mondom én oszt őneki:

— Hát nem kisérletëzté, nem nézted, nem próbáltad, látsz-ë valamit?

Már próbáta, de nem látott, aszongya, sëmmit. De a karika a jászolba az mindég így pëtyëgëtt. Hát má mindëgy, én kíváncsi vagyok rá, én is mëgnézëm. Hát persze, átmëntem, lámpát mëggyújtottam a zistálóban, lëültem ott a kisszékre, figyeltem. Hát tényleg, a karika mozog, de nincs sëmmi az istállóban. A karika mozog, pëtyëg, zörög, de nem látok sënkit së. Jó ideig ezt így figyeltem, vártam, hogy mi történik még, de aztán nem történt ott së más sëmmi. No, elég az hozzá, hogy kérdezte a Misa, hogy mitévő lëgyën. Mondom:

Idehallgass, én mindig így hallottam régebbi öregasszonyoktú, embërüktű, hogy az ilyen házat azt legjobb, ha főszentőtetëd a pappal. Mer vót itten má olyan ház is. Ott vót — mondtam — a Simondrija sarkán, hogy tényleg az asszony rëggelrë kënyeret akart sütni. A sót összekeverte a liszttel a teknyőbe az a valami, a mécsët, mer abba zidőbe mécsëk vótak, lëlökte (j)a földre. Ilyen dolgok időződtek elő. És aztán mikor fölszentölte a pap, akkor elmult mindënféle. Tëhát ti is...

És tényleg, ő is fölszentöltette a házat, s tovább sëmmi nem volt a portáján.

(Mik idézték elő az ilyen dolgokat?)

Hát állítólag azt mondják, hogy szellem. Mer hogy mindën embërnek van szelleme. De azt is hallottam, hogy hét embërnek a szelleme az ëggy embërerővel bir. Szóval ëgymaga, ëgy embërnek a szelleme nem sokat tud lendíteni.

8.

(A TÜZES HINTÓ)

Ikotin Imre (57)
Gy: Csorba Béla
1977

Hát az úgy vót, hogy azt a zén öregapám apját az anyai ódalrul azt olyan bíbájosnak nevezték. De sokszó piszkáták is aztat. Többek között piszkáta fi(j)a (j)is mëg a komája is. No oszt ëccër azt mondta nekik, hogy hát ő mëg tudja nekik mutatni a zerejit, ha ëppen azt akarják. Hát akkor mëgbeszétëk, hogy elmënnek a papho, vësznek, elkérik tüle a stólát, oszt a sarkon, ahun nagy a hel, kerűnek ëggyet, de úgy a lóval, a lóval-kocsival körű lëhessën rajta mënni. A pap nem adott nekik stólát. Ezëk, aggyig ëtte fene őket, hogy elopattak a stólát, meg a gyërtyát mëg a grétát a harangozóval. Kimëntek oda (j)a közhö, oszt kerűtek, de nevetve ők is, mer nem hittek benne. Nem olyan nagyot kerűtek, hogy a ló, kocsi körűmënjën, hanem csak a közepin kerűtek kissebbet, hogy két kocsi is ebirjon mënni. No oszt úgy vót mëgbeszéve, hogy tizenkët órára végezzënek vele, hogy mikor a templomóra veri a tizënkettőt, akkor csinájják mëg a kőrt. Alighogy mëgcsináták a kőrt, lássák, hogy gyün ëgy hintó. Két lóval tüzeshintó. A zembër űt a bakon. Jobbanmondva talán ördögnek nézëtt ki. Mindég szaladt nekik, igënyëst. De csak odá(j)ig birt mënni, amëddig a stóla vót. Ők annyira, mer kicsi vót a kőr, mikó erű szaladt, amoda szaladtak, mikor erű szaladt, a másik felire szaladtak, hogy agyon në tapossa őket, mer nagyon kis kőrt csinátak. Úgy mëgizzadtak, mëg olyan betegëk lëttek, hogy a zén apámnak a zapja is mëg a komája is mit tudom én, mënnyi ideig ágybafekvő betegëk lëttek. Ennyit hallottam a zörgektül.

9.

(RONTÁS)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

Cukrász Fúdërër Szëpi. Mer úgy hívták a zembërt. (. . . .) Kérlek szépen, ott nem át mëg még ëgy madár së a portán. Sëmmi. Ott mëgvették a Szélmalom-soron a házat. Ott nem létezëtt, hogy valami jószág mëgmaradjon. No, akkó mëntek, ugye, keresték, kutatták. Emëntek Kulpinba. Aszonta az a zasszonyság (. . .) hogy nem a ző hatáskőribe tartozik (. . .) Henem ekűdte őket Glozsánba. No, mikó emëntek Glozsánba, aszoa: — Vártalak má bennetëket!

Kint át a kapuba.

— Vártalak má bennetëket! Tudtam, hogy gyüttök.

Mer emez kűtte üket ë, zű társa. Mikó odamëntek asszoa:

— Tudjátok, mit? Mënjetëk haza, hozzatok nekëm a kútrú vizet, oszt akkó gyertëk el!

No, mikor hazagyüttek másnap emëntek, vittek vizet. Mëgnézte a vizet, aszongya:

— Tudjátok, mit? Nagykapu bëjárat alatt a botlóná (. . .) ott ássátok ki. Találtok ëgy cserépfazëkat. De sëmmit ki në vëgyetëk. Mëg a zistálóajtó-küszöb alatt találtok mëgin ëggyet. Abbú së sëmmit në vëgyëtëk ki. Mëg a jászol alatt enné mëg enné a zoszlopná megin tanátok mégëggyet. Abbú së nem szabad sëmmit kivënni. Mëg a disznóól küzetje alatt. Ott is. Hozzátok é nekem. De semmihe hozzá në nyújjatok, csak úgy, ahogy kivëttétëk, hozzátok e nekëm!

Mikó evitték, zasszony (. . .) ahogy ott küzdött, harcot akkor éccaka kint a szabadba! Úgy, hogy tiszta víz vót, mikorra bëmënt. (. . .) Annyira harcot, veszekedëtt. (. . .) Evve rosszakká. Akik ezt csinátak. És azon túl (. . .) tudod, milyen jószágokat nevelt az a Szëpi bácsi, az a cukrász!? Olyan tehene(j)i, disznója(j)i mëg baromfi! Mindën vót. Mindëne vót, mikor ezt elintézte, ezëket a dógokat.

10.

(RONTÁS)

Németh Mária (51)
Gy: Zavarkó László
1975

Paraszthelyën szógátam, oszt a teheninek nem lëhetëtt sëmmi hasznát venni. Magyar-fajta tehenek vótak. Vót nekik pince, és abba láda. Ez a tulipántos láda. Köcsögökbe szűrték a tejet, beletëtték a köcsögöt borítékka és födöve. Úgy félórának utána, hogyha akart a tejbű hasznát, akkó má körü vót légyköpésse. Hát akkor nem birtak vele sëmmit, akkor emëntek Rumába, onnan hoztak ëgy asszonyt. A zasszony azt mondja a gazdának, hogy forduljon mëg a kocsiva, në hajtson bë a zudvarba.

No, mikor mëgfordult, aszongya a zasszony, mënjën bë, a hambár mögű szëdjën föl ëgy szakajtó friss vakondtúrást. Mikó főszedte a gazdám a vakondtúrást, kivitte az uccára. Akkor azt mondja:

— Vesse úgy a kocsifürhéctű, mind a buzát bë a zistállóajtóba.

Mikó odaért a kiskapuhó, aszongya a zasszony. vëgye ki azt a gombostűt a kapufëfábú. De akkó a zasszony zon a vakondtúráson mënt bë a zistállóajtóig. Akkó ott aszonta a gazdámnak, hogy szëdje föl a küszöböt. No, mikó főszëdte, hát ott vót benne ez a gölöncséri finom, szép kis kancsú. Abba sok mindënféle vót, de még ördöglipe is, oszt ki vót húzva a szárnya. Azt mondja a gazdámnak, eztet a mindenfélét szëdje össze, oszt vigye a Tiszára. No, mikor ezt összeszëdte, aszongya:

— De majd el fog jönni az a zasszony, aki ezt mëgcsinàta.

No, másnap majd akarja a zasszony kihajtani a tehenet. Villává hajtja a tehenet ki, de mindënkinek mënt neki. Én më̈g csak kaptam magam, fölugrottam a hambárba, de a zaszonyt a kocsi felül hajtotta a tehén. Föl akarta döfni. Nagyszarvúak vótak azok a tehenek, magyar tehén. No, mikó kihajtotta a kiskapun, odaért a zasszony, aki mëgrontotta. Neki a tehén, rá, fölökte, rátérbetyűt!

Bömbőt úgy, hogy a csordások bottá, ustorrá, mindënne verték, de alig birták evënni a zasszonyt. Hát ugye, idős, hetvenöt éves asszony vót. Hát akkó törvínybe kerűtek. Hát azé úgy e fölött nincs törvíny. Szóval ezt nem hiszi el a törvíny, hogy létezik ilyenvalami. Füzetni köllött a zembërnek, a gazdámnak három mázsa buzát, mëg a zorvos díjját fizette, még ki nem gyógyút.

De azt mondta az a tudós, bë në eresszék a zudvarba a zasszont. De újhold píntëkën éfélkó këjjën föl, oszt fejje mëg a tehenet, de ëgy szó nékű, és fűcse bë a kemëncét, amilyen fóróra csak lëhet, oszt ëgy szó nékű öntse bë a tejet a këmëncébe, oszt csukja föl a tevőt. Aszongya, elgyün, akármit is csinának, itt veri a kaput, aszongya, mëgtudják, hogy ki vót. De, aszongya, ki në nyissák a kaput, ha akarják is látni, föntrű nézzën ki a kiblilukon. No, akkor ez mëgtörtínt. No, mostand ugyë hát az asszony ëgyre, hogy hát micsináljon, a tehén hasznát nem birja sëhogy së folytatni. Aztán mindég jó lëtt. Mikor eztet mëgcsinàták, aztán lëhetëtt a tehén hasznát használni.

11.

(BÍBÁJOSSÁG)

Salamon István (72)
Gy: Bóka Szilveszter, Csorba Béla és Péter Sándor
1977

No, ez ëgy — várjá csak — ëgy valódi eset. Ez énrajtam törtínt mëg. Gyerëkkoromba.

Hát kíváncsi vótam. Itt vótunk a grof Kotëk pusztáján. Hënrikán. Osz kíváncsi vótam, mindég a cselédëk mondták, hogy hát (j)ez van éccaka, az van éccaka. Há valóba. Négy csigász ajtó vót a zistálón, és este

bëlakatóták. Rëggere nyíva vót mindig, akárhogy mëgcsinátták, az nyíva vót. No, én kívánesi gyerëk, kimegyëk én is majd. Mëgnézëm én is aztat. Hát ahogy felmék, ëccé ëgy árnyíkot látok én. Mer így ëggy lámpa égëtt a végin a zistálónak. Nagy mécsës lámpák. Abba zidőbe mécsës lámpák vótak. De nem látok sëmmit, csak ëgy nagy árnyíkot. Majd én fökelëk. De nem birtam fökeni ám! Még mëg së moccanni! Ott vót a bátyám mellettem, fölöttem mëg ëgy lány vót, de üdős lány vót má, Klipëc Katinak híták, hogy maj szólok, hogy valami, vagy a bátyám, de nem birtam sëmmit... Mëg së tudtam... mëg së birtam mozdúni. No, rëggere aztán mëgën én fökетem, oszt mondom, hogy hogy jártam. Nem mertem én többet kimënni!

Hanem vót ott ëgy kőműves, és ennek a fi(j)át én mëgvertem. Csunyá(j)ú mëgvertem, merd gyomron ütött, oszt én levegőhő nem gyüttem mingyá. Mikor magamho tértem, akkor osz mëgfogtam azt a fi(j)út, oszt csunyá(j)ú odavertem a téglához a fejit nekije. S a zédësapja az is olyan tudós valami vót. Akkor éccaka én olyan nehezet tartottam a zújjamhëgyein, mind ëgy malomkő, s csak sivalkodtam, de nem birtam mást, csak sivalkodtam. Főketem. Nagynéném is. Mëg gyüttek ott össze többen. Osz akkó úgy emút rulam. Mihámcsak a lámpát elótották, má akko mëgin nyomott. És ez ëgyóráig mindég. Kivezettek-bëvezettek, nem ért sëmmit, még a zëgyóra el nem mult, az annyira nyomott, hogy nem tudtam hova lënni. S ez énrajtam történt.

12.

(SZENT GYÖRGY NAPI HARMATSZEDÉS)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

Szen György nap előtt este lëhet ezt csinálni. Mer már Szen György nap után nem érdekes... nem érvínyës. Kimëgy az a zasszon vagy férfi, osz húzza azt a lepedőt vagy mit tudom én, és aszongya, hogy: — Szëdëm a fele hasznot. Avvá ő szëdi a hasznot, ugyë. De azé szëdi, hogy őneki legyen abba zévbe (...) egíssz évbe haszna.

No mos, kérëmszépen, ez még mëghallotta, a Jancsi.

— A zanyád feneke — aszongya — tënekëd! Ha të felit szëdëd, én mëg szëdëm a zegísszet. Húzta a pokrócot. Lópokrócot húzta.

— Én szëdëm a zegísz hasznot — aszongya —, de të csak felit szëdëd. (...)

No, mikó a gazda kimëgy rëgge, a Pista bácsi, mëglássa, hogy a nap ekezdëtt sütnyi, csurog a pokrócbú (j)a vaj. Asszoa:

— Të, Jancsi, hun vótá?

— Hun vótam — aszoa — hun vótam — aszoa — az a vín disznó — aszoa — aszonta, hogy ő csak a fele hasznot szedi. Én mëg — aszoa — aszontam, hogy szëdëm a zegísz hasznot.

Aszon: Pokróccá.

Hát aszoa látod, mi csurog belüle?!

Nem baj — aszongya — nem baj, gazduram. — aszongya — ott csurog, ahun van.

A gazda akkó kapcsót, hogy hoppá, hát Szen Györgynap éccakája oszt a ző Jancsija mitcsinát, hogy... Mer nem mindenki meri azt megcsinánі ám. azé. (...) Mer mëgtapossák ezek a gonoszok. Boszorkányok.

13.

(A ROSSZAK TÁVOLTARTÁSA)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és
Péter Sándor
1979

(A kakukkfüvet) Lëhet hasznàni mindënféle orvosságnak. Të(j)ának, gyerëkné. Például bölcsőbe beletëszik, vagy hát mosmá nincs bölcső, kocsiba, ott aztán a rossznak nincs... oda aztán a rosszléleknek közelibe nem szabad... De csak Szent György nap előtt amit szëdëtt. Szent György-nap után az má nem érdekës. (——) Mert Szent Györgynek éccakáján mind lëszaggassák a rosszak a hëgyit nekije. Kakukkfűnek. És akkó má nincs érvínye, ereje nekije.

Most például vót ëgy leginy, hát kint járt a mezőn Szent György nap előtt. És beleakadt neki a csizsmapatkójába — mert valamikó még vótak patkótt csizs... — ëgy kakukkfű-szál. És bëvitte a házba. Aztán csudákoztak a házba, hogy mi történt, hogy egíssz mëgváltozott a zegíssz mindënsíg a házba. (...) Nem birt sënki ottan bëkontárkonni ebbű a rosszakbú. Mer a patkó alatt vót az a fű, oszt az ottmaradt valahogy a nagylánná, no! Az a fű ottmaradt valahogy. (...) És akkó apó mëglátta, hogy:

— Á — aszongya — gyerekëk, majd én ezt etëszëm!

Oszt etëtte a füvet.

14.

(A VÁLTOTT GYEREK)

Nagy Mártonné szül. Greguss
Franciska (65)
Gy: Kocsicska Kornélia és
Tóth Anikó
1979

Valamikó régën hallottam én ezt a nagymamámtul, hogy vót ëgy néninek nagy fi(j)a, huszonkét éves, de nem beszélt még, akkó azt mondták neki, hogy vigye el búcsúra a hátán, mer nem normális vót a fi(j)ú.

Valamikor, mikor mëgszületett, kicserélték a ( ) boszorkányok. A rossz . . . rosszlelkëk kicserélték.

És akkor vitte a zasszony a hátán búcsúra, mikó odaért Újvidékre a Nagyhídra, akkor a vízbül mëgszólalt valaki, hogy: — Him-ham, Hanzi!

Aszongya hogy: — Rókom pudni!

Aszongya a zasszony hogy: — Hát az më̈g mi?

Aszongya hogy kérdëzik: — Hová mész, Hanzi?

Aszongya: — Mëgyëk a búcsúra.

Az asszom mérges vót, hogy hát nem magyarú szólalt mëg, belevette a Dunába. Ő elmënt a búcsúra, mire hazament, akkor hazagyütt a szép nagy (fi(j)a. Így hallottam a nagymamámtól. Beszét szépen. Szép, nagy, barna fi(j)atalembër.

15.

(BOSZORKÁNYOK)

Novák Istvánné Kocsicska Regina (75)
Gy: Csorba Béla
1978

Nálunk arattak. Mindig nagyon finom ebédët vitt az asszony a zurának. És mégis olyan sovány vót a zembër. S mondja a zédësanyám, hogy: — Të Ágnës — aszongya — olyan jó ebédëket hozó a sógornak mindig, az mégis ilyen sovány!

Aszongya erre a sógor: — Gyere csak ki Kati a zistálóba úgy éjfél mëg ëgyóra között, hogy nem tanász të itt ëngëmet!

Aszongya: — Hát hova lëssz, sógor?

— Gyün a Buga Vërka — aszongya — söprűnyélën. Rá köll űnöm a söprűre, oszt elkerget — aszongya — egész a Gellérhëgyre. El köll vinnëm a Buga Vërkát. Aszmongya: — Mikorra a kötelet köll csinyáni, mëgin itt vagyok. Azé vagyok én ilyen sovány, mer ő mindën éccaka mëgjárja a Gellért-hëgyet.

16.

(BOSZORKÁNYOK)

Novák Istvánné Kocsicska Regina (75)
Gy: Csorba Béla
1978

Vót ilyen eset, hogy a szomszédasszony az boszorkáné vát, oszt csörömpőt, kolompót, zörgött, szalmaszálé vátozott, és ha kétfelé nyírták a szalmaszálat, vérzett. Kivitték a papot a házat mëgszentölni, mëg ilyesmi előfordút.

17.

(BOSZORKÁNYPATKOLÁS)

Nagy Mártonné szül. Gregusz Franciska (65)
Gy: Kocsicska Kornélia és Tóth Antikó
1979

Mëg vót az is, hogy a boszorkány mënt, osz lóvá változott. A boszorkány szaladt utánnuk, akkor mëgfogták gatyamadzaggal, evitték a kovácsho, osz mëgpatkótatták. Akkó látták másnap, hogy a zöregaszszonynak patkó van kezin-lábán.

18.

(BOSZORKÁNYPATKOLÁS)

Salamon István (72)
Gy: Bóka Szilveszter, Péter Sándor és Csorba Béla
1977

Itten a Májër kovács. Itt a Csillagnak átal. A zannyuk ilyen bíbájos boszorkán-féle asszon vót. Hát ëgy éccaka a zöreg Májërt nyomkodja. Érzi, hogy nagyon nehéz valami nekije. Jajgat, mindën. Ëccé oszt lëugrik, sz visszakézbü emarkóta! Hama bë a méhelbe, ló(j)é változott. És hama méhelbe bë, oszt mëgpatkóták. (Mi)kó mëgpatkóták, rëggel mikó fökenek, meséli a társának is, mi történt.

— De hát mi lëhet, ki lëhet, hun van?

Hát bëmén a szobába, hát öreganyó fekszik a zágyba. Nem akart fökeni!

— Há de mé? Hát mé nem kel fő?

Főhajtják a dunnát, akkor lássák, hogy a zöreganyjukat patkóták mëg.

19.

(A TÁTOS GULYÁS)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

Vót Ürögön abba a nagyfülű valamikori világban. Egy gulyás. Tátos gulyás. Mer le küllött neki jönni felhőkbű két évet szolgálni, mert kiüttek neki két fogát. (...) Oszt vót neki ëgy bojtárja. Zökörcsordát őrizte ez a gulyás. (...) Bëkűtte bojtárját Ürögbe (...) zökröktű (...). Mikor bëmënt, hogy mënjen ehhö meg ehhö a házho, annak ennyi meg ennyi tojás van. Nagy gazda vót, ugye! Hát bëmënt a gyerëk, a Pista bëmënt. Mikó bëmënt, aszonta egy öreg boszorkány, (...) nincs, még tojása sincs. Pista gyerëk átmënt a szomszédba. Ott më az asszony ëppen vajúdott — ha tudják, hogy mi az a vajúdás. Az adott neki tojást.

Kivitte. Há mikor odaért: — Pista fiam aszongya —, nem adott az a vín boszorkány ugye tojást! (...) Maj mëgköszönöm én ëneki mingyár!

Oszt elővëtt egy kicsi könyvet, valamit ott olvasott, eccé ekezdëtt egy gomolygó felhő jelëntkëzni. Ürög fölött. Addig gomolygott, hogy az egész tetőt lëvëtte enné a gazdáná, (aki nem adott neki tojást). Kivitte a legelőre. (...) Ëccé lássa ám, hogy hozza a tetőt, zegísz tetőt hozza a zivatar. Lëtëtte a legelőre.

— Pista fi(j)am — aszongya — ereggy, ott van sonka, kolbász, egyé, amennyit akarsz belőle!

Hazamënt a gazda, aszoa: — Ki vót itt?

— Hát ki vót itt — aszoa —, zökörcsordásnak a bujtárja vót itt.

— Mit kért?

Osz mongya a zasszony, hogy mit.

— Há mé nem attá neki?

— Hát nem akartam.

Osz körbe az a nádas ház, ahun vajúdott a zasszony, kis paraszt nádas ház, ëgy szál nádat nem bántott rajta a zivatar.

No, maj mëgverik a gulyást. Aszonta nekik: — Próbájjátok csak, rëggere Ürögnek nem marad még a fundamentjábú még ëgy szál së!

Merd a gulyás csak tojást ëvëtt, mëg tejet (...). (..) Sëmmi mást, hát tán tátos vót!?

(...) Két fogé gyütt lë a fődre. Két évet köllött szógáni. Ëgy fogé ëgy évet, a másik fogé megin ëgy évet.

Gyütt a felhő, de esső nem birt lenni sosë, sosë nem birt esső lenni, mert gyütt az a török tátos nő, mindig evitte a zesőt.

(— Az is tátos vót?)

Ugyanúgy, mint emez.

Az ütte ki a két fogát. (Kovács Ferenc bácsi közbeszólása. Ő már ismerte a történetet Antal bácsitól.)

Aszongya: — Pista fi(j)am, emëgyek a zerdőbe botot vágni!

Vadonatúj ruha vót rajta, gazdáján, mikorra visszagyütt, egy rongy vót rajta a ruha. Egy rongy vót rajta a ruha.

— Hát hun vótá?

— Há csak itt vótam Pista, emebbe a zerdőbe botot vágni — aszongya.

— A török kurvát nem birom legyőzni, de maj legyőzöm — aszongya. Maj legyőzöm. Eviszi mindég a zessőt tülünk!

Az ütte ki a két fogát. Ezze harcót mindig.

No de ez nem vót ëlég, hanem vót a harangozó. Az harangozott, ha gyütt a zivatar.

— A zannyába a zirgalmát — aszongya — a kiskutyák mindég rámugatnak! Nem birom ezt a kiskutyát sëhogysë lëtörni.

No oszt ëccé a harangozó emënt. Emënt vásárra.

- Gyere — aszongya —, Pista fi(j)am!

Odamëntek a gulyakútho.

— Na — aszongya —, Pista fi(j)am, itt van ez a két kantár. Në ijedj mëg, majd gyün fő — aszongya — csikó a kútbú. Vágd a fejire a kantárt, húzd rá!

Ehe, gyün már! Sárkány gyün fő a kútbú. Rárántotta, jó van! Maj gyün a másik. Annak is rárántotta Pista (j)a kötőfíkët.

Aszoa: — Most üjj rá!

Zëggyikre ő, másikra mëg a gazda. A gulyás. Elmëntek. Mit tudom én, hova mëntek hova së. Elëg az hozzá, hát aszoa:

— Én mostmá vissza megyek!

— Ej, Pista fi(j)am — aszongya —, amig élsz, ha száz évig élné, akkó se érné vissza oda, ahunnan elgyütté. De në ijedj mëg. Mikorra a gulya odaér a kúthó, te is ott lëszë. (...)

— Há hogy?

— Gyere ide!

Csinát neki négy kereket a porba.

— Ájj ide a közepibe!

Tényleg, mikorra a zökörcsorda odaért, a zeleje, má ő is ott volt a kútná, má húzta a vizet.

(Hogy nézett ki az a négy kerék?)

Mind a kocsikerék. Négy kocsikereket csinát a nekije.

20.

(TÁTOSOK)

Novák Istvánné Kocsicska Regina (75)
Gy: Csorba Béla
1978

Azok foggal születtek, és azokra hétéves korukig nagyon köllött vigyázni. Mer hogyha gyütt olyan borús idő, akkor azokat a fölhőkbül akik lëgyüttek, akik a fölhőket kormányozzák, azokat ellopták, elvitték. Nagyutcán a Zëlënka Antalnak vót ëgy olyan testvérje. ës nem tudtak rá ëléggé vigyázni, elvitték. Elvitték a gyerëket.

Ezëk olyan tátosok, ugye, ugye, akik foggal születtek, hogy ők a fölhőket, mikor borús idő van, ők kórmányozzák. S azok valamikor lëgyüttek a földre is, és mëntek a népekhöz, és kértek ënni. Bëmëntek ëgy asszonyhoz, és azt mondták, hogy kérnek tejet, hogy ëgyënek. A zasszony azt mondta, hogy nincsen tejje, és közbe vót neki tejje. Ők azt tudták, hogy van neki teje, csak nem akar adni. Azt mondták neki, hogy: — No jó, ha nincsen tejed, akkor maj lesz vized!

És olyan essőt zúdítottak ott a fődre, hogy a küszöbön, ablakokon folyt bë a víz.

21.

(GARABONCIÁK)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Eztet meg a zanyósom. magyarázta, hogy önáluk törtínt, a zö udvarukon, hogy ëgy valaki bemënt hozzájuk. Hát abba zidőbe nem vótak csépölőgépek, hanem lóval nyomtattak. A fődre, ugye, lërakták a kévéket, eztet nevezték ágyásnak. Mëgágyaztak, akkor oszt rávëzëtték a lovakat és járatták addig, még ki nem taposták a szemeket. Mikor kitaposták, akkor fölrázták a szalmát, féretúrták, a szëmet összesöprögették, aztán, nem vót akkor, abba zidejbe (!) ventilátor, vótak ezëk a nagyrosták, oszt akkor átrostáták. Abba vót ëggy olyan négy vitorla, ami szelet csapott, aztán kivitte azt a toklászt belüle.

No, ëlég az hozzá, hogy bëmënt hozzájuk ez a zilletö, kért az anyósomnak az annyátú aludttejet.

— Hogyha birnának annyi aludttejet!

Hát birtak, mer hát tehenet fejtek. No osztán më tojást. Ëgy kis ide(j)ig ott beszégettek. Aszongya nekik az az ismeretlen egyén:

— Idehallgassonak — aszongya — hogy káruk në lëgyën, ezt a szëmet takarítsák össze és raktározzák el, mer itt lëssz olyan esső — aszongya — ëgy félóra múva, hogy mindënt a víz fölvësz.

És tényleg bëbizonyult annak a zillentőnek a szava. Az më ëgyszërre eltűnt a sëmmisígbe úgy, hogy nem. látott sënki tovább semmit.

Ezëk azok a garabonciják. Hogy ők fönt a levegőbe, a felhőbe úgy háborúznak, mind a zemberiség lent a... Ëggyik a másik határát, hogy el në verje a jég. Ezëk azon birkoznak...

(Minden határnak megvan a saját garabonciája?)

Igën, hát úgy, úgy, úgy köll neki lënnyi.

22.

(A GARABANCIJÁS)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

Vót ë nagy zivatar. Szőregën vótam juhász. Irtó zivatar vót... Hát mint kimëgyëk, mëgnézëm a zállatokat, mert bizony oszt azok is fénekám, mikó csattog, villámlik. Birkák is fének, mint ahogy az a hal fél a vízbe, mer az is mënekül, a hal. Kimëgyëk. Szëgin birkák bëhúzódtak a supába.

— No, mëgvattok, báránkáim!?

— Të jó isten, itt egy embër is van, embër is van? — mondom. Biztos bëmënekűt — így én olyan jóhiszeműen —, bëmënekűt a züdő elű!

Odamëgyëk, szólok hozzá. Asszoa:

Bëgyűttem aszon, testvér, bëgyűttem aszon, ha tunná anni ëgy kis tejet énnekëm!

Hát nincs nálam sëmmi edény, de mondom, nem baj, nincs edény, maj mingyá tanálok én edínyt. Zsuzsikárú, mondom, levëszëm a csengőt. Gyönyörűszép rézcsëngő vót. (...)

— Barátom, maj tanálok én!

Lëvëszëm én, telefejem, olyan féllitër belemënt. Odattam neki, mëgitta. Mëgköszönte a zembër. Aszongya:

— Maj belecsap a villám a kazalba!

Hát bele is csapott.

— De aszongya — në féljën, a birkáknak nem lësz sëmmi baj (...).

No, kérem szépen, rá ëgy tíz percre ég a kazal. Még mink ott beszégetünk, mëgköszönte a tejet, má el is tűnt. Ëgybű etűnt, hogy nem láttam tovább, úgy etűnt a szëmem elű.

(Hogy híták ezt?)

Ez is garabancijás.

(Á tátos meg a garabancijás ugyanaz?)

Ugyanaz. Csak erre aszongyák, garabancijás, emerre meg aszongyák, tátos. Garabanciás az ugyanaz, mind a tátos. Az dettó ugyanaz.

23.

(A KISBIKA ÉS A NAGYBIKA HARCA)

(Garabancijások)

Nagy Mártonné Greguss Franciska (65)
Gy: Kocsicska Kornélia és Tóth Anikó
1979

A garabanci(j)ást më̈g hallottam szintén, hogy hát, mënt, szógát Csenejën, cseneji szállásokon, osz mënt ki a bérës, mer úgy hívták akkor, bérësnek. Nagy bot vót nála. Ëccécsak a nádasbú kiszalad ëgy fekete kisbika. Mikó odaért, akkor mëgrázkódott előtte, osz mondta, hogy segítsen őneki. Aszongya: — Hát hogy segíthetëk én nekëd?

Aszongya: Maj gyün ëgy fekete bika, annak csak verje körmit. aszongya, ha mink veszekszünk, osz majd az elmëgy.

Hát tényleg, aszongya, mikó mëgfordul, szalad ki a nádasbul ëgy nagy fekete bika. Ők összeütköztek, veszekëdtek, ő më̈g mindig verte körmit a bottal. Végül a nagybika elmënt, a kisbika më̈g mëgköszönte mëgin fi(j)atalembërnek, visszaváltozott, megköszöntë neki, és elmënt.

Mikó kimënt a tanyára, ő nem tudta, hogy a ző gazdája foggal született. Mikor kimënt a tanyára, akko gyütt nagy borulás, alig kiért. Mondja neki, hogy. — Csak menj bë — aszongya — majd én kiállok, majd adok én nekik! Aszongya hogy: — Ez a két bika van mëgin a fölhőbe, gyünnek elverni a határt.

Aszongya, akkó az mëgát a zól véginé, oszt a zorrát mëgfogta így fölfelé. Az úgy fütyűt a zorrán, hogy csak úgy sikított. Aszongya, a fölhő më̈g szétmënt kétfelé, tëhát nem verte el a határt.

Ezëk a garabanci(j)ások.

24.

(KUTYA PISTA)

Salamon Antal (68)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

(...) Zapámnak a zapjának a nagybátyja vagy öccse vagy mi (j)a fene vót, és akkor baktere boszorkányoknak... Na, menj oda, erre meg erre az időre, itten Szrémbe erre meg erre a fára! Kérlek szépen, egyáltalán nem vót fa, csak ëggy ökörfarkkóré vót. Mármost Kutya Pista, másként Salamon, de Kutya Pistának nevezte magát, borzasztó nagy bëtyár vót... Majd mikor mënt a dungó az ëgyik orralukán, hogy bëbújjon, ő elütte mindég. Mindég elütte a dungót. A zökörfarkkórón. De nagy fa vót.

(Egy nagy ökörfarkkóró volt?)

De nagy fa! De nagy fa! Ökörfarkkóró, de nagy fa! Nagy fának... hogy híjják, azt... rëndëzték a boszorkányok.

(A dungót) Elütte eccé, elütte kéccé, mikor harmaccor elütte, lëesëtt Pista bátyád, etörte kezit-lábát.

(Ő fönt ült ezen a fán?)

Fönt, azon a fán.

(Miért ment föl?)

Azé ment föl, hogy mindent tudjon. Mindent tudjon, mindent lásson, mëg mindënt tudjon. Të gondolatod, a zënyimet, satöbi, mindënkinek a gondolat...

(Mindent tudott volna?)

Ha körösztű engedte vóna a dungót a zorralukán.

(De csak, ha keresztülengedi?)

De elütte, mindig elütte, azé esëtt lë a fáru. De nem engedte, hogy bëbújjon az orrába az egyikën.

Nagy fa vót! Mikor rëggel megtanáták, hát mi alatt tanáták mëg? Egy ökörfarkkóró alatt tanáták mëg.

Kutya Pista, másképp mëg Salamon Pista... Ő nagy bëtyár vót.

25.

(LIDÉRC)

Nagy Mártonné szül.
Greguss Franciska (65)
Gy: Kocsicska Kornélia és Tóth Anikó
1979

A lidércrül mëg úgy hallottam régën, a zén dédöregapám mesélte, hogy kelesztëttek ëgy fekete tyúknak a tojását a hóna alatt. Mikó kikelt, kis kopasz csirke kelt, és mindig szaladt utánnuk, hogy:

— Mit hozzak, mit hozzak, mit hozzak?

— Mit hozná — aszongya — hozzá ëgy zsák krumplit!

Hát rëggere, aszongya, vót ëgy zsák krumpli (j)a kuckóba. Mëgin másnap mén utánna: — Mit hozzak, mit hozzak?

Azzongya (j)a felesëginek, hogy: Talán mondjuk neki, hogy hozzon aranyat.

Mondta neki, hogy hozzon ëgy zsák aranyat, hát rëggere hozott ëgy zsák aranyat. Így hallottam öreganyámtó, hogy ez valóba igaz vót. Valamikó a fekete tyúknak a tojássábú kelt a lidérc.

(Hogy szabadult meg a lidérctől?)

Nem birt mëgszabadúni. Tényleg, még azt el is felejtëm, hogy nem birt mëgszabadúni a lidérctű. Kivitte a zerdőbe, oszt mire hazamënt, mindig otthon vót, oszt mindig azt mondta, hogy: — Mit hozzak, mit hozzak?

S akkor végül mikor eltëtte, szóva kivitte zerdőbe és elvágta, akkor mëg ő, a zembër... nem tom... evitték a boszorkányok, így mondták.

26.

(LIDÉRC)

Pásztor Pál (87)
Gy: Csorba Béla
1975

Ez a Szvincsák Misa bácsi, írásbul Szvimcsák, de csak Tamburcnak ismerték leginkább, mëg a ma(j)iak is... vannak akik még hát emlékeznek rá. Fi(j)atalabbak persze nem. No, ennek a Misa bácsinak vót ëggy édësapja, Mátyás bácsinak híták. Annak mëg vót ëgy szárazmalom. A mostani fi(j)atalok nem tudják, mi az a szárazmalom, de az öregebbek azok tudják. Az ëggy olyan malom vót, hogy a lovak húzták. Ëgy kőr vót, akkor vótak benne gërëndák, a gërëndákbú vittek fël horogfák. Szóval, az úgy vót bëállítva, hogy a lovak húzták, és így őrölte abba zidőbe, mer nem vótak akkor ezëk a moder(n) malmok. Még akkor nem tudtak őrölni tisztalisztët së, csak paraszt, asz mondták, paraszt (lisztet). Emez, mëg mikó má tudtak fehír lisztët csináni, asz mondták, tiplire őröltetëk.

No, ëlég az hozzá, hogy vót ennek ez a malomja. Nappal a sorosoknak őrölt az ő lovával. Vót neki ëgy nagy, erős sárga csikó. Nappal a zëgyënëknek őrölt, éccaka mëg őneki őrölt. Csörgött az a malom úgy, mind a zistennyila! Hát jó van. Ez a Misa bácsi, amit említëttem a zelébb, hát ez leginyembër vót. Mikor gyütt haza a lányoktul este, éccaka, a csikó kint a zudvaron ugrándozott. Néha majd ódalba rúgta. Oszt akkor hát szidta. Többször a zapja fölébredt, a Mátyás bácsi. Asz:

— Haggyál të békit avval a lóval, eridj, feküdj lë!

Jó van, majd ëggy alkalommal a zöreg elváltoztatta disznóké. (Ti. a csikót — Cs. B.). Ëgy nagy tarka disznó, mëg kilenc malac. Ülnek a zembërëk a bandán a Novákék előtt, (ec)cé csak mëgjelënik ott a disznó mëg a kilenc malac.

— No, embërëk, vëgyétëk mëg ezt a disznót, eladom!

— Hogy adja ke, Mátyás bácsi?

— Harminchat krajcár.

Mer abba zidőbe nem dinár vót.

— Harminchat krajcáré odadom.

Hát persze tudták mán az embörök, hogy micsoda (j)az. Eggyik kínát harmincötöt, a másik harminchetet, de a harminchatot nem kínáta meg sënki, mer akkor fétek, hogy rajta marad.

No, ëlég az hozzá, hogy ëggy alkalommal mëntek ki a családjai aratni. Ez a Misa bácsi, ez mán akkor hát nős vót, felesíge, mëntek ki aratni. Majd ott a vásártéren, ahogy mëntek, ëgy kis fekete csirke csipog, elkezd szaladgálni ott előttük. De csipog, de összevissza ugrál, szalad! No, majd mëgfogják a csirkét. Nem birták mëgfogni a csirkét, pedig vótak vagy hatann. (sic!) Hát abbahagyták, elmëntek. Amikó este hazaértek, mondja nekik az öreg, a Mátyás bácsi:

— Nahát, gyarlók vagytok, gyámoltalanok! Azt a kis csirkét enynyien nem birtátok mëgfogni!

Aszongya a Misa bácsi:

— Ke hunnan tudja? Látta ke?

— Láttam hát.

— Hát nem birtuk mëgfogni.

— Szégyëjjétëk mëg magatokat!

No, vasárnap rëggel ez a Misa bácsi fogta puskát, maj kimén lőni nyulat. De mëgjedzëm, hogyha a zöreg, a Mátyás bácsi belenézett a mus... a puskacsőbe, akkor avval nem lő nyulat sënki sëm. Mer őneki ez a lidérc ehhö a sárga csikóhó vót, mëg a puskáho.

Szóval ez a lidérc, mer ez a kiscsirke vót a lidérc, és ő erre használta föl, őrőni, lóvá változtatta, mëg hát így evvel a... disznóvá változtatta. Hát avval ő mindënt tudott avval csinátatni. No, elég az hozzá, hogy kérdëzi a zöreg a fi(j)át:

— Ëszëk én abbul a nyúlbul?

— Nem hiszëm — aszongya.

— No, hát nem is lősz të nyulat!

Mer má akkó belepislantott a cső végibe.

Hát mikor kiértek a Vásártér végibe, ahogy most a Bíró hizlalója van, két-három nyúl fölugrik, kétlábra (j)áll, füle jár, hajtja szúnyogot. Lől rá, (h)oda së néz ëggyik së, mégcsak hogy më së szalad. Hát ekáromkodta magát akkor, oszt abbahatta. Amikor hazagyütt, mondja neki a zapja:

— No, van nyúl?

— Hát van a határba — aszongya.

Aztán ëggy alkalommal a leginyek almát akartak tüle lopni. Hát persze, így a ház mögött vót a kertje. Fölmëntek a leginyëk a fára, szëdték a zalmát. Oda lukadtak ki, hogy nem tudtak lëgyünnyi a fárú. Mer a zöreg észrevëtte. Nem tudtak lëgyünnyi sëhogysë a fárú. Mi van velük, mi van velük? Hát nem tudták. Maj rëggel, oan frustuk tájba most aszonta, kitol velük, nem engedi őket mingyá rëggel el. Oan frustuk tájba kimënt a kertbe, mëglátja őket.

— Hát tik micsinátok?

— Jaj, Mátyás bácsi — aztán ekerítëtték azok is magukat — má eresszën ke a fá...

Há nem bántalak, nem foglak!

De. Kend fogott mëg minket!

Na jó van ... aszon ... - hát csak gyertëk lë a fárul, oszt mënjetëk haza.

Igy aztán tudtak mëgszabadulni ötőle. A lidércnek ilyen ereje vót.

Állítólag, így állítja a beszéd, a közmondás, hogy fekete csirkének, jércének a zelső tojássát asz mëg kő figyelni, és akkor a hóna alá tënni, attul a hőségtű kiketeni. Ekkor lëssz az a lidérc, ha a hóna alatt kiketi a zember. Hát most igaz vagy nem igaz? Ha az hazudott, aki meséte, én mëg utánna.

27.

(LIDÉRC)

Novák Istvánné szül.
Kocsicska Regina (75)
Gy: Csorba Béla
1978

Édesanyámnak a zunokatestvérje itthon vót Boszni(j)ábul. Ők odamëntek erdőt irtani. Azt ekapták szántóföldnek. És mondta, hogy ott vót a faluba olyan embër, aki a fekete jércének a zelső tojását kikeltette a hóna alatt, és az lidérc vót. És az hordott neki össze annyi aranyat hogy gazdag embër lëtt belőle.

Mikor mán a zembër mëgëlégëdëtt a vagyonnal, a zértékëkkel, akkor szélnek eresztëtte, hogy mëhet tovább. Nem ragaszkodott a gazdájáho.

Mëg azt is hallottam, hogy vót, aki nem birta kikeleszteni, hogy elszáradt neki a keze.

28.

(A LIDÉRCCSIKÓ)

Ikotin Imre (57)
Gy: Csorba Béla
1977

Szvincsák vót a rëndës neve, ennek vót valami fekete csirkéje mëg fejetlen csikaja. Ezt a zén anyám sokszor meséte.

Nem tudom én, hogy nagypintëkën-ë vagy karácsonbőttyin, hogy szaladozott abba zuccába, amëlyikbe ő lakott. Mëg annyit tudok, hogy azt a csirkét is odaadjándékozta valakinek, oszt azután az járt haza. A végin úgy szabadút mëg tüle, hogy elkűdte a Dunába, hogy ëgy nagy-nagy kötélbe kössön bë ëgy vagon homokot, oszt hozza haza. Csak úgy gyűjjön haza.

Akkor elmënt, oszt többet nem gyütt haza.

29.

(LIDÊRC)

Ikotin Imre (57)
Gy: Csorba Béla
1977

No, arrul vót szó még, hogy mikor a zanyámnak a zapja nagyon szëíny állapotban vót a családdal, elvitte ezt a lidércesirkét më̈g a puskát, hogy lőjjön a családnak nyulat. Azt mondta (j)a zöreg, hogy má mikor kiértek a falubú, a nyulak egíssz odagyüttek tíz lépésre, a kocsirú vagy szánkórú lë së köllött neki mënni, úgy birt lőni. Kivitték a nyulat, më̈gnyúzták, hamar më̈gfőzték, de a lidércnek nem adtak. Holott itthon a zöreg më̈gmondta, a nagyapa, hogy adjanak a zelső falatbul neki. Hát ők më̈gëtték a nyulat, a lidércnek nem adtak. Másnap, harmadnap më̈g egísz hétën hi(j)ába akart lőni a zöreg, ëgy nyulat së birt lőni. Visszahozta a lidércët më̈g a puskát, hogy nem ér sëmmit. Akkor a zöreg kimënt vele, lőttek nyulat, adtak, neki ënni, aztán nem tudom én, meddig, hogy a családnak vót mit ënni.

Ezt hallottam a zöregtül.

30.

(A HIPNOTËZÁLÓ)

Pásztor Pál (90)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

Hát arrul vóna szó, hogy valamikor Patarica Matyi bácsi ez mind előmunkás dolgozott a vasuton. Hát ëggy kicsikét oan viccës embër vót, vagy talán jobban mondva hipnotezát. Hát ugye talát ottan ëgy fekete varnyútollat. Ez téli időben vót. Beleszúrta a vasútódalba, a hóba, és itten rögtön ëgy oan karvastagságú agácfa kinyőtt! De tele vót bagrënával! No hát úgy odább vót a banda, a zembërëk, akik dolgoztak, talpfákat cserétek, më̈g ezt-amazt, aláverés vót. Maj ki(j)abál nekik, hogy:

— Gyertëk ide!

Hát ugye, nem gondolták ők së, hogy mé híjja őket.

— No — aszongya — itt a bagrëna, osz ëgyetëk!

Csak lesték a zembërëk, hogy most bagrëna! No de hát ő aztán eztet el is tüntette.

Majd ëccër, mikor arrul vót szó, hogy itt a zebéd ideje, hát maj lëülnek ebédölni ott, ahun dolgoztak. De a kabátja a zsebórával ëgyütt az ott maradt, előzőleg ahun rëggeliztünk. Akarja nézni, hogy hány óra, hopp, nincs a zóra!

— Ej, a mindënit nek, ottmaradt! No, mindëgy, maj mingyán!

Eccécsak sürgöndróton gyün a zóra. Lëereszkëdëtt oda (j)a sürgönkaróra. Ő oszt akkó lëakasztotta.

Aztán ëgy másik alkalommal. Így este, ahogy szoktak téli időbe összegyűlni bandáznyi, hát akkor is összegyűltek. Hát mit látnak! Ëccër a zajtón tódul bë a víz. Szobaajtón. Hűj! Mëgihedtek, különösen ezëk a zasszonfélék. Föl a patkára! Föl a kuckóra! De mikor má oda is odaért a víz, hát ëggy vót köztük olyan bátor, hogy, nohát, most majd ő nekiugrik, aztán úszik. Hát ahogy nekiugrott, ott tanáta magát a fődön. Mëgütte... Persze nem vót a sëmmi, csak úgy látszott.

Bënt a konyhába, konyhafődjin uborkákat termelt.

No, majd ëggy alkalommal kispëkuláta, maj csinál ő repüllőgépet. Më̈g is csináta. Kitolta zuccára. No, fölűt, mëgindította, majd ëccër, mikor emelënni kezdett a repülőgép, hanyatvágódott vele. Borzasztóan mëgütötte magát. Mëgmérgesedëtt, mëgharagudott etolta haza, fogta a fejszét. Ízé-porrá törte a repülőgépet.

No më̈g hát a felesége is olyan bosszús vót rája, mer álítólag ő ezt a könyveket, amibül tanult, Pestrül hozatta, Magyarországrul. Hát hozatott tizënhat darabot. Ezt át is tanulmányozta. Úgyhogy tudott hipnotëzányi. Például este, hogyha lëfeküdtek, a képek a falon mind ekezdtek mozognyi. Persze a felesíge má tudta, hogy mirül van szó.

— Matyi, në basszon a szent!

Fét a felesíge.

— No jó van — asszongya — hát mi (j)a baj?

— Énnekëm në csinájj itten cirkuszt!

— No, csak të feküdjé békivel.

Hát őneki köllött vóna më̈g tizënhat könyv. Úgyhogy harminckettőt köllött vóna áttanúnyi, és akkó hát teljesen tudott vóna hipnotëzáni. De ezt a tizënhatot is, amit áttanulmányozott, a felesíge bëfűtötte. Így aztán a Matyi bácsinak mëgsëmmisült a tudománya.

No më̈g aztán ëggy alkalommal én jelën vótam, amikó a Ticc Józsiná bënt ült a zasztalná ëggy kisüveg pálinka mellett. Hát én is bëmëntem. Mondom oszt a Józsinak:

— Józsi, ëggy pálinkát kérëk!

Hát kihozta a zembër a pálinkát. Ittam belüle. No aztán hát lëtëttük a zasztalra a züvegëket. Beszégettünk tovább. Ëccër valahogy véletlenül, vagy talán a Matyi bácsi úgy is akarta, fölökte a züvegjit. No, mikor kiömlött belüle a pálinka, hát fekete tinta lëtt. Nem pálinka, tinta lëtt. Mondom osz neki:

— Áj, Matyi bácsi — mondom — bëbaszta ke — mondom — a zabroszt. Mit szól a Józsi?

— Á, nem lësz ennek sëmmi baja!

Akkó elővëtte a zsebkendőt, úgy elkezdte fölitatgatnyi zabroszrul. Persze zsebkendőbe körül olyan fekete sík vót, stráf.

— Nézd-ë — aszongya — csak ëgy kicsikét itt a széle fekete, amára má nincs sëmmi baj.

No, ëggy alkalommal më̈g a vasúti kiscsárdába találkoztam vele. Hát ott is ilyen cókmókokat csinát. Fogta cutat kártyát, oszt akkor így hajtotta (j)ë! Az min ződkilences vót. Mind a zegíssz. Akkó mëgfordította a kezit, emezt a felit, ott më̈g a rëndës kártyák vótak. Hát de ëggy vót a kártya! Oszt félig ilyen vót, félig olyan vót.

No majd öccó aszongya:

Van nálad zsebkendő?

Mondom:

— Van.

— Vëdd ki.

Kivëszëm. Széthúztuk. Beledobatott velem öt krajcárt. Tíz fillért.

— No, dobd bele!

Beledobtam.

— Most fogd össze jó szorosan — aszongya — hogy ki në ódódzon.

Össze is fogtam. Ókusz-bókusz, ott valamit az beszét.

— Na — aszongya — most hajts szét a kendőt!

Széthajtom a kedőt, nincs benne sëmmi së.

— Hát — mondom — Matyi bácsi, hát a zöt krajcáromat në tekerje ked el!

— Eredj bë a másik szobába, a zablakdëszkán ott mëgtanálod!

— Hát — mondom — most hogy gyütt ide ez a zötkrajcár?

Akkó lëvëtte a kalapomat, akkor így ëggyújjon ekezdte forgatnyi. Ëccécsak a zújjavége kigyütt a kalap tetejin.

— Hűj! — mondom — Matyi bácsi, a záldóját neki, hát në tekerje el ked a kalapot!

Hát a kabátújjával csak így mëgsimogatta.

— Néz-ë — aszongya —, hát nincs ennek sëmmije.

Tényleg nem vót sëmmi baja neki.

Hát ilyen mókákat, ilyen viccëket csinát a Matyi bácsi. Közismert is vót.

31.

(ZÁRAT NYITÓ FŰ)

Pásztor Pál (90)
Gy: Csorba Béla és Péter Sándor
1979

Hát én úgy képzelëm, hogy a sindisznót talán mindannyian ismerjük, mi (j)az vagy ki (j)az. Ahogy hallottam, vagy ahogy én tudom, a sindisznónak a fészkit hogyha körülkerítik, úgy hogy az në tudjon bëmënni, akkor elmén és keres ëggy ilyen füvet, amivel ő eztet kinyitja. Például mëghozza ezt a füvet, csak lëtszi (j)oda a kerítés elejbe, és kinyít a zajtó előtte. Akkor mehet be a kicsinnyejihhö. Mer leginkább a kicsinyeiket, ezëket szokták körűkeríteni.

(Mi vót ennek a fűnek a neve?)

Nem tudom, csak ezt hallottam, hogy emén, osz keres ëggy olyan füvet, amivel ki birja nyitni a ző fészkit. Hát hogy milyen fű az?... Avval a fűvel kinyithat mindën lakatot.

32.

(ILLÉS)

Tóth Mihály (70)
Gy: Varga Magdolna
1979

Nyócszázëgybe, kettőbe, háromba úgy elvágta Temerint a jég, hogy Illéskó, hogy maj(d) nem maradt búza, már lë vót, kukorica sëmmi... sëmmi. Akkó tëtték, mert errű jött a jég, Szőreg felű, akkó tëtték Szőregné azt a kërësztët oda (j)a és eztet az ódalát verte. Hogy babona-(j)e a kërëszt vagy nem babona, de attú erű a részrű még nem vót jég, kérdëzzék meg idősebb embërëktű, én nem vagyok szentes, de nem vót még jég erű.

Fekete J. József

GONDOLATOK AZ URBÁNUS TEMETŐ KÖRÜL

„A mindennapos élet évezredes egyenlőségét ezek után a temetőben, a sírköveken is megnyilvánuló aránytalanság tetézi."

Erdélyi Lajos

A síremlékek kanonizált, prekondicionált, tradicionális közleményeit sajátította ki az urbánus ember, és helyükbe olyan információkat csempészett, amelyek a közösség számára érdektelenek.

A temető a kommunikáció aspektusából tekintve komplex jelrendszer; közleményeit vizuális, kinézikus, auditív, gesztusos, proxemikus stb. kódolásban közvetíti. Az üzenetek nagy száma folytán több tudomány is foglalkozik a temető jeleinek dekódolásával: a régészettől kezdve a néprajzon keresztül egészen a kommunikációelméletig és a jelelméletig szak- és interdiszciplináris tudományok egész sora vizsgálódási területének tekinti.

A temtő közleményei kezdetben általános érvényűek voltak, közérthetőek, a jelen és a jövő számára egyaránt értelmezhetőek. A régi zsidó temető megteremtette a halottak egyenlőségét — ugyanis egyazon jelrendszer azonos jelei tudósítottak a társadalmi ranglétrán különböző pozíciót betöltő egyének elhunytáról. A sírjelek nem közvetítettek semmiféle társadalmi struktúrálódást, nem jelöltek hovatartozást. Ám, ahogy erősbödött a cím- és rangkórság, az örök különböznivágyás belopta magát a sírkertek falai közé is. A földi életben betöltött pozició hangsúlyozott kiemelése és a divathajhászás karöltve vetette ki a gazdagra a „lelki luxusadót". (vö. Erdélyi, 447—448. o.).

Írásom célja a temető kommunikációs rendszerében történő változás néhány jelenségének rögzítése, a tények megörökítése. Többre nem vállalkozom, abban a reményben, hogy munkám követőkre talál, és az urbánus temető modern jeleinek modern vizsgálata is helyet kap érdeklődési körünkben.

Dolgozatom egyfajta körkörös megközelítési módon taglalja a témát, állításaim vajdasági temetőkben végzett megfigyeléseimen, valamint a szakirodalom adatain alapulnak.

AZ URBÁNUS

Az urbánus viszonyok megértéséhez egy közismert tétel felidézése szükséges: a városokban az egyik legfontosabb szerepet az árufelhalmozás játszotta a történelem során, s ma is. A kirakatokkal zsúfolt utcák sorai eladásra kínálják a felhalmozott termékeket. A változatos árútömeg vonzza a vásárlókat és a termelőket, akik végső soron a város lakosai lesznek. Az árufelhalmozás magávalhozza a tőkefelhalmozást is. Ez a folyamat egyszerűen koncentráció. Bizonyos neme a koncentrációnak már a történelmi városban is jelentkezett. Mint a hatalom koncentrációja a politikai városban, mint árúkoncentráció a kereskedővárosban, mint tőkekoncentráció az iparvárosban, s mint mindhárom összessége a mai modern városban. A koncentráció mindig az ideológia változásával járt együtt. Az áru fétisjellege ma is változtatja az ideológiát. Azzal, hogy a reklámozott áru (megvételének) logikája a passziv szemlélés által is megkétszereződik, változik az etikánk és az esztétikánk. *Torzul az ízlésünk, a gondolkodásunk, ami magával vonja magatartásunk torzulását is.*

Az urbánus megnyilvánulásoknak egyik alapfogalma tehát a *koncentráció*. A másik és nem kevésbé fontos alapfogalomnak a *centralizációt* kell tekintenünk. Ha utánagondolunk, hogy teremt-e valami értéket maga a város, nemleges választ kell adnunk, mert valóban nem teremt semmit, csupán központosítja a már elért eredményeket. Azonban paradox módon mindent a város teremt, mert a csere nélkül, a kapcsolatok hiányában, közlekedés, azaz közbülső viszonyok nélkül semmi sem létezhetne, ami a városban létrejött. Az urbánus viszonyok között jöhet csak létre a tartalmi dialektika: az összegyűjtött eredmények puszta érintkezésük, cseréjük stb. folytán új értékeket teremtenek.

Harmadik alapfogalomként a *komplexifikáció* jeleneségét említném, ami abban nyilvánul meg, hogy a jelenségek a városban egy viszonylag egyszerűbb forma felől egy viszonylag összetettebb forma felé haladnak. Példaként elég megemlíteni a város struktúráját, amely eleve kétszintű. Az első, *morfológiai* szintet a házak, utcák, terek, emlékművek, negyedek stb. képezik. A második a *szociológiai* szint, amely a lakosság különböző szempontokból való megoszlását jelenti. Egy francia intézet, amely urbánus szociológiai vizsgálatokat végez, megkísérelte a szociológiai szintet elemeire bontani, azaz feltérképezni a lakosság megoszlását. Amikor a begyűjtött adatfajok, azaz a vizsgált jelenségek száma elérte a 333-at, fölhagytak a további gyűjtéssel, mert a földolgozás már kivihetetlennek tűnt. (vö. Lefebvre, 59. o.) Tehát egy olyan egyszerűnek tűnő jelenség is, mint a lakosság megoszlása, végtelenül összetett rendszert alkot.

S végül a negyedik alapfogalom az *univerzálódás*. Amint növekedett a lakosság száma, változott a közlekedők kora, képzettsége, nyelve, kifejezőképessége stb., úgy bonyolódott a városi élet, s ezért szakadék keletkezett az urbánus viszonyok és megteremtői között. E szakadék áthidalását szolgálja a jelenségek univerzálódása, ami viszonylag leegyszerűsíti az urbánus életvitelt. Az urbánus élet egyetemes jelle-

A másik véglet: a koszorúk elégetése — (Torda)

Az egyik véglet: a koszorúkat műanyag fóliával próbáljuk minél tovább megőrizni — (Telecska)

Az elhunyt képének megjelenítését szolgálják a mellszobrok, (ahol a fénykép nem elegendő) — (Újvidék)

„Siremléket emeltettük életünkben."
Noha ezt a dátumok hiányossága is közli, így mégis biztosabb.
De kinek fontos ez? — (Újvidék)

„Kétszeres biztosíték" az idő vasfogával szemben.
Holt dologgal gyászoljuk a halottat, azaz művirággal.
A művirágot műanyag zacskó védi — (Torda)

Falusi temető. Műmárvány kriptára ugyan még nem futotta, de a sírhelyet erős lánc veszi körül.
(Az urbánus formák falun is éreztetik hatásukat.) — (Torda)

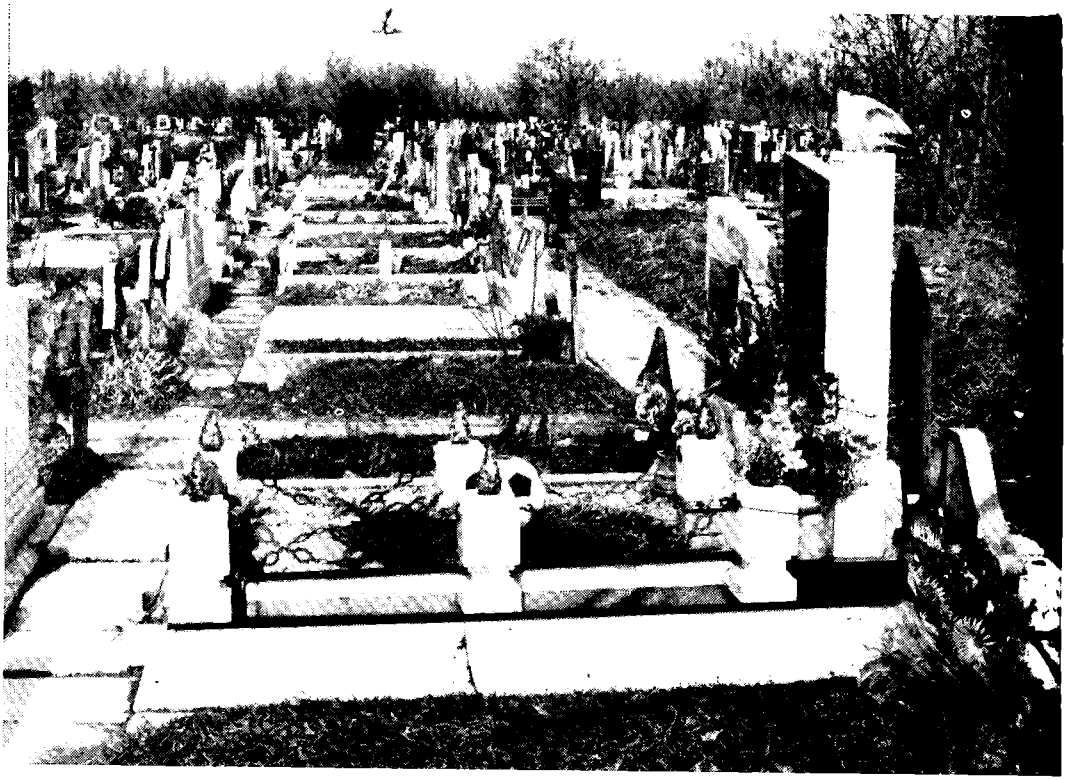

Egyetlen síron egy fejfa, egy működő emléklap, gipszgalamb, futballabda, fáklyalángot utánzó műanyag-öntvények . . . — (Újvidék)

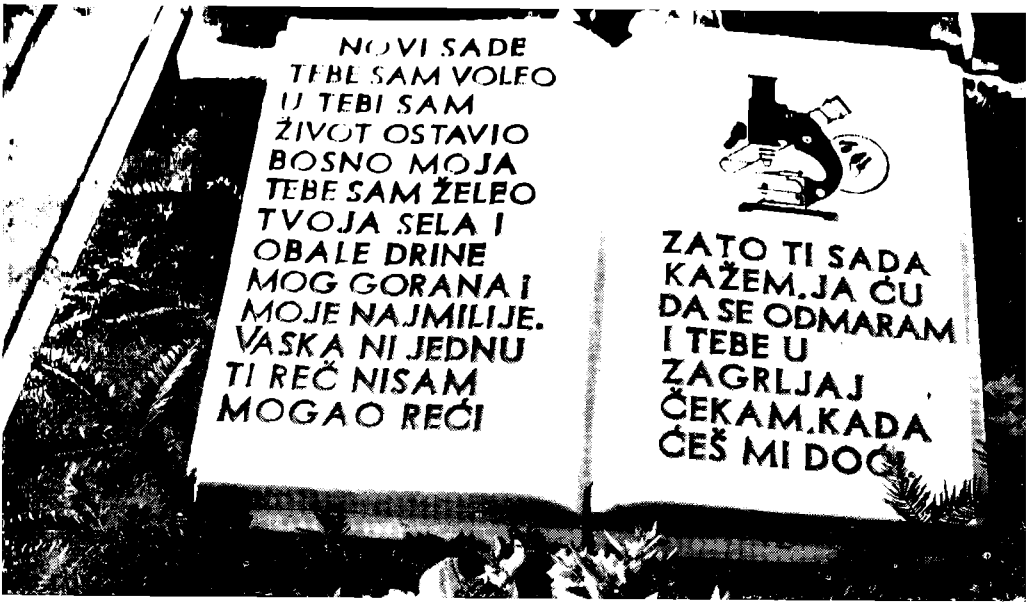

Profán szöveg és idegen szimbólumok — (Újvidék)

Sokkhatású képernyő — (Zombor)

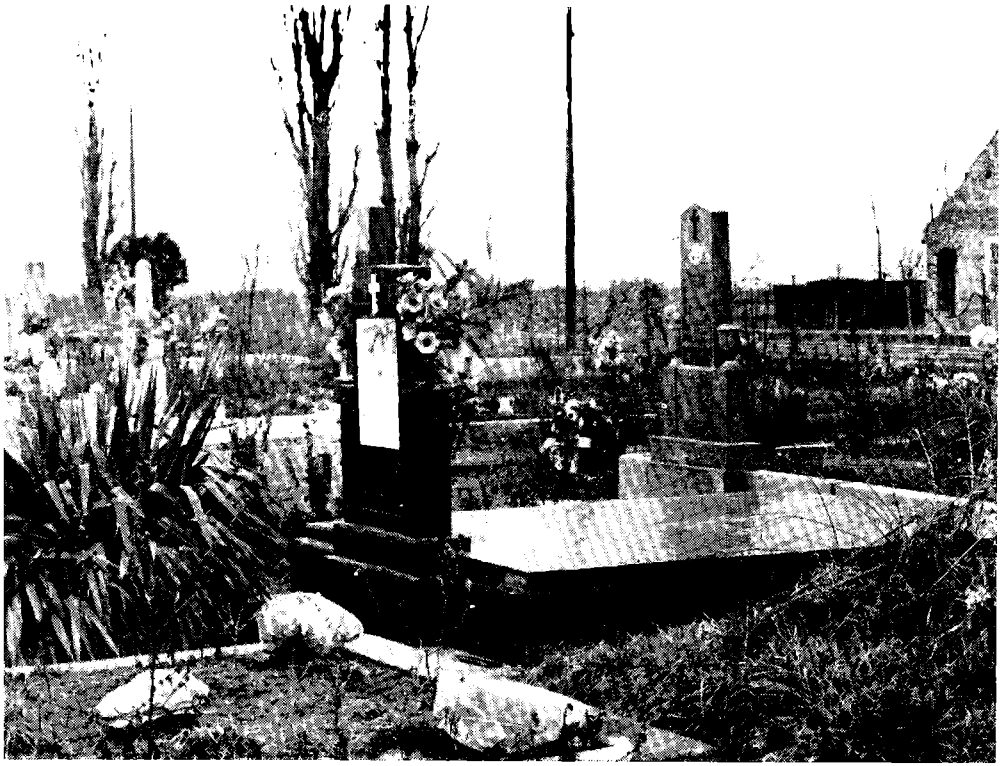

A kerámia lapokkal kirakott házfalak analógiájára a sírhelyet is ilyen lapokkal borították be — (Torda)

Virágszimbólum gyermeksíron — (Újvidék)

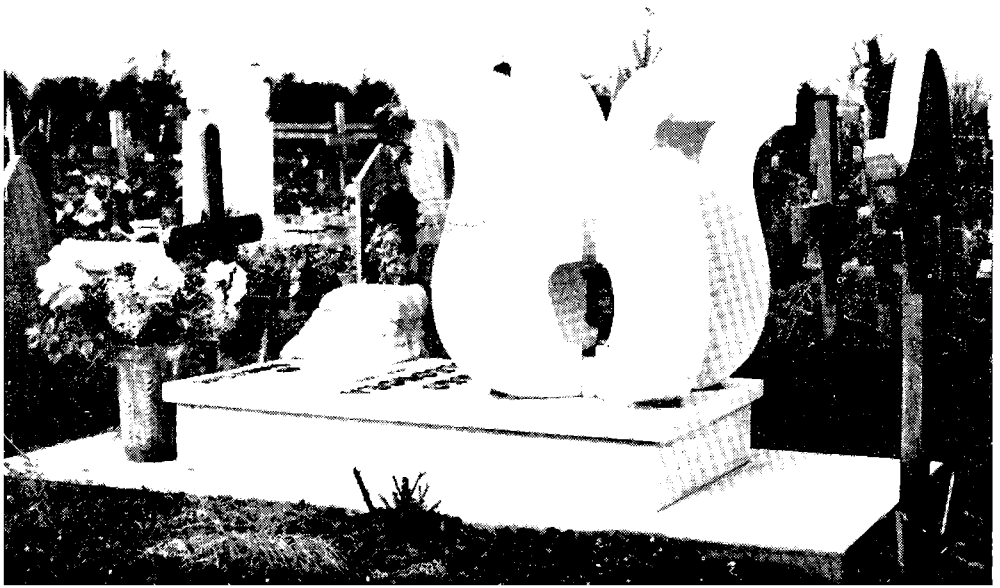

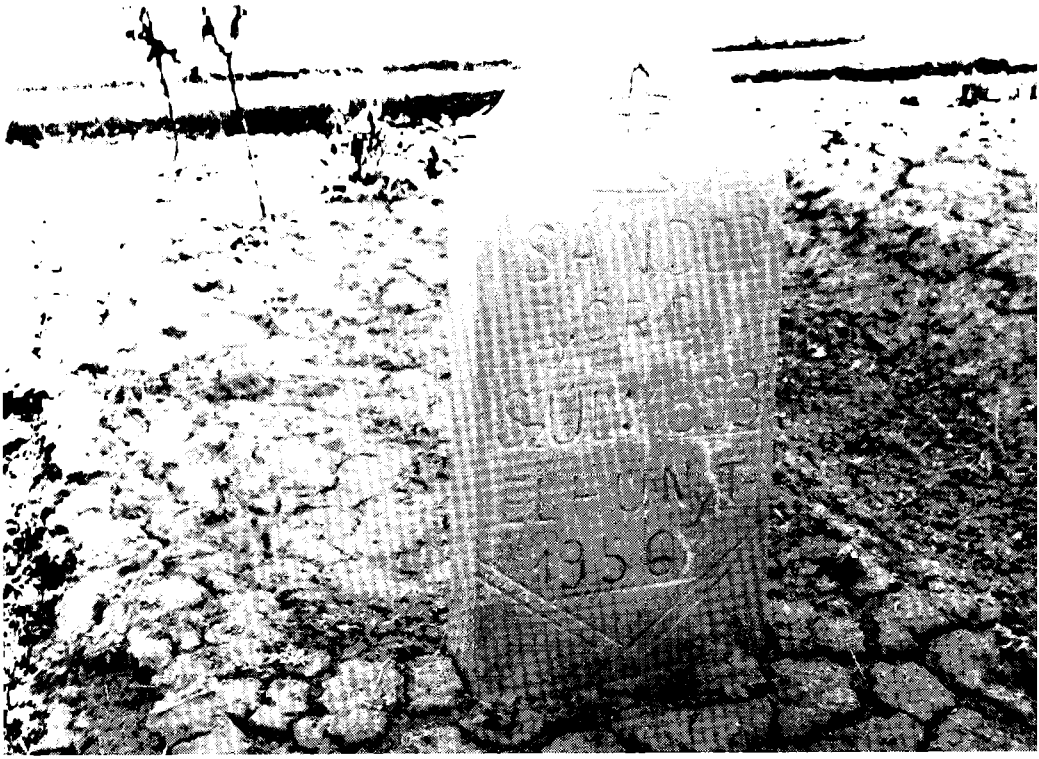

Az egyedüli síremlék, amelyen az aktuális esemény, a temetés, a sír is ábrázolást nyert. (A jelölt önmagát jelöli.) — (Torda)

Az utazótáskában hazacipelt gipszgalambok egyike — (Újvidék)

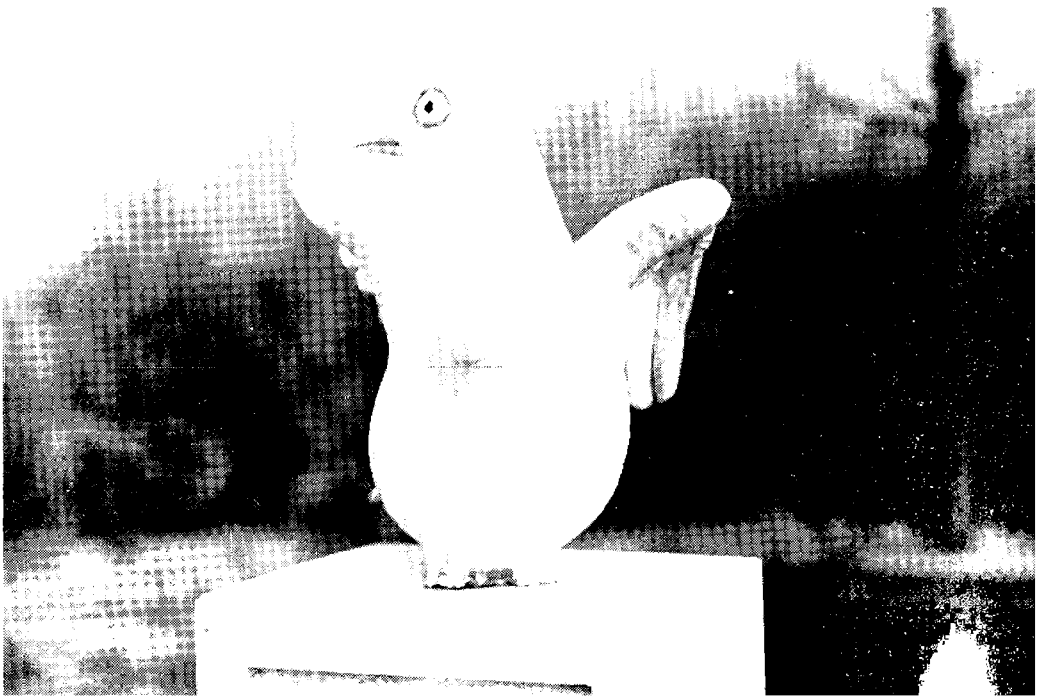

Nagyplasztika a szerényebbek közül — (Úvidék)

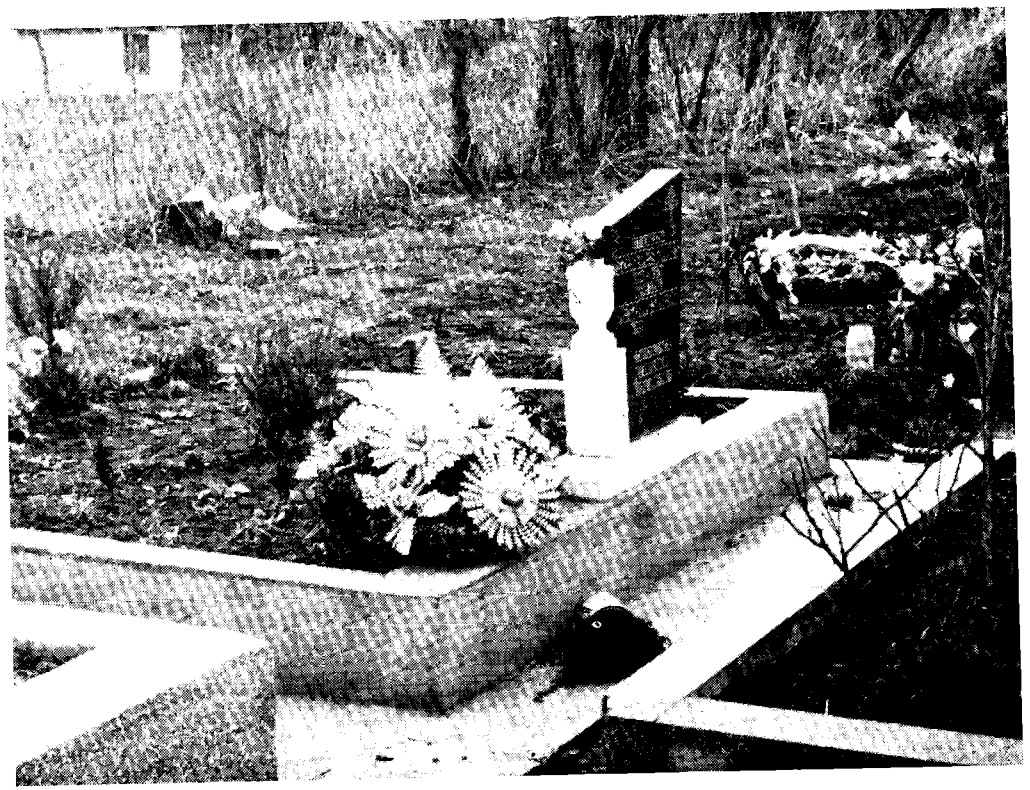

A városi síremlékek miniatűr változata.
Méretei kb. négyszer kisebbek azokénál — (Torda)

ge csak egy fogalmat nem fed teljes mértékben: a jelrendszert. A város és az urbánus jelenségek nem csak egy jelrendszerben nyilvánulnak meg. Tehát nem beszélhetünk kimondottan urbánus nyelvről, jelrendszerről, vagy éppenséggel szemiológiáról, mert más, közismert jeleket is tartalmaznak, amihez képest az urbánus jelrendszer mennyiségileg is elenyésző.

Azonban vannak jelenségek, a gazdasági vagy kulturális érintkezés olyan formái, melyekre az urbánus kultúra ráütötte bélyegét, és egy új, de torz alakban élnek tovább.

MŰEMLÉK — EMLÉKMŰ

Az emlékművek egyidősek a várossal, s mindmáig megmaradtak eredeti funkcióikban. Mint ahogy az elnevezésük is bizonyítja, fő funkciójuk emlékül állni, valami módon felidézni, megörökíteni azt az egyént, aki építtette, vagy építette, vagy éppenséggel akiről mintázták. Az emlékművek nagyobb részét uralkodók, hadvezérek, politikai hatalommal rendelkező személyek tiszteletére emeltették. Aránytalanul kevés állít emléket a szépségnek, mondjuk úgy, ahogy azt a Taj Mahal teszi. Ezt a funkciót *referenciális* funkciónak nevezzük, és elsődlegesnek kell tekintenünk. Némely emlékmű betölthet még *transz-funkcionális* szerepet, mint pl. a katedrálisok. Ezek amellett, hogy impozáns méreteikkel lenyűgözik az embert, díszítményeikkel esztétikai élvezetet nyújtanak, praktikus célt is szolgálnak. A síremlékek még *transz-kulturális* funkciót is elláthatnak, ugyanis az utókor tömérdek érdekes adatot tudhat meg egy letűnt kultúráról éppenséggel a síremlékek, temetők, vizsgálata által.

Az emlékművek/műemlékek esztétikai és etikai töltettel bírnak, és a kor világértelmezési koncepcióját közvetítik a befogadó számára. Hogy ezt a közvetítő szerepet minél sikeresebben láthassák el, az emlékműveket szimbólumkkal látják el (terhelik meg). Azonban ezek *a szimbólumok már értelmüket veszítik mire a passzív szemlélő szeme elé kerülnek* (nem így a szakember számára), *elidegenülnek tőle, ugyanis a szociális tudat, a világkép stb. változása során elveszítik aktualitásukat.* A közleményt csak a prekondicionálás teszi időállóvá — azaz, ha egy szimbólum nem csak azt fejezi ki, amit az alkotója ki szeretett volna általa fejezni, hanem olyan módon teszi azt, hogy a szemlélő tudatában ráérezzen az előzetes kondiciónálás folytán, hogy a közleményben mit KELL látnia. (vö. Hoppál, 39. o.) *Ha egy közlemény elveszíti a kapcsolatát a tradicionális jel- és jelképrendszerrel, meddő, dekódolhatatlan üzenet marad csupán.*

A TEMETŐ

A sírkertek, mint már említettem, transzkulturális szempontból is érdekesek, mert lehetővé teszik két különböző idő, két különböző kultúra kommunikációját. Az effajta interdiszciplináris kommunikációt azon-

ban nem tekinthetjük elsődleges funkciójuknak. Sokkal prózaibb a szerepük; az elföldelés aktusának színhelyei. Az elföldelés egészségügyi feladatához, magához az aktushoz, bizonyos viselkedésmódok, szokások, rítusok kötődnek, amelyek végzését a közösség az elhunyt hozzátartozóitól elvárja. Az elvárásnak az alapja a közösségben kialakult, formálódó, változó világkép; a természetfelfogás, a társadalmi megkötöttségek, a hitvilág, a szokásrendszer stb.

A világkép mindig egy bizonyos korhoz (időhöz) és helyhez kötődik, s ebből kifolyólag a temetkezéshez fűződő kultúrelemek, rítusok eredete és intenzitása változatos. A halálhoz, a temetkezési aktushoz, és az ezt követő gyász-időszakhoz fűződő kultúrelemek összességét tág értelemben fogalmazva nevezhetjük temetkezési szokásoknak. A temetkezési szokásokra azonban nem tekinthetünk mint valami megkövesedett kultúrfoszíliákra, hiszen pszichológiai szempontból gyakorlati célt is szolgálnak. A természet ugyanis a maga radikális módján kirekeszti az egyént a kisebb vagy nagyobb közösség életéből, aminek szükségszerű velejárója az elhunyt személyi környezetének, rokonságának, ismerőseinek erőteljes érzelmi fölindulása. A veszteségérzet legerősebb formája a hozzátartozó elhalálozása esetén lép föl, és ilyenkor elemi erővel hat. Ezt az érzelmi hatást hivatottak a temetkezési szokások fegyelmezni és levezetni. (vö. Kunt.)

A sírkertek elsődleges funkciójuk mellett emlékhelyül is szolgálnak. A temetők tárgyi világa a különféle kegyeleti aktusok lebonyolításának színterei is, így kifejezik az ember és a halál archetipikus viszonyát, természetesen helyhez és időhöz kötődvén. Ezek a tények már ismeretesek, hiszen a temetkezési szokások bőséges gyűjteményei állnak rendelkezésünkre.

Keveset gondolunk azonban a sírkertekre, mint a kollektiv lét (!) egyik színterére. Nem abban az értelemben, hogy *kommunikációs alkalom*ként szolgálhat egy falu/város lakosainak számára, noha a temető nyilvános hely (public place), ezért *kommunikációs szituáció-teremtő* szerepet is játszhat az *auditiv* és *vizuális közleménycserében*. Egyelőre csak arra kell rávilágítanunk hogy a temető tulajdonképpen, elvonatkoztatva, a természet és a társadalom egyik metszési/érintkezési pontját képezi. A természet viszonylatából a természeti tudat, az *ökológiai-higiénés ismeretek* követelik meg a temetők létrehozását, a síremlékek emelését pedig a társadalom szemszögéből a (mítikus) *világkép* és a különböző *ideológiák*. Maga a természet velejárója az elmúlás, így tulajdonképpen a természet determinálja az elföldelés idejét és helyét (értsd: a sírkertet), amíg a módját a társadalmi tudat határozza meg. A világkép szabja meg az elhunyt *egyén* és az élő *közösség* viszonyát, ami a temetés alkalmával a különböző rítusokban, szokásokban, eljárásokban megnyilvánul. S végül a temetőknek gazdasági vetületük is van, amit egyaránt tekinthetünk természeti és társadalmi jelenségnek is. A gazdasági vetület abban rejlik, hogy néhol a sírkertek konvencionális növényzete (ami megintcsak a prekondicionálás kérdése), gyümölcsfákkal ültetik be, és a termés a község tulajdonát képezi, de általában a sírásó rendelkezik vele.

A SÍRJELEK

A sírjelek elsődleges funkciója az elhunyt elhantolási helyének jelölése. Az általuk közvetített adatok pedig valamilyen ideológia alapján kiválasztott és megfogalmazott információk az elhunytról. Tehát a sírjel egyfajta médium, amely egyirányú közlemény-közlést hoz létre. Közleményértékű lehet a helye, méretei, esetenként színezése, sík- és térdíszítményei, feliratai és abbreviatúrái.

A feliratban közölt adatok megnevezik az elhunytat, jelölik annak korát, születési és elhalálozási dátumát, s a sírjel állítójának rokoni-érzelmi kapcsolatát az elhunyttal. A szövegszerű adatok mellett a sírjelek általános információkat is közölnek az elhunyt vagyoni állapotáról, érdekcsoportbeli hovatartozásáról, ízléséről stb. Erre a sírjel kivitelezésének nagyvonalúságából következtethetünk. Erdélyi Lajos megfigyelései alapján állíthatom, hogy ez a nagyvonalúság a kivitelezésben a XIX. század utolsó harmadában kapott lábra (Erdélyi megfigyelései csupán a zsidótemetőkre vonatkoznak). Szerinte a vagyoni és rangbeli egyenlőség egyedüli kifejezője a régi zsidótemető volt. A sírkövek nagyjából azonos méretűek és kivitelűek voltak, híven képviselték a síron túli egyenlőséget. Ma azonban már a sírkövek anyagából és méreteiből következtetni lehet az elhunyt vagyonára, a feliratok pedig megnevezik a világi életben betöltött rangját.

A temetőre mint komplex jelrendszerre kell tekintenünk — amely az élő szervezet megszűntéről tudósít, olyan formában, amely a társadalom (és a későbbi társadalmak) számára érthető, magyarázható és a kultúrába beépíthető lesz. „Az információ tartalma nem más, mint azon tapasztalatok és utasítások összessége, melyeket egy adott közösség tagjai elhunyt társuk emlékének őrzésére és tiszteletére legalkalmasabbnak ítéltek, s amelyek figyelembevételét a következő nemzedékektől elvárják." (Kunt. 107. o.).

Kunt Ernő e témakörben különösen sok érdekes és helytálló adattal szolgál, ám ezzel az utolsó félmondatával nem szükséges okvetlenül egyetértenünk. Egyik oldalról azért, mert noha a sírköveket betonból, műkőből, vasból stb. készítik, tehát élettartamuk jelentősen megnövekedett a kopjafákkal, fakeresztekkel (valamint más, fából készült sírjelekkel) szemben, a sír nem olyan hely, amit több nemzedéken keresztül (egyforma kegyelettel) látogatnak. A másik ellenvetés pedig az, hogy a sírfeliratok annak ellenére, hogy az elhunytról tudósítanak, mégis a hozzátartozók elvárásairól, ízléséről stb. tanúskodnak. Így a közlemények megválogatásában más tényezők is közrejátszanak, mint pusztán az elhunyt emlékének őrzése és tiszteletben tartása (elsődleges funkció). *Az effajta idegen elemek beszüremlése végső soron a kegyelet elidegenedését eredményezi.* Erről a jelenségről a továbbiakban lesz szó.

A TEMETŐ MINT KOMMUNIKÁCIÓS MODELL

Térjünk vissza ahhoz a gondlathoz, hogy a temető komplex jelrendszer. Ennek az állításnak a megértését feltételezi a kommunikációs modell ismerete. E modell lényege abban rejlik, hogy minden feladott

közlemény (vegyük csak a beszéd esetét) egyfajta *kódolásban* (nyelvi megformálás, artikulálás, hangerő, hanglejtés stb.), *kontextusba* foglalva (a közlemény szövegkörnyezete), egy *csatornán* át jut el a címzetthez, amely csatorna azonos időben közvetítheti a közleményt (a levegő, a telefon stb.), vagy késleltetheti azt (hangszalag, hanglemez stb.). A csatornában mindig *zaj* akadályozza a közlemény zavartalan megértését, *dekódolását*. Zajnak tekinthetjük a nyelv tökéletlen ismeretét, a különféle zörejeket, a telefonhálózat zsúfoltságát stb. Ebből kifolyólag a feladott közlemény sohasem azonos a felvettel.

A kommunikációs modell vázlata:

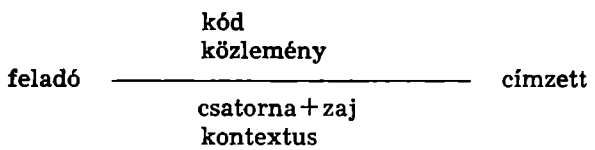

Ha most ebbe a modellbe behelyettesítjük az eddig elmondottakat, kiderül, hogy: „A kód maga a temető, amely vizuálisan dekódolható, a számos információ strukturálója a változatos térbeliség. A jelcsatorna, amelyen át az információk a címzetthez jutnak, a hagyomány, a tradíció." (Kunt, 107. o.).

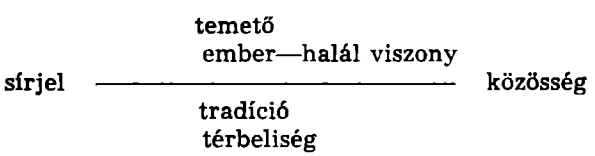

Amíg a temető komplex kommunikációs hálózat (vizuális, kinézikus, auditív, gesztusos, proxemikus stb. jeleket közvetít), addig a sírjel a vizuális látás-észlelés szintjén kommunikatív. A nagyobb kifejezőerő elérése végett stiláris megformálásuk igen változatos, azonban az egy-egy helyhez vagy időhöz kötődő formák statikusak, legalábbis igen lassan változnak. A változás gyorsasága függ az alapanyagtól, a helytől és az időtől, a világképtől. A fához kötődő sírjelformák sokkal lassabban újulnak meg, mint pl. a műkőből készülők. A formák mellett a feliratszövegek is sablonokhoz kötődnek — melyek hátterében megint csak a tradíció áll. Az idők folyamán egy lelki tényező, a *szelektív percepció*, elősegítette, hogy a sírhelyek megjelölésénél az aktuálisan visszatérő eseményt, a halált ne ábrázolják, hanem a fő helyen álló szöveg mellett csupán szimbólumokat és díszítőelemeket tüntessenek fel. A fő helyen tehát a szöveg állt. A rokokó hatására azonban a szövegben eluralkodik a díszítőelem (vö. Erdélyi, 480. o.). A dekoráció elveszti belső összefüggését a szöveggel, s hogy minél több helyet foglalhasson el, szó- és névrövidítéseket, abbreviatúrákat alkalmaznak, s ezzel kezdetét veszi a sírkőművészet hanyatlása. Amikor meg megindul a tömegtermelés a sírkőiparban, a giccs bevonul a temetőkbe.

AZ URBÁNUS TEMETŐ

Az urbánus változások az emberi lét utolsó állomását — nyugodtan használhatjuk ezt a közhelyet — a temetőt sem kerülték el. Az általam észlelt változások négy pontban foglalhatók össze:

1. a sírjelek megnövekedett „privatizált" jellege,
2. a vagyoni helyzet erősbödő tükrözése,
3. az össze nem illő formák keveredése,
4. a szimbólumok aktualizálása — közhelyszerűsítése.

Lássuk ezeket a tételeket részletesebben is kifejtve.

1. Örök emberi igény, hogy a fizikai elmúlás után valami maradjon emlékeztetőül az utódok, a közösség számára. Van, aki úgy érzi, nem elég az, amit életében megvalósított, hát még sírhelyet is maga vásárol, és elkészítteti az ízlésének megfelelő kisebb-nagyobb „emlékművet". Sok sírkövön láthatjuk csupán a születési dátumot, amellyel szemben az elhalálozás időpontját kell csak a hozzátartozóknak bevésniük. Talán ez az egyetlen, amit az elhunyt életében már nem tudott elintézni. A feliratok szerint leginkább még mindig a hozzátartozók emeltetik a síremléket „örök emlékül" az elhunyt sírhantja fölé, a végső kegyelet jeléül, amit utána több-kevesebb szorgalommal látogatnak és gondoznak. Igaz, ezt nem mindig az e célra kijelölt helyeken teszik, hiszen a közlekedésbiztonság szempontjából veszélyesebb közutaink lassan temetői sétányokra hasonlítanak az utak mellett elhelyezett számtalan kereszttől, koszorútól, gépkocsialkatrészekből összerótt emlékművektől. (vö. Rajković, 41. o.)

A síremlékek magától értetődően az elhunyt számára készülnek, kanonizált feliratuk az elhunytról referálnak, azonban a sírjelek mégiscsak arról tanúskodnak, aki élve maradt, aki készíttette őket. Kitűnően tükrözik a hozzátartozó/hozzátartozók ízlését, formakultúráját, a széppel szembeni állásfoglalását, s mindez mellett az elhunythoz, az elmúláshoz való viszonyát. Mivel a sírjel az életbenmaradtról tesz tanúbizonyságot, az idegenekkel szembeni viszonyát is kifejezi, a sírjel erősen privatizált jellegű lesz, státusszimbólummá válik. A síremlékek kanonizált, prekondicionált, tradicionális közleményeit sajátította ki az urbánus ember, és helyükbe olyan információkat csempészett, amelyek a közösség számára érdektelenek (paradox módon már a síremlékbirtokos számára is azok).

2. A síremlékek privatizált jellegével párhuzamosan kell említenünk a vagyoni állapot erősbödő kifejezési igényét, az előkelőséghajhászást. Már a falvakban is észrevehető az a tendencia, hogy a gazdagabb családok a temető elején temetkeznek, ott vesznek sírhelyet maguknak. („A temető a község tulajdonát képezi, s benne, vagy belőle semmit sem lehet eladni, de esetleg az egyházközösség átengedi a nem gondozott sírhelyek «használati jogát», de más módok is akadnak a sírhelyvásárlás-

ra" Jung, 162. o.) Az előkelőséghajhászás érvényesítésének tehát egyik formája az „előkelő" sírhelyek megvásárlása. Ezért egyes falvainkban a temető frontális része túlzsúfolt, esetleg többszöri ráásással temetkeznek, amíg a temető hátulsó része kihasználatlan.

A városokban, ahol a sorbantemetkezés elve esetleg kifejezettebben jut érvényre, a vagyoni helyzet kifejezésének más útjait keresik és találják: monumentális síremlékeket építenek. Ezeket bátran nevezhetjük emlékműveknek is (különösen, ha mellszobor ékeskedik a tetejükön). Nem ritkák a szintekre emelt, több lépcsős építmények, hatalmas műmárványlappal, amelyen minden esetben ott van az elhunyt fényképe, s mellette a szériatermelés közhelyszerű szimbólumai. Az effajta sírhelyeket többnyire egy-, vagy többszörös vas, vagy lánckorlát veszi körül, a korlát és a sír között pedig ápolt mini-virágoskert foglal helyet. Érdekes módon a vagyoni helyzet kifejezett tükrözését az elhunyt iránti szeretet anyagi kifejezésének is tekintik. A legtöbb monumentális sírépítményt a fiatalon elhunyt gyermekek (15—25 év), a szerencsétlenségben életét vesztett jegyespár, vagy ifjú házaspár sírjai fölé emelték.

3. A sírkertek nemes egyszerűségét fölborította az urbánus gondolkodás. A temetkezés egyre nagyobb anyagi befektetést követel, és a hozzátartozók a pénzükért szeretnének valami különlegeset kapni. Már az olyan falvakban is, ahol a sírhely megjelölése emberemlékezet óta kopjafákkal történik, a tehetősebb családok a kopjafát betonból! készíttetik, erőszakot téve ezzel a hagyományon, a paraszti vizuális kultúrán. (vö. Major, 240. o.) Miben is áll ez az erőszak? A kopjafát ezredéve már csupán tölgyfából készítették, néhány kivétellel akácból. Kézzel faragták, s formavilágukat változatosságáról már könyvtári irodalmat írtak. Megmunkálásuk, formai gazdaságuk azonban az öntősablon közbeiktatásával eltűnik, ugyanúgy, akár a kommunikatív funkciójuk alapja.

Az urbánus temető formavilága megint csak elütő képet ad. Nem a százados hagyományokhoz igazodik, hanem a divathoz. A divat, mint érték- és ízléskategória, annyira befolyásolja az egy-, vagy többnézetre formált síremlékeket, hogy az elhalálozási dátum figyelembevétele nélkül is meg tudjuk állapítani, hogy melyek készültek körülbelül egy időben, egy divathullám alatt. Sőt, azt is, hogy melyeket készítette azonos kőfaragó, vagy műkőöntő. Leginkább a plasztikusan megmunkált síremlékek tartalmazzák a legváltozatosabb és legösszenemillőbb formákat. Az urbánus formakultúra által létrehozott formák esztétikai hatása elenyésző, inkább sokkhatással bírnak. Egyes szerzők szerint a sírdíszítmények ikonikus jellege megszűnt. Ha az ikonikus jelleg alatt a hasonlóságot értjük, akkor azt kell mondanom, hogy a megfigyeléseim ennek az állításnak szögesen ellentmondanak. Más kérdés azonban, hogy ezek a sírdíszítmények mit ábrázolnak.

Egyre gyakoribbak a plasztikusan megformált, több nézetre készített síremlékek, melyek között akadnak ízléses kivitelezésűek is, de ezeknél is van bökkenő. Vagy köztéri emlékművekre hasonlítanak, azok sápadt utánzatai, s egyáltalán nem sírkertekbe valók (téves kontextusba kerültek), vagy olyan szimbólumokkal megterheltek, amelyek lerom-

bolják a maradék esztétikai hatást is. Ezek a nagyplasztikák leegyszerűsített mértani formákból építkeznek, minden dekoratív tobzódás nélkül. De képzeljük el egy egyszerű, vízszintes műkőtéglalap tetejére odabiggyesztett cement-galambot! (Kuriózumként legyen megemlítve ezekről a cement-galambokról, hogy javarészüket külföldről cipelik haza, utazótáskában.).

Itt említem meg, noha a következő alcím alatt a helye, hogy menynyi minden keveredhet egy síremléken. Magam láttam egy vajdasági temetőben:

A függőleges műkő alapra egy fekete márvány tábla van díszes, olvósmunkához hasonló csavarokkal erősítve. Jobb oldalról egy műkőangyal, balról pedig egy mécses. Magán a márványlapon egy, a serdülőkor elején lehető fiú ül egy farönkön, lábán műanyagpapucs, kezében tranzisztoros rádió. Bal lába elé egy könyv van helyezve, a címe: Ölvöltő szelek. A tábla bal sarkában pedig egy kétszárnyú repülő képe.

Az összezsúfolt díszítmények lehet, hogy híven tükrözik az elhunyt érdeklődését, de a közösség és a kommunikáció szempontjából ez nem lehet más, mint *redundancia*, terjengősség, ugyanis ezekre az információkra nincs szükség, ha az elhunyt korát akarjuk közölni.

Megállapíthatjuk, hogy az urbánus megjelenítésmód kizárólagos jellemzője a sorozatgyártás és a dekorativitás igénye. A dekorativitás azonban közhelyekben merül ki. A síkdíszítmények és e plasztikus megformálás közhelyei között is vannak olyanok, melyeket a közgondolkodás befogadott és napirendre tért fölöttük. Egyre rövidebb idő kell hozzá, hogy egy-egy új, különös forma jelenjék meg a temetőkben, a tradicionális formák közé keveredvén, polgárjogot keresvén. S azok a formák, melyek valami oknál fogva nem tudnak beilleszkedni a temető szokás- és formavilágába, az *elidegenült kegyelet* képzetét keltik.

4. Az elidegenült kegyelet okai között fő helyen az urbánus kultúra *azonosídejűsége* áll. Az urbánus ember hite a jelenben, a mindennapok aktualitásában van. Ezért igyekszik a sírkertek szimbólumait (síkdíszítményeit) aktualizálni. A tradicionális szimbolikus jelek helyét az aktuális ikonikus jelek veszik át. Ezeket a jeleket gyakran nehéz elkülöníteni a giccstől. A műköveken elsődlegesen ábrázolt arcképek, szomorúfüzek, megtört szárú rózsabimbók, galambok stb. után megjelentek a klassziciláló fél- és egész aktszobrok!, az életnagyságú köztéri szobrokra emlékeztető faragványok és mellszobrok. Egyik vajdasági temetőben egymás közvetlen közelében legalább hat mellszobor magasodik, távolról jól kiemelkedvén a többi síremlék közül. Pontosan olyan a látvány, mintha egy emlékparkba tévedt volna a látogató. Nem egy síron igyekeznek föltüntetni az elhunyt hobbyját a foglalkozása mellett. Egyik márványlapon egy rádióamatőrt láthatunk munka közben, a másikon egy labdarúgó készül a labdába rúgni. A valódi méretekben, fehér és fekete műkőből készített futballabda szinte mindennapos látvány már a sírkertekben. Vannak olyan dekoratív elemek is, amelyek kevés összefüggést mutatnak az elhunyttal. Az ilyenekre számtalan példa adódik, de csak egyet szeretnék említeni, azt amelyről az elhunyt arcképe egy tv készülék képernyőjéről mosolyog a nézőre.

Az urbánus kultúra tehát belopta magát, a maga aktualitás igényét a temetők kommunikációs rendszerébe is. A modern világ tárgyi ábrázolása ellentmond a temetők szellemének és alapfunkciójának, a szép iránti megváltozott viszonyt tükrözi, mégiscsak az ember és a halál új megfogalmazását adja, a halál kihívását.

IRODALOM

Erdélyi Lajos: Régi temetők művészete. Korunk, 1979/6

Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Forum, Novi Sad, 1978

Kunt Ernő: Temetők az aggteleki-karszt falvaiban. Studia folkloristica et etnographica 3. Debrecen, 1978

Hoppál Mihály: Egy falu kommunikációs rendszere. Az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont Szakkönyvtára 11. kötet. Bp. 1970

Lefebvre, Henri: Urbana revolucija. Nolit. Beograd, 1974

Major Miklós: Felső-Berettyó vidéki fejfák. Népismereti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978

Rajković, Zorica: Krajputaši na kraju puta. Start. 1978/243

REZIME

RAZMIŠLJANJA O URBANOM GROBLJU

Ovaj rad proučava urbano groblje u vidu kompleksnog sistema simbola. Autor određuje pojam urbanog groblja i koristi ga u komunikacijskom modelu. Glavna tema su promene nastale na grobljima:

1. pojačane karakteristike „privatizacije" spomenika,
2. pojačani odraz materijalnog položaja,
3. izmešanost nepodesnih formi,
4. aktualizacija simbola.

U zaključku autor konstatuje uplitanje urbane kulture sa svojim obeležjima aktuelnosti u komunikacijski sistem groblja. Upotreba materijalnih likova modernog sveta na spomenicima je u suprotnosti sa osnovnim smislom i funkcijom groblja, predstavlja promenjeni odnos prema lepom, i nasuprot tome u arhetipičnom odnosu čoveka i smrti daje novo poimanje: izazov smrti.

SUMMARY

SOME IDEAS ABOUT THE URBAN CEMETERIES

This work studies urban cemeteries in a form of a complex system of symbols. The author gives the concept of urban cemeteries and uses it in the communication model. The main theme includes the changes on cemeteries and ombstones in urban conditions. He summarizes these as folows:

1. More evident characteristics of „privatisation" of monuments,
2. more evident reflection of material position,

3. mixture of unsuitable forms,
4. actualisation of symbols.

As for the conclusion, the author states that urban culture has interferred with the communicative system of cemeteries just because of the wish for actualization. The use of material figures of modern world on the monuments is in opposition to the basic function of cemeteries; it represents the changed relationship with beauty and as the archetypical relation of man and death, and gives a new comprehension: challenge to death.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Matijevics Lajos

AZ ORMÓS-GYŰJTEMÉNY SZÓLÁS- ÉS KÖZMONDÁS-ANYAGÁBÓL

Kartondobozokban, gondosan elrendezve őrzik a karlócai (Sremski Karlovci) levéltárban (Csicseri) Ormós Zsigmond gyűjteményét* Az úgynevezett Ormós Gyűjteményt a Jugoszlávia és a Román Népköztársaság között fenálló tudományos kutatási együttműködés egyik kimagasló eredményének tekinthetjük, mivel a hatalmas anyag ezen összefogás nélkül nehezen juthatott volna el Romániából hozzánk. Ormós Zsigmond neve sok helyen szerepel, korának egyik legismertebb, legnépszerűbb, haladó gondolkodású tudósa, politikusa volt. Temes vármegye főispánja, nemcsak megalapítója a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-társulatnak, hanem gyarapítója is e társulat különféle gyűjteményeinek. Feltételezhető, hogy ezért kerülhetett a széles látókörű, minden iránt érdeklődő tudós birtokába az 1859 és 1860-ban, hivatalos felhívásra készült topográfiai és etnográfiai összeírása Bács-Bodrog vármegye helységeinek. Temes vármegye hivatalos felhívására indult meg ez az összeírás a szétküldött kérdőívek, felszólítások alapján. Említésre méltó, hogy az összeírás kiterjedt más vidékekre is, s így nem csupán Bácska települései szerepelnek benne. Itt találjuk Szerémségnek és Bánságnak több kisebb vagy nagyobb települését is.

A leírás monográfiaszerű. Némely község hatvan, hetven oldalt foglal el a hosszúkás papírhasábokon. Valamennyi német nyelvű, s elég olvashatatlan gót betűvel vetették papírra a jegyzők, bírók községük jellegzetességeit. Meglepő ellentmondások derülnek ki a kézirat tanulmányozásából a helyek, települések nagyságát, s a felgyűjtött anyag alaposságát illetően.

A településkép nem a helység fejlettségétől függ, hanem attól, mennyire tartották fontosnak, lényegesnek a kérdések feldolgozását a község elöljárói. Egyben az is kiderült, hogy mennyi fáradtságot vettek maguknak községük hiteles bemutatása érdekében, mennyire tartották szívügyüknek a részletes, teljeség igényével történő bemutatást. Így történhetett meg, hogy kicsiny, jelentéktelen falvakból hosszadalmas, aprólékos leírásokat olvashatunk, virágzó, történelmi nevezetességű városokról, nagyobb településekről pedig csak néhány odavetett mondatot.

* Itt mondok köszönetet Hegedűs Antal történésznek, aki felhívta a figyelmemet a gyűjtemény meglétére.

Számunkra azért is jelentős ez a gyűjtemény, mert sok magyar, szerbhorvát és szlovák szórványt tartalmaz. A település története, földrajzi fekvése, éghajlata, domborzata, vízrajza, növényzete, állatvilága, szellemi és tárgyi néprajza, kultúrája, irodalma, nyelvjárása, sok-sok adattal gazdagítja eddigi ismereteinket multúnkról, vidékünkről, falvainkról és városainkról.

A sorok között gyakran található magyar nyelvű személynév, földrajzi név, szerbhorvát vers vagy népdal, szlovák nyelvű szólás, közmondás. Jelen írásunkban azt a szólásanyagot kívánjuk bemutatni, amely magyar nyelven fordul elő a német nyelvű szöveg és magyarázatok között. A hatalmas Ormós-féle gyűjteményben ez ugyan elenyésző, számunkra azonban érték, mivel múlt századi adatokat tartalmaz, frazeológiánk fejlődésére, használatára világít rá.

Tudjuk, hogy ez csupán töredéke az akkori szólásanyagnak, azonban így, a maga mivoltában is érdemes megismerkedni vele.

A szólásokat, közmondásokat, állandó szókapcsolatokat változtatás nélkül közöljük, hogy megtartsuk a hitelességet, s megőrizzük a történetiséget.

BAJSA

Szegény mint a templom egere.
Essö után nem kel köpönyeg.
Mijen a jónap, olyan a fogagyisten.
Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

BOGOJEVO

Adj a tótnak szállást kiver a házadból.
Ritkán következik a job.
Mutassad neki a kis ujadat, az egész kezed akarja.

SVETOZAR MILETIĆ

Nem mozog a falevél ha szél nem fúja.
Aki keny, az megy.
Egy fecske nem képéz egy nyarat.
A Farkas nem ette meg a telet.
Aki másnak vermet ás, maga bukik bele.
Több nap, mint kolbász.
Addig nyujtozkodjál, meddig a takarod ér.

TOPOLYA

Kutyából nem lesz szalonna.
Ebcsont öszefor.

Nagy fába vágta a fejszét.
Sok lúd disznót győz.
A fáradt lónak még a farka is nehéz.
Farkast emlegetnek, kert alatt kullog.
A vas is megvásik idővel.
Lassú víz partot mos.
Belé törött a kése.
Ebre bízni a hájjat.
Lukas hordót tölteni.
Nem sült el a puskája.
Szoros neki a kapcája.
Minden cigány a maga lovát dícséri.
Ebül gyütt szerzedéknek ebül kel elveszni.
Messzi veti a sulykot.
Mondj igazat betörik a fejed.
Nem jó nagy urakkal cseresnyét enni.
Hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye.
Farkasnak mutatsz erdőt.
A Dunába vizet hordani.
A melly ebet megakarnak ölni, annak veszett nevét költik.
Nem minden botból lészen beretva.
A bagoly is bíró a maga házában.
Nem fél a koldús a fosztástól.
Az öreg katonának élesebb a kardja.
A sok bába között elvesz a gyermek.
A sok szakács elsózza az ételt.
Felöntött a garatra.
Akit a kígyó megcsíp, még a gyíktól is fél.
Aki mint vet, úgy arat.
Egy követ fújnak.
A kakas se kukorékol utána.
Ami nem éget, annak hagyj békét.
A rövid végét húzni.
Vastagon van a füle mögött.
Ami sok az megárt.

Bori Imre

MÓRA FERENC CSÓKAI NÉPMESÉJE

Móra Ferenc születésének századik évfordulója alkalmából adjuk ki *A magasugró királykisasszony* című írását a *Bácsmegyei Napló* 1924-es ünnepi almanachjából (Huszonöt esztendő. Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja. 1924. 41—43. p.). Részben azért, mert a Móra-bibliográfiában nem találtuk tudomásulvételét, részben pedig mert véleményünk szerint „helyi" értéke miatt megérdemli, hogy újraolvasuk. Első közlése is ünnepi alkalomhoz fűződött; 1924-ben az akkor nagytekintélyű *Bácsmegyei Napló* ünnepelte megjelenésének huszonötödik évfordulóját, és almanachjában nem csupán a hazai sajtó és irodalom jelesei szólaltak meg, hanem olyan kiváló magyarországi írók is, mint Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Nagy Endre, Szilágyi Géza, Somlyó Zoltán, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Laczkó Géza, Kemény Simon, Ligeti Ernő, Kárpáti Aurél, Móricz Zsigmond. Móra Ferenc merengő emlékezést írt, a csókai ásatásaira emlékezve szőtte a különben egyszerű történetbe csókai népmeséjét a magassat ugró királykisasszonyról.

*
* *

A MAGASUGRÓ KIRÁLYKISASSZONY

Úgy kezdődött, hogy nagyon esett az eső, azaz hogy eleinte nem is esett olyan nagyon, mert Csókán abban az időben nem voltunk hirtelenségekhez szokva. Széplassan kapargattuk a Kremenyák földjét az ősök fölül, akiktől el akartuk szedni a négyezer éves ékességeiket, a kőbaltákat, a csontgyűrűket és békateknő-gyöngyöket, — és szép-komótosan végezte a dolgát az istenke is. Először csak úgy szép szóval próbálgatta összeterelgetni a felhőnyájakat. »Hej, te kis fehérgyapjas, de elmaradtál a többitől! Hát te, te vörhenyes homkolú, hova a pokolba mégy arra Cernabara felé!?«

— Eső lesz! — törülgették az embereim a homlokukat. No nem kell őket sajnálni, nem a nagy sietségbe izzadtak bele, hanem az örömbe, hogy lesz egy kis szürenkezés.

Az istenke kezd kijönni a sodrából. Ráuszítja a felhőkre a szélkutyákat. Terelik őket együvé nagymérgesen. Sebes csahol ással a szélkölykök, mély puffogással az öregek.

— Megázunk, — mondják az emberek és szemmelláhatólag örülnek neki. Mert nemcsak ők áznak meg hanem a száradó krumplicskák, a fonnyadó káposzták, a tikkadó kukoricák is a bosztánban.

A nyáj együtt van, az istenke végigcsördít a tüzostorral a fekete égen.

— Szaladjunk! — mondják az emberek.

Jó, hogy van hová szaladni. A Kremenyák tetején vár a gyékénysátram. Ősi készség, tahiti mintára készült, közadakozásból. Tisza-Szent-Miklós adta hozzá a vázat, Csóka a húst. A tutajbajuszú dohánybeváltó a gyékényt, kántorom az észt, s papom lelke lebegett fölötte, mint istené lebegett a vizek fölött, mikor a világot kifundálta. (Azóta különben mind a három odafönt lórumozik az uristen aranyasztalánál. Ha idelent azt mondjuk, hogy leesett egy csillag, olyankor mindég a csókai pap söpör le egy aranykrajcárt az asztal alá s mikor a kántor utána kap, mindég rászól:

— Hadd csak, úgyis olyan régen láttak odalent aranyt!)

Hát ide szaladtunk. Tiz emberem meg én, meg a pipám. Ezt külön kell számítanom, mert lelkes állat, tüzel, füstöl és szortyog. Jó darabig csak maga beszélget, mink csöndesen nézünk ki a tátorján időbe az ablakon. Már tudniillik, ahol lyukas a gyékény. Józemű ember ellát egész az »üdítő-berkek«-ig, amelyek nem valami tündérligetet jelentenek, csak egy kurtakocsmát a zentai híd másik végében, ahol három hatosból úgy berúghat az ember, hogy a kutágast is ciprusfának nézi. (1914 júniusát írták akkor.)

Csak akkor szólalunk meg, mikor igen közelről kezd érdekelni bennünket a villámok születése. Reng a föld, keresztet vetnek a szerbjeim, kutyateremtettéznek a magyarjaim és azt kérdezik tőlem, hogy városi ember létemre félek-e én ilyenkor?

— Nem én, — mondom, de az indoklást elhallgatom előttük. Azt, hogy újságíróba nem üt a ménkü.

Olykor a bátorság is ragadós. Embereimnek megjön a szava s mire én észretérek az elbámbulásomból, már ők a magasugró királykisasszonyról beszélnek. Az öreg Korponai viszi a szót.

— Hát az úgy volt, tudják kentek, hogy a kérőknek a király rétjét kellett lekaszálni, de aki nem tudott akkora petrencét rakni, amit a királykisasszony át ne birt volna ugrani, annak nem adott pálinkát. (Szociológusok, nesztek egy új mesemotívum!) Hát gyöttek a bárók, grófok, hercegek, királyfiak, reggeltől estig hólyagosra kaszálták a tenyerüket, de akármekkora kazlat raktak, úgy ugrotta azt át a királylány, mint kutya a keritést. No, utoljára gyött egy cigánylegény, az hozzá se nyúlt a kaszához, hevert a szép zöld fűben délig, akkor gyött a királykisasszony, se szó beszéd, a nyakába ugrott neki a cigány, csókolt rajta százat is egy végtiben, — uramfia, úgy elvette annak az erejét a szerelem, hogy akkorát se birt ugrani, mint egy trücsök.

A lakodalmat már nem vártam meg, mert nagyon hullott a nyakamba az égi viz. Már pedig én vagyok az az ember, aki eső elől a csur-

gásba áll. A jó hely kellett az embereknek, én kiszorultam szélsőnek. No, mondom, akkor már inkább ázom egészen odakint.

Kár lesz, goszpodár, a szép nagy kalapért, — intett nyájasan Jakob bácsi.

Ennek nem árt — nyugtattam meg —, mert ez panama.

Jakob bácsi azt mondta rá, hogy »ahán, tudom« és ahogy kihúztam a lábam, odasugta a többieknek:

Az nem ázik meg sohase!

Micsoda? — érdeklődött Milutin, akinek szép nagy szélfogó füle volt, mint a turi kancsónak, mégis mindent kétszer kellett neki mondani. (Azt, hogy *dolgozni*, háromszor.)

A goszpodár kalapja, az nem ázik meg, mert csontból van. Panamacsontbul.

Azt hittem pedig, gyapot, — csodálkozott el Kis-Forró Pál, aki igen jártas volt az ilyen világi huncutságokban, mert a kereszttestvérje városi bakter volt Rákospalotán.

Míg én azon örvendeztem magamban, hogy nini, van még olyan hely a világon, ahol a panama szót nem ismerik, addig kiadja a mérgét a förgeteg és kezdtek szedelődzni az emberek.

Nini? — szedem számba őket, — hát a Vládó hol van?

Hát ehol jön ni, de egy szem eső nem sok, nem érte azt annyi se. Szóval neki inge, g...-ja. (Így írták ezt a szemérmes magyar novellisták a hatvanas években.)

– Ott nem esett, ahol én voltam, — azt mondja.

Nem ám, mert ahogy megeredt az eső, Vládó lerúgta magáról a divatot, belegyűrte a nagy porszárító kalapja fészkibe, azt a fejibe nyomta, azzal beguggolt a Odra vizébe nyakig. Ki se jött, mig szárazba nem öltözhetett.

— A béka is a vizbe ugrik, hogy meg ne ázzon, — mondta akkora filozófiával, aminél nagyobbat még Kant Immánueltől se lehetne kiványi.

Ilyen okosak voltak az emberek tiz esztendővel ezelőtt, amikor még a magasugró királykisasszony volt számukra a legérdekesebb téma. Nekem éppen azért maradt emlékezetemben az egész nap, mert akkor láttam utoljára okos embereket. Igaz, hogy azóta nem is voltam Csókán.

BIBLIOGRÁFIA

Kálch Katalin

A LICEUMI ELŐADÁSOK REPERTÓRIUMA

A SZABADKÁN MEGTARTOTT LÍCEUMI ELŐADÁSOK REPERTÓRIUMA (1899—1918)

1899.	november 12.	Bibó-Bige György: Az emberi művelődés kezdete
	november 26.	Rorák Imre dr.: A nőkérdés és a középosztály
	december 3.	Révfy Zoltán: A rómaiak zenéje
1900.	január 14.	Kurucz Gyula: Az alchimiáról
	január ?	Kunc Gyula: ?
	január ?	Barta Antal dr.: A betegápolásról
	február 4.	Kovács János: A gépekről
	március 4.	Milkó Izidor dr.: Shakespeare: Hamlet
	március 11.	Toncs Gusztáv: Széchenyi és Kossuth irodalmi harca
	március 17.	Kosztolányi Árpád: A hangok világából
	március 25.	Loósz István: Petőfi
	április 1.	Mamusich Benedek: A búrokról
	április 12.	Meznerits Ferenc: Századvég és nevelésügy
	április 29.	Váli Dezső dr.: A szépítőszerekről
	október 4.	Kosztolányi Árpád: A hangok világából
	novmeber 4.	Gaál Ferenc: Heine és Petőfi költészete
	november 11.	Csillag Károly: A hírlapírás művészetéről
	november 25.	Kovács János: A csillagászatról
	december 9.	Váli Dezső dr.: A szív
1901.	január 20.	Riszner József: A zenéről általában
	január 27.	Kovács János: A csillagászatról
	február 10.	Sziebenburger Károly: A magyar királynőkről
	február 17.	Murai Vilmos: A jövő közlekedési eszközei
	február 24.	Köhler István: Az éleny légző, mentő és füst készülékekről
	március 10.	Békeffy Gyula dr.: A magyar középosztály a XIX. században
	november 24.	Pásztori Endre: Érzelem és művészet
	december 1.	Révffy Zoltán: Útirajzok madártávlatból (Adria)
	december 15.	Kovács János: Az üstökösök

1902.	január 12.	Pilier Arthur dr.: A magyar nők jogai
	január 19.	Bölcskey Lajos: Róma társadalmi élete
	január 26.	Milkó Izidor dr.: Róma templomai
	február 2.	Lukácsy István: Magyar művészvilágról
	február 9.	Bölcs Nándor: Főrangú költők
	február 16.	Wentzel József: A siketnémák oktatása
	február 23.	Békeffy Gyula dr.: A magyar középosztály helyzete a XIX. században
	március 2.	Gaál Ferenc: Reviczky Gyula költészete
	március 9.	Bibó-Bige György: Az írás története
	március 23.	Kovács János: Az üstökösről
	április 27.	Loósz István: A kuruc világ

Az 1902-es év második évadjától 1905-ig nem voltak előadások.

1905.	február 3.	A Szabadkai Lyceum Egyesület megnyitása
	február 12.	Toncs Gusztáv: Mi a tudomány?
	február 17.	Békeffy Gyula dr.: A magyar középosztály a XIX. században
	február 26.	Bölcs Nándor: A magyar történelem kiváló asszonyai
	március 5.	Vinkler Elemér dr.: A bosszú
	március 14.	Ünnepi előadás; Loósz István: Küzdelem a magyar nyelvért
	március 19.	Révész Ernő dr.: Illem-kérdések
	március 26.	Barsy László: A fájdalom bölcsészete
	március 31.	Váli Gyula: Modern feladatok a városépítés körében
	április 9.	Pásztory Endre: A szecesszió
	április 16.	Váli Dezső dr.: A gyógyítás mesterségének története
	október 15.	Megnyitó ünnep. Lukácsi István: A renaissance
	október 22.	Kosztolányi Árpád: A nagy számok I.
	október 29.	Ua. II.
	november 5.	Dugovich Imre: Társas együttélés
	november 12.	Csokonai emlékünnep
	november 19.	Wohl József, dr.: A baktériumokról I.
	november ?	Ua. II.
	november 26.	Bölcs Nándor: Szécsi Mária
	december 3.	Kovács János: Az óceán
	december 10.	Révész Ernő dr.: Az előítéletekről
	december 13.	Pásztori Endre: A művészi ízlés fejlesztése
1906.	január 14.	Szinger Bernát dr.: Jelenésekről
	január 23.	Meznerits Ferenc: Feminizmus
	január 28.	Lánci Félix: Ibsen
	február 4.	Barsy László: Az igazság
	február 15.	Kovács János: Az óceán
	február 18.	Jakab Dezső: A modern építészet stílustörekvései

február 25. Szilágyi Fülöp dr.: A neveléstudomány
március 4. Váli Gyula: Keresztény templomok
március 11. Réval József dr.: Pompei
március 15. Emlékünnep
március 18. Kovács János: Az óceán
március 25. Patyi István: Reviczky és Endrődy lírája
április ? Karsay Sándor, dr.: Társadalmi gyermekvédelem
május 27. és 28. Jókai emlékünnep
november 11. Farkas Zsigmond: Társadalmi különbségek
november 18. Patyi István: Arany Murányi ostromának esztétikai méltatása
Bibó-Bige György: A vándorlás és vezérek kora (népművelő előadás)
necember 2. Pásztori Endre: Raffael művészete
december 9. Bölcs Nándor: Szent Margit élete
Kálmán Károly dr.: A villamos áram gyakorlati alkalmazása (népművelő előadás)
december 16. Lánci Félix: Multatuli
Krieszhaber Gyula, dr.: A közgazdaság köréből (népművelő előadás)

1907. január 13. Lukácsy István: Olvasás és műveltség
Révffy Jenő dr.: Egészséges lakás (népművelő előadás)
január ? König Endre dr.: A tüdővész elleni védekezésről
február ? Bibó-Bige György: Szent László és Kálmán
február 10. Bibó-Bige György: IV. Béla és a tatárjárás (népművelő előadás)
március 15. Emlékünnep
november 8. Lánczy Félix: Shakespeare élete és kora
november 15. Lukácsy István: János király, II. és III. Richárd
november 22. Milkó Izidor dr.: Hamlet
december 6. Lánczy Félix: Magbeth, Lear király stb.
december 20. Vinkler Elemér dr.: A szerelmi tragédiákról (Rómeo és Júlia, Othello)
1908. január 10. Kanizsai Ferenc: Shakespeare vígjátékairól
január 17. Békeffy Gyula dr.: Regés színművek
január 24. Toncs Gusztáv: Shakespeare drámai művészete
január 26. Raffy Pál: A gyermekvédelem köréből
január ? König Vilmos dr.: A tüdővész elleni védekezésről
február 7. Loósz István: Shakespeare római tárgyú tragédiái
február 14. Toncs Gusztáv: Shakespeare drámai művészete (a Shakespeare ciklus előadásainak összegezése)
február ? Aczél Henrik: A modern iparművészet fejlődése Ruskintól kezdve
március 15. Emlékünnep
március 20. Polgáry Miklós: Az építészeti stílusok történeti fejlődése
április 10. Ispánovics Sándor: Finnország

Az 1908-as év második felétől 1910-ig nem volt előadás a Lyceumban.

1910.	január 7.	Marich Ágoston: Az eszperentó mozgalomról (Patyi versei, András E. novellái)
	január 14.	Bibó-Bige György: Világ-írás Havas Emil: Csönd. Dráma
	január 28.	Ispánovits Sándor: A lap földről Fenyves Ferenc 2 novellája
	február 4.	Pásztori Endre dr.: A nemzeti viselet Csery Éva versei
	február 11.	Loósz István: A görög mitológiáról Braun Henrik novellája
	február 18.	Czuczy Emil: Üstökös Vinkler Elemér dr.: Boszniai impressziók, novella
	február 25.	Székely Áron dr.: Az önkényuralom alatt működő forradalmi társaságról Kőhegyi Lajos dr.: Természettudományi glosszák
	március 4.	Lányi Ernő dalaiból; Lánczy Félix novellája
	március 11.	Toncs Gusztáv: Az ember lelki életének főbb jelenségeiről
	március 15.	Emlékünnep (Vinkler, Loósz)
	március ?	Kertész Samu: A gazdasági válságokról Milkó Izidor dr.: Találkozás
	április 4.	Mikszáth Kálmán ünnepély
	április 8.	Aczél Henrik: Művészeti technika és a hamisított képek
	április ?	Ács Jenő dr.: Néhány modern olasz novellaíróról
	április 15.	Bibó-Bige György: Japán
	április 24.	Jámbor Pál emlékünnepély
	november 25.	Toncs Gusztáv: A szociológia alapjai
	december 2.	Günther József dr.: Társadalmi problémák és az evolúció
	december 9.	Lányi Ernő dr.: Vers és versszavalás Havas Emil dr. novellája, Patyi elbeszélése
	december 16.	Békeffy Gyula dr.: Társadalmi osztályok szociológiai szempontból
1911.	január 13.	Loósz István: A feminizmus
	január 20.	Lányi Sarolta, Gál Lajos és Radó Imre felolvasása
	január 27.	Pálfy István (?): A szocializmus Német-, Francia- és Angolországban
	február 24.(?)	Irodalmi összeállítás
	március 15.	Emlékünnep
	március 24.	Farkas Pál dr.: Társadalomtudomány és történelem
	november 10.	Toncs Gusztáv: A történelmi materializmusról
	november 17.	Toncs Gusztáv: Madách ember tragédiájáról
	november 24.	Irodalmi est (Patyi, Koller, András)
	december 1.	Günther József dr.: Egészség és társadalom

	december 8.	Lányi Ernő: Liszt F. emlékhangverseny
	december 15.	Pásztory Endre dr.: Naturalizmus, realizmus, impresszionizmus, idealizmus a modern festészetben
	december 21.	Singer Bernát dr.: Szociológia és vallás
1912.	január 5.	Szabó Batancs István: A humanitás fejlődése
	január 12.(?)	Vinkler Elemér dr.: Jog és erkölcs viszonya
	január 26.	Szász Gyula: A tőzsdéről
	február 4.	Dóczy Imre dr.: A fajromlás okai
	február 9.	Miskolczy Gusztáv: Halotthamvasztás
	február 16.	?: A gyermek tanulmányozás köréből
	február 23.	Loósz István: A gyermek lelki életének kialakulása
	március 1.	Pásztori Endre dr.: Az angol public schoolokról
	március 8.	Bach emlékest (Lányi Viktor felolvasása)
	március 15.	Emlékünnep
	március 22.	Koller Ferenc: Magyar dal- és zene fejlődése
	november 15.	Barsy László: Fogalmaink és nyelvkincsünk
	november 22.	Irodalmi est (Fenyves, Havas, Thuróczy)
	december 6.	Vajda Gyula dr.: Irodalmi érintkezések
	december 20.	Patty István: A test és a lélek egymásrahatásai
1913.	január 10.	Lánczy Félix: Balzac
	január 24.	Vécsey Jenő dr.: Az alvás és hypnozis
	január 31.	Miskolczy Gusztáv: A halálbüntetésről
	február 15.	Koller Ferenc: Katona József Bánk bánja és a magyar nemzeti zene
	február 21.	András Ernő dr.: Moliére és kora
	november 9.	Eötvös József emlékest
	november 20.	Richter Nándor: Mikszáth Kálmán költészetének alapvonásai
	november 28.?	Günther József dr.: Gyermekhalandóság
	december 4.	Gaál Mózes írói estje
	december 11.	Vécsey Jenő dr.: A thelepathiáról
	december 18.?	Lányi Ernő: A hallás művészete
1914.	január 8.	Sztraka Gódor János: Ostwald (Vilmos) helye a természetfilozófiában
	január 15.	Havas Emil: Aktuális szociális kérdések (Toncs, Gyóni Géza)
	január 22.	Glücklich Vilma felolvasása
	január 29.?	Loósz István: Ady Endre
	február 5.	Vojnich Ferenc dr.: A városfejlődés újabb irányai
	február 12.?	Kiss József-est (Vajda, Toncs, Gyóni)
	február 19.?	Váli Gyula: Modern ember a modern városban
	február 26.?	Pásztori Endre: Modern művészeti irányok a festőművészetben

	március 1.	Három nagyváradi író (Antal Sándor, Dutka Ákos, Szigeti Ernő)
	március 6.	Czuczy Emil: Vízvezeték és csatornázás
	március ?	Vajda Gyula: A magyar dráma mérföldkövei
	március 15.	Emlékünnep
	március ?	Dóczy Imre: Alkoholizmus
1915.	február 4.	Kunos Ignác dr.: Magyar—török testvériség
	február 7.	Cholnoky Jenő dr.: A mai világháború földrajza
	február 9.	Jászai Mari: Petőfi (Milkó, Loósz)
	február 14.	Loósz István: A háború hatása felfogásunkra (Gyóni Géza költészete)
	február 18.	Lányi Ernő: A háborús zenéről
	február 25.	Giesswein Sándor dr.: A háború és a társadalomtudomány tekintettel a nemzeti jog fejlődésére
	március 4.	Toncs Gusztáv: Széchenyi és a mai Magyarország
	március 11.	Jászi Oszkár: A háború és a társadalmi fejlődés viszonya
	március 15.	Emlékünnep
	március 18.?	Vass István dr.: A vasút szerepe a háborúban
	október 27.	Négyessy László: Arany János
	november 4.	Lányi Ernő: A magyar műdal fejlődése
	november 11.	Weisz Aladár dr.: Társadalmi feladatok a háború után
	november 18.	Toncs Gusztáv: Ady és Gyóni költészete
	november 25.	Balázs Béla: Nemzetiség és nemzetköziség
	december 2.	Lányi Mór: A drágaságról
	december 9.	Singer Bernát dr.: A népfajok és az emberiség
1916.	január 5.	Pásztory Endre dr.: A háború és művészet
	január 7.	Barta Antal dr.: A háború rokkantjai
	január 13.	Seereiner Alfonz: A technika vívmányai a háborúban
	január 20.	Vajda Gyula dr.: Regényirodalmunk és Jókai
	január 27.	Lányi Ernő: Schubert és Schumann
	február 3.	Loósz István: A nemzeti érzésről
	február 10.	Halmi István dr.: A sebesülés következtében előállott rokkantságról
	február 13.	Takács Gáspár: A rokkantkérdés
	február 17.	Dezső Kálmán dr.: A világbékéről
	február 24.	Patyi István: A semleges Svájcról
	március 2.	Gaál Mózes: A jövő iskolája
	március 9.	Lányi Ernő: Mozart hangverseny
	március 15.	Emlékünnep
1917.	január 7.	Toncs Gusztáv: Petőfi
	január 14.	Lányi Ernő: A görög zene története
	január 18.	Ajtay József dr.: A többtermelésről
	január 27.	Schöpflin Aladár: Nemzeti irodalom

január 29. Hangverseny
február 1.? Szász Gyula: A meggazdagodás útja
február 9. Vass István dr.: Társadalmi kérdések és irányeszmék
március 15. Emlékünnep
március 22. Lányi Ernő: Mozart hangverseny
március 23. Hermann Károly dr.: Az alkoholizmusról
március 28. Czelláth Géza dr.: Mezőgazdaságunk és a többtermelés
a március 24-től 27-ig megtartott előadások:
Patyi István: Társadalmi nevelés
Boschán Samu dr.: Háborús jogélet
Halmi István dr.: A tüdővész
Strassburger Izidor: A munkáslakások
Toncs—Loósz: A lélektan alapfogalmai
november 4. Loósz István: Tompa emlékünnep
november 9. Hangverseny
november 29. Gyóni Géza ünnep
december 4., 5., 7.
Patyi István: A gyermeklélektan
december 11., 12., 13.
Loósz István: Az emberi csoportok lelki életének alakulásairól
december 14. Szávay Gyula: Az újságírás és a háború
december 16. Hangverseny

1918. március 15. Emlékünnep
március 17. Idényzáró hangverseny

IRODALOM

Bácskai Hírlap. Politikai lap. Szabadka. (az 1902. 51. számtól politikai napilap: 1906. június 17-től a Bács-Bodrog vármegyei Függetlenségi és 48-as párt közlönye).

1899: 172., 175., 176.
1900: 8., 10., 15., 19., 20., 30., 35., 37., 39., 42—43., 46., 50—51., 63., 66., 146., 167., 169—172., 188.
1901: 2—3., 10., 15., 22—23., 25., 29., 32., 36—37., 39., 179., 181., 184., 187—188., 193., 195.
1902: 4., 8., 9., 12., 14—15., 18—19., 22—23., 31—32., 35., 39—40., 51., 74—75.
1903: 43., 49., 55., 61., 73., 299.
1905: 26., 30., 33., 36—37., 39., 42., 48—49., 51—52., 54—55., 58—60., 65—67., 70—75., 77., 81., 84., 87., 89—90., 227., 234., 239—240., 251—252., 255—257., 262—263., 265—266., 273—274., 280., 285—287., 290., 301.
1906: 9., 16—17., 23—24., 27., 35—36., 39., 42., 51—54., 57., 62., 66., 70—71., 76., 80., 84., 98., 108., 124., 140., 197., 244., 256—258., 264., 277., 279., 286.
1907: 9., 11., 14., 25., 27., 34., 41., 58., 233., 239., 250., 260., 263., 265—267., 279., 283., 292.
1908: 5., 8., 10—11., 14., 17., 21—22., 24—25., 27., 31., 34., 37., 39., 49., 51., 60., 66., 83., 86.

1909: 263., 278., 280.
1910: 2., 4—5., 7., 11., 16., 23., 28—29., 34—35., 40., 43., 45—46., 51—52., 58—59., 61—64.
1911: 9., 11., 13., 17., 21., 44—46., 57., 69., 70., 56., 59.
1915: 51., 55., 58—60., 63., 73., 74., 79., 84., 86., 89—92., 98., 101., 103., 110., 115., 118., 121., 125., 127., 492., 494., 499., 501., 505., 511., 516., 523., 527—528., 535., 540., 547., 552., 559., 562.
1916: 4., 6., 10., 20., 26., 31., 38., 40., 44., 50., 53., 62., 68—69., 73—74., 77., 89., 94—96., 108., 110., 113., 119., 123., 531.
1917: 91., 94., 98.

Bácsmegyei Napló. Politikai napilap. Szabadka.

1905: 270., 288., 303.
1906: 11.
1910: 6., 10., 12., 21—22., 24., 27., 29., 33., 35., 37., 43., 45., 47., 49—50., 53., 57., 63., 74., 77., 79., 81—82., 90., 94., 268—269., 274—275., 278., 285.
1911: 9., 12., 15., 22., 263—265., 269., 271—273., 277—278., 280—281., 285—286., 290.
1912: 2., 7—8., 14., 19., 21—22., 27., 30., 33., 42., 49., 51., 58., 64., 69., 260., 267., 273., 278., 281., 293.
1913: 6., 13., 21., 25., 36., 40., 42., 44., 240., 246., 254., 259., 261., 268., 269., 275., 281., 284., 286., 289—291.
1914: 6—7., 9., 12., 17., 19., 22., 24—26., 31., 36—37., 45., 48—49., 53., 55—56., 61—62., 65.
1915: 16., 29., 32—33., 35., 47., 49., 52., 55., 59., 61—62., 65., 67., 317., 319—320., 324., 329., 332., 335., 342., 344., 347.
1916: 3—5., 7., 13., 16., 19., 22., 25., 28., 35., 40., 43., 46., 49., 52., 55., 58.
1917: 3., 5., 8., 13—14., 17., 20., 22., 24—26., 32., 36., 60—61., 63., 65., 68., 70., 80., 250., 254—255., 258., 270., 273., 275—276., 279—280., 284., 287—290.
1918: 61., 64—66.

Bácsország. Politikai, szépirodalmi, megyei képeslap. Szabadka.

1905: 9., 10—17., 20., 39., 43.

Szabadka és Vidéke. Politikai és vegyes tartalmú heti közlöny. Szabadka.

1899: 47—49., 51.
1900: 2—4., 6—7., 10—18., 44—45., 47.
1901: 3., 8., 11., 47—48., 50—51.
1902: 2—6., 9., 18.

Szabadkai Közlöny. Társadalmi, szépirodalmi és közgazdászati hetilap. Szabadka.

1902: 3—4., 9., 10., 12.
1903: 8.
1904: 16.
1905: 9., 43., 46.

A Magyar University Extension Évkönyve. 1899/1900-ik évről. Írta: Déri Gyula. Budapest. 1901. A Nemzeti Szemle kiadása, 32. oldal.
Évkönyv az 1900/1901-ik évről. II. évfolyam. 82. oldal.
Évkönyv az 1904/5-ik évről. V. évfolyam. 34. oldal.

A ZOMBORBAN MEGTARTOTT LICEUMI ELŐADÁSOK REPERTÓRIUMA (1899—1914)

1899.	november 12.	Gozsdu Elek: Művészi izlésirányok
	november 19.	Rácz Soma: A nyelv élete
	december 3.	Duchon János dr.: A gyermekvédelem
	december 10.	Gozsdu Elek: A magyar alkotmány
	december 17.	Kozma László: Az esküdtbíróságok történeti fejlődése napjainkig
1900.	december 16.	Gozsdu Elek: Hamlet és Don Quijotte
1901.	január 6.	Kozma László: Kurucvilág
	január 13.	Rácz Soma: Második Lipót, I. Ferenc és V. Ferdinánd kora
	január 20.	Kiss József ballada estje
	január 27.	Trencsény Károly: A magyar lyra mint a nemzeti közérzés kifejezője
	február 10.?	Kelő Mór: Schubert dalaiból
	február 24.	Megyesi Ferenc: Shakespeare
	március 3.	Duchon János dr.: Baktériumok
	március 17.	Rácz Soma: Az antik drámáról
	március 27.	Hegedeős Miklós: Magyarország vízrajza
	március 31.?	Krump Vilmos: Kőszénkátrány

Az Uránia 1901. február 12., 13. és 14-én vendégszerepelt a városi színházban. Témák: Spanyolország, Kína, Velence, A vas és Transvaal, Jézus élete, Párizs 1900-ban.

1901.	november 17.	Rácz Soma: Görög filozófiai kérdések
	november 24.	Krump Vilmos: A szépítőszerekről
	december 10.	Kabos Márton dr.: A dohányzásról
	december 17.	Reviczky István: A föld életéből
	december 22.?	Trischler Károly: Madách Évája
1902.	január 5.	Hegedeös Miklós: Magyarország vízrajza
	január 19.	Bárczy Iván: A spiritizmusról
	január 26.	Milkó Izidor dr.: A római templomok
	február 2.	Rácz Soma: A család és iskola
	február 9.	Gozsdu Elek: Chopin
	február 16.	Kabos Márton dr.: Darwin
	február 23.	Széky István: A tudományok módszertana
	március 2.	Trischler Károly: Szerelem a magyar költészetben
	március 16.	Roedriger Lajos: Bács Bodrog vármegye őslakói
	március 23.	Bárczy Iván: Az államháztartás
	május 23.	Ferencsik Lajos dr.: Beethoven (szegedi katonazenekar)

Az Uránia 1902. január 9., 10., 11., 12. és 13-án vendégszerepelt a városi színházban. Témák: Monte Carlo, Amerika, XIX. század, A tánc, 1848, a szabadságharc története.

1902.	november 9.	Bárczy Iván: A jótékonyság
	november 16.	Barta Alajos: A természeti erők és azok tüneményei
	november 23.	Strasser Lajos dr.: A nő a magyar jogban
	november 30.	Kersch Mihály: A zene a római katolikus egyház szolgálatában
	december 7.	Buday Gerő: A nőről a nőnek
	december 14.	Krump Vilmos: A kémia a háztartásban
	december 21.	Megyesi Ferenc: Kisfaludy Sándor
	december 28.	Kabos Márton dr.: A vénülésről
1903.	január 11.	Trischler Károly: II. Rákóczi Ferenc
	január 18.	Baloghy Ernő dr.: A halálbüntetésről
	január 25.	Feles Adolf dr.: A szépségről
	február 8.	Staudacher Mariska: A nő a történetben és a mondában
	február 15.	Rácz Soma: Egy fejezet a római irodalomban
	február 22.	Trencsény Károly: Zombor város történetéből
	március 1.	Seemayer Vilibald dr.: Múzeumok a múltban és jövőben
	március 14.?	Lallosevits János: A görögkeleti egyházi ének történeti fejlődése

Az első tanfolyam megszervezése gyakorlati könyvelésből, gyorsírásból és gyakorlati számtanból a Felsőkereskedelmi iskola tantermeiben. Előadók: Novákovits Izidor, Rácz Soma és Krump Vilmos.
Az Uránia 1903. március 5., 6., 7. és 8-án vendégszerepelt a városi színházban. Témák: A hadsereg, Angol élet, Megváltás (Hock János), A szultán birodalma, Sport, Délibábok hazája, A Föld körül.

1903.	?	Bárczy Iván: A kamarazenéről
	november 15.	Thomann István: Schumann Róbert
	november 29.	Göcze Sarolta: Ruskin, ruszkinizmus
	december 13.	Novákovits Izidor: Ruskin mint nevelő
	december 20.	Gozsdu Elek: Ruskin neveltetése
1904.	január 3.	Bárczy Iván: Kamarazene
	január 17.	Duchon János dr.: Ruskin: Velence gyöngyei
	január 31.	Lallosevits János dr.: Ruskin: Társadalmi kérdések
	február 7.	Gozsdu Elek: Ruskin: A renaissance
	február 17., 20., 22., 24. és 27-én	Prokopy Imre: A realizmus a XIX. század francia elbeszélő irodalmában
	március ?	Krump Vilmos: Liszt Ferenc élete és jellemrajza
	március 13.	Baloghy Ernő dr.: Ruskin: A gót építkezés

1905.	január 15.	Megyesi Ferenc: Madách egyénisége és az Ember tragédiája
	január 22.	Zenei előadás
	február 5.?	Feles Adolf dr.: Lakások berendezéséről egészségügyi tekintetből
	február ?	Gozsdu Elek: Az irodalomról
	február 26.	Pekár Gyula: A modern művészet alakulása
	március 5.	Lallosevits János dr.: A művészet társadalmi szerepe
	március 12.	Zenei előadás
	március 19.	Pekár Gyula: Van Dyck és a Flamand iskola
	április 2.	Zenei előadás

Az Uránia 1905. március 25., 26. és 27-én vendégszerepelt a városi színházban. Témák: A modern asszony, Éjféli nap országa (Svédország és Norvégia), A fehér cár birodalma, Japán, Dalmácia.

1906.	január 21.	Krúdy Gyula írói estje
	február 4.	Megyesi Ferenc: A műépítészetről
	február 11.	Rácz Soma: A szobrászatról
	február 18.	Littke Aurél: Oroszország
	február 22.	Hangverseny Geyer Stefi és Dienzl Oszkár közreműködésével
	február 25.	Megyesi Ferenc: Festőművészet
	március 4.	Karsay Sándor dr.: A gyermekvédelem
	március 25.?	Pataj Sándor dr.: A nők joga
	április 1.	Prokopy Imre: A színészet és a színpad történetéből
	április 8.	Széky István: Skandinávia

Az Uránia 1906. április 29., 30. és május 1-én vendégszerepelt a városi színházban. Témák: A párizsi asszony (Pekár Gyula), A bácskaiak (Zsedényi Aladár), Az orosz—japán háború (Staucz Adolf), A szabadság országa (Svájc), A világ urai (Angolország).

1906.	december 2.	Vikár Béla: A magyar népköltészetről
	december 9.	Beregi Oszkár: Régi versek
1907.	január 6.	Rácz Soma: A görögök isten-világa I.
	január 13.	Ua. II.
	január 20.	Rohonyi Gyula dr.: A magyarok eredete
	február ?	Bédy-Schwimmer Róza: A nők társadalmi helyzetéről
	február 17.	Hollós István dr.: Az alkoholizmus
	március 3.	Dobsa László dr.: Az ősemberről I.
	március 10.	Ua. II.
	március 17.	Sziebert Imre: A villamosság
	március 24.	Kohlmann Dezső dr.: Jókai Mór
	december 8.	Pályi Sándor: Iparművészeti motívumok az állat- és növényvilág köréből

	december 16.	Rácz Soma: A másvilág a költészetben (Homéroszi, Vergilius, Dante)
	december 21.?	Geréb József dr.: Raffael Santi
1908.	január 5.	Fehér Jenő: Halotthamvasztás
	január 19.	Rácz Soma: Alkoholizmus
	január 26.?	Krump Vilmos: A nagy mindenség titkai
	február 2.	Lévay Gyula: Madách Imre: Az ember tragédiája
	február 9.	Kohlmann Dezső dr.: Michel Angelo
	március 22.	Békeffy Gyula dr.: A regés színművek (Shakespeare)
	április 5.	Toncs Gusztáv: Shakespeare drámai művészete
	április 12.	Ferencsik Lajos dr.: Löwe balladái
	november 15.	Závodszky Levente dr.: Az 1825. országgyűlésről
+	november 22.	Kohlmann Dezső dr.: Vörösmarty Mihály költészete
	december 6.	Rácz Soma: A nemzeti állam eszméje
	december 20.	Pataj Sándor dr.: Az istenítélet
	december 27.	Hollós József dr.: Az alkohol káros hatása a szervezetre

+ Megj.: A Bácska 1908. november 24. 87. száma közli Kohlmann Dezső, dr. egy másik líceumi előadásának szövegét is: Széchenyi a magyar költészetben címmel. Az Évkönyv szerint is Kohlmann 4 irodalmi előadást tartott, Rácz Soma viszont csak ötöt!

1909.	január 3.	Kováts Antal: A Magas Tátra
	január 9.?	Kohlmann Dezső dr.: Petőfi egyénisége és lírája
	január 24.	Rácz Soma: A XIX. század harmincas éveinek mozgalmairól
	január 28.	Rácz Soma: Széchenyi István publicisztikai tevékenysége; Az 1830-i országgyűlés
	február 14.	Littke Aurél dr.: A földrengésekről
	február 21.	Rácz Soma: Az első reform-országgyűlés
	március 14.	Kohlmann Dezső dr.: Tompa Mihály
	március 21.	Rácz Soma: Negyvenes évek mozgalma 48-ig
	március 28.	Cholnoky Jenő dr.: Kína
	április 4.	Rácz Soma: A reform-országgyűlések
	május 9.	Ferencsik Lajos dr.: Mendelssohn
	november 14.	Duchon János dr.: A tuberkulózis
	november 21.	Rácz Soma: Pompei I.
	december 5.	Farkas Pál: A török államcsíny és ellenforradalom
	december 19.	Csetri Károly: A francia forradalom
1910.	január 2.	Kohlmann Dezső dr.: Rembrandt
	január 9.?	Madzsar József dr.: Az ősemberről
	január 23.	Rácz Soma: Pompei II.
	február 6.	Gál Rezső dr.: A szocializmus

	február 13.	Fehér Jenő: A kormányozható léghajó
	február 20.	Kemény Simon: A repülőgépek
	február 27.	Strasszer Henrik dr.: A fiatalkorúak védelméről
	március 13.	Négyessy László: Demokratikus eszmék fejlődése a XIX. sz. magyar irodalmában
	március 19.	Cholnoky Jenő dr.: Sarkvidék
	május 29.?	Ferencsik Lajos dr.: Schumann
	december 18.	Bálint Lajos dr.: A szabadkőművesség
1911	február 5.	Kováts Antal: A Vág völgyének panorámája
	február 19.	Fehér Jenő: A bánya
	március 19.	Csajdáné Janda Matild: A nőírók és a feminizmus
	április 2.	Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés szociális szempontból
	április 23.	Rónai Zoltán: A demokrácia fejlődése Magyarországon
	október 29.	Liszt Ferenc est (Basilides Mária, Szendy Pál)
	december 10.	Szende Pál dr.: Hagyományok tisztelete
	december 17.	Kriesch Aladár: A modern iparművészet
1912.	január 21.	Gáspár Ferenc dr.: A fehér ember útja a déli sark felfedezésére
	február 11.	Gál Rezső dr.: A tőke és a munka harca
	február 18.?	Rózsa Miklós dr.: A művészet és erkölcs
	február 25.	Székely Áron dr.: A forradalom utáni titkos összeesküvő társaságok
	március ?	Duchon János dr.: Az alkohol
	március 10.	Ágoston Péter dr.: Világnézetek keletkezése
	március 17.	Undi Mariska: A női szépség, művészi öltözködés
	május 5.	Hangverseny (szabadkai zenede)
	október 13.	Koller Ferenc: A magyar népdal keletkezése és fejlődése a XIX. századig
	október 20.?	Apáthy István dr.: Fejlődés és forradalom
	október 27.?	Kohlmann Dezső dr.: Schiller
	november 3.?	Gaál Mózes: Az érzés nevelése
	november 10.	Hettescheimer Ernő: Petőfi kortársai szemében
	november 17.	Vajda Gyula dr.: Fejezetek a magyar dráma történetéből
	november 24.	Sas Henrik dr.: Igazságszolgáltatás és szociális haladás
	december 1.	Duchon János dr.: Első Napoleon
	december 8.	Loósz István: Feminizmus
	december 15.	Rácz Soma: Egy fejezet a könyv történetéből
1913.	január 5.	Pataj Sándor dr.: A mesék cáfolata
	január 12.	Krump Vilmos: Dróttalan távíró
	január 19.	Rapp Jakab dr.: Halotthamvasztás
	január 26.?	Drescher Pál: Impresszionizmus a festészetben

	február 2.	Müller János dr.: Irodalmi est
	február 16.	Fehér Jenő: Földünk alakulása
	február 23.?	Krump Vilmos: Cseppfolyós levegőről
	március 2.	Cholnoky Jenő dr.: Amerikai utazás (?)
	december 7.	Gárdonyi Albert dr.: Napoleon
1914.	január 11.	Rapp Jakab dr.: A házasság ethikai és egészségi nézőpontból
	január 18.	Pataj Sándor dr.: Az álmok világa
	február 15.	Cholnoky Jenő dr.: A nő a földön
	február 22.	Prokópy Imre: Heine szerelmi tragégiája
	március ?	? : Balkán
	március ?	Tonelli Sándor: Bosznia

A Zombor és Vidéke szerint (46. és 47. szám) a Lyceumban vendégszerepelt Beregi Oszkár és dr. Gerevich Tibor egyetemi tanár, aki november 23-án tartott előadást A renaisance művészete címmel.

IRODALOM

Bácska. Megyei közérdekű politikai közlöny. Zombor.

1899: 77., 86., 89., 95., 97.
1901: 2—6., 9., 11., 12., 14—19., 22—25., 89., 90., 92., 95., 96., 98., 100., 101.
1902: 1—3., 7., 9., 10—24., 38., 40., 86—96., 98., 99.
1903: 2—4., 6—22., 84., 87., 88., 92., 96., 97., 99.
1904: 2., 5—7., 9., 10—14., 18., 21., 88.
1905: 4., 5., 9., 11., 14—31.
1906: 4., 6., 7., 10., 12—20., 22—33., 89., 91.. 92., 94.
1907: 3., 5—7., 12—22., 24—25., 27—29., 94.. 95., 97.
1908: 1., 3., 5—13., 22—23., 27—29., 84—87., 90—92.. 96.
1909: 1., 4., 6—7., 9., 14—15., 18., 21., 25—26., 34., 36., 83., 86—87., 89., 92—93., 95., 100.
1910: 2., 6., 10—11., 14—16., 18., 20—22., 41., 99., 101.
1911: 10., 26—27., 70., 79—80., 82., 92., 94—95., 98.
1912: 6., 12., 15—17., 21—23., 35., 79—80., 83., 86—93., 95—98.
1913: 1—2., 4—7., 9., 12., 15., 16., 92.
1914: 3., 5., 7., 9—11., 16., 20.

Zombor és Vidéke. Társadalmi, közművelődési és szépirodalmi közlöny. (1886. 20. számtól kezdődően a Bács Bodrogh megyei Egyesült Ellenzék hivatalos politikai közlönye). Zombor.

1902: 1., 2., 7., 9., 10., 12—14.. 18., 22., 40., 90., 92., 97., 98., 100., 103.
1903: 1., 3., 9., 12.. 14., 17., 18., 23., 39., 87., 93., 97., 100., 102—103.
1905: 16., 19.. 21., 23.
1906: 8., 7., 10., 13., 16.. 18., 24., 26—27., 94., 98.
1907: 2., 6., 13., 14., 18., 22—23., 28., 99., 100., 102.
1908: 7.. 8., 10., 29.. 94., 98., 102.
1909: 3—4.. 7., 9., 13., 15., 26., 38., 91., 93., 97.. 101.
1910: 6., 10., 12., 18.
1911: 8., 12., 14., 17.

1912: 9—10., 20., 43—46., 48—49., 51.
1913: 2., 6—7.

A Magyar University Extension Évkönyve az 1900/1-ik évről. Írta **Déry** Gyula. II. évfolyam. Budapest. 1902. 65—86. oldal.
Évkönyv az 1902/3-ik évről. III. évfolyam. 32. oldal.
Évkönyv az 1905/6-ik évről. VI. évfolyam. 38. oldal.
Évkönyv az 1908/9-ik évről. IX. évfolyam. 38. oldal.

A NAGYBECSKEREKEN MEGTARTOTT LÍCEUMI ELŐADÁSOK REPERTÓRIUMA (1902—1918)

1902.	január 5.	Bányai Jakab: A család, község és család
	január 12.	Szenes Adolf: A táplálkozás
	január 19.	Stassik Ferenc dr.: A jog
	január 26.	Burget József: Az égitestek
	február 2.	Harczer József: Az akusztika
	február 16.	Strassik Ferenc dr.: Közgazdaság alapfogalmai
	február 23.	Láng Béla dr.: A mai közgazdaság
	március 2.	Bielek Antal: A hasznos madarak oltalma
	március 9.	Török Ferenc: A magyarok őstörténelme és a nemzeti királyok
	március 16.	Balliére Sándor: A vegyes házbeli királyok
	március 31.	Klein Mór dr.: A szabadság harcai
	április 6.	Eibeschütz Miksa dr.: A szocializmus
	április 13.	Várady Imre dr.: A reformkor
1903.	február 2.	Klein Mór dr.: Eszmék a társadalomtudomány köréből
	február 8.	Perl Mihály: A világítás eszközei
	február 15.	Szalay József: A valláserkölcsiség hasznai
	február 22.	Várady Imre dr.: Deák Ferenc
	február 29.	Hegedűs János: A magyar nép
	március 8.	Cseh Elek: A biztosításról
	március 22.	Stern Lázár dr.: A pénz története
	március 25.	Matiné (Szabolcska Mihály)
	március 29.	Somfai János: Az újság
	április 5.	Társas felolvasó estély
1904.	december 11.	Streitmann Antal: A gyermek mint rajzolóművész
	december 18.	Knyaskó Lajos: Nemzeti érzés
	december 26.	Hegedűs János: A fosztókáról
1905.	március 5.	Messinger Karolin: Feminizmus
	március 12.	Csokonai ünnep
	április 9.	Záróünnepség
1906.	február 4.	Grandjean József dr.: A céhrendszer és ipari fejlődésünk

	február 12.	Geisz Antal dr.: Oroszország
	február 18.	Fialowszki Béla dr.: A legszükségesebb egészségügyi tudnivalók
	február 25.	Perl Mihály: A cukor gyártása
	március 4.	Fialowszki Béla dr.: Tuberkulózis
	március 11.	Hegedűs János: A régi magyar költészet
	április 1.	Nagy Dezső dr.: Széchenyi és kora
1907.	február 24.	Müller Vilmos: Küzdelem a létért
	március 10.	Erdős József: A kereskedelmi reklám
	március 17.	Lakos Soma: A könyvvitel a háztartás szolgálatában
	március 24.	Perl Mihály: A szervezetre ártalmasan ható anyagokról, a mérgekről
	április 14.	Jakab Dávid: Műveltségi és társadalmi viszonyok az Árpádok korában
	április 21.	Knyaskó Lajos: Velence
	december 1.	Jakab Dávid: A nők százada
	december 8.	Úrhegyi János: A magyar nemzet történetének főbb szakaszai (írta Veress A.)
	december 15.	Ua.
	december 22.	Ua.
1908.	január 5.?	Virker István: Szociális mozgalmak a jelenkorig
	január 19.	Perl Mihály: A kémia a mindennapi életben
	január 26.	Szenes Adolf: A drótnélküli távirat
	február 1.	Kultúrestély (Ambrus Z., Paulay E.)
	február 9.	Török Ferenc: Történelmi érdekességek
	február 16.	Czirbusz Géza: Széljárások Délmagyarországon
	február 23.	Dunai László: A gőzgépek
	március 1.	Menczer Lipót: Nagybecskerek történetéből
	március 8.	Szilágyi Albert: A katonai kedvezmények szociális jelentősége
	március 15.	Farkas Geiza dr.: A jövő társadalom nevelése
	március 22.	Márton Andor: Az érdekharc Erdős Béla: A fizika és a csillagászati földrajz köréből
	április 5.	Török Ferenc—Oesztie Béla: Kurucvilág
	április 26.	Zádor Endre: A siketnémák oktatása
	november 22.	Erdős Béla: A föld és a világegyetem
	november 29.	Harczer József: A rádium és tulajdonságai
	december 6.	Fialowski Béla dr.: Alkoholizmus
	december 13.	Menczer Lipót: Nagybecskerek múltja
	december 20.	Czirbusz Géza dr.: Fauszt ismertetése
	december 27.	Borsodi Lajos dr.: Az ember tragédiájáról
1909.	január 3.	Czeglédy István: Magyarország népoktatása
	január 10.	Perl Mihály: A színekről
	január 17.	Jankó Ágoston: A nő a társadalomban

	január 24.	Lengyel István: Az utolsó évek magyar regényirodalma és etikája
	január 31.	Szenes Adolf: A villamos fényről
	február 7.	Szenes Adolf: A villamosság gyakorlati alkalmazása
	február 14.	Bielek Antal: A madarak élete
	február 21.	Szilágyi Albert: A közigazgatás nemzeti feladatai
	február 28.	Fialowszki Béla dr.: A gyermekvédelem
	március 7.	Virker István: A közlekedésről
	március 14.	Török Ferenc: 1848. március 15-ike
	március 21.	Klein Mór dr.: Társadalomtudomány köréből
	március 28.	Messinger Karolin: A nők pályaválasztása (vitaelőadás)
	április 12.	Jankó Ágoston: Irodalmi és művészeti matiné (Knyaskó, Somfai, Kaposi Józsa)
	november 22.	Réthly Antal: A földrengés
	november 28.	Czirbusz Géza dr.: A Niebelungen gyűrű
	december 5.	Kalcsok Leó: A városokról
	december 12.	Fialowski Béla dr.: A fertőző betegségek
	december 19.	Jakab Dávid: A francia forradalom
	december 26.	Bárány Béla: Az északi sark
1910.	január 2.	Harczer József: A fevegő meghódítása
	január 9.	Perl Mihály: A papír és gyártása
	január 16.	Szemes Adolf: A világítás múltja és jövője
	január 23.	Czirbusz Géza dr.: A Balkán félsziget politikai jövője
	január 30.	Messinger Karolin: Az iskola és család együttes munkája a kötelességtudásra és takarékosságra való nevelésben
	február 6.	Dobieczky Sándor, dr.: A magyar ipar védelméről
	február 13.	Bielek Antal: A madarak költözéséről
	február 20.	Krális László: Az ifjúság nemi felvilágosítása
	február 26.	Lux Terka: A nőkérdésről
	március 6.	Králik László: Az ősember élete
	március 13.	Könczöl József dr.: Az esztétikai hűségről
	március 20.	Cholnoky Jenő dr.: Kína
	március 28.	Kalcsok Leó: Az írás keletkezése és fejlődése
	november 13.	Lévay István: A hajózás történetéből
	november 20.	Kalcsok Leó: A Magas Tátra
	november 27.	Perl Mihály: Bányák, ércek bányászata
	december 4.	Szalay József: Kivándorlóink az Egyesült Államokba
	december 11.	Pap Dezső dr.: A Nílus mentén
	december 18.	Keleméri Béla: A magyar nép észjárása közmondásokban és egyéb elmeműveiben
	december 25.	Heinermann Alajos dr.: Hazai gyógyfürdőink és vizeink

1911.	január 8.	Szenes Adolf: A vas gyártása és ipari feldolgozása
	január 15.	Borsodi Lajos dr.: Az irodalom újabb irányai
	január 22.	Bárány Béla: Vakációi útiemlék
	január 29.	Kalcsok Leó: Pompéji és a római élet
	február 5.	Szenes Adolf: A fizika köréből
	február 12.	Knyaskó Lajos: A magyar föld zenéje
	február 19.	Báthori Endre: A testi és szellemi átöröklés
	február 26.	Harczer József: Az időmérés és naptár
	március 5.	Dalmát Aranka: A növények élete
	március 12.	Hubert Zsigmond dr.: A hitvesről és anyáról, társadalmi és jogi fölfogásban
	március 19.	Bárány Béla: Az Alpesek és a Rajna völgye
	március 26.	Nagy Sándor: Az osztrák—magyar monarchia fegyveres hadereje
	április 2.	Büchler Hugó: A gyermekvédelem
	április 9.	Christian Jenő: A játék és a gyermek
	november 26.	Vajda Lajos: Arany János
	december 3.	Kalcsok Leó: Az arany
	december 10.	Harczer József: A petroleum és a földgáz
	december 17.	Burget József: Amíg a búzából kenyér lesz
1912.	január 7.	Perl Mihály: Mit eszünk — iszunk?
	január 14.	Kalcsok Leó: A tánc
	január 21.	Csősz Imre: Egy nő védelme (Xantippa)
	január 28.	Strosz Béla: Tűzrendészetről
	február 4.	Streitman Antal: Firenze
	február 11.	Bárány Béla: Tripolisz
	február 18.	Török Ferenc: Erdély szerepe Magyarország történetében
	február 25.	Báthory Endre dr.: Élet és anyag
	március 10.	Szenes Adolf: A föld a világűrben
	március 17.	Klein Mór dr.: Széchenyi István
	március 24.	Wattay Pelbárt Dezsőné dr.: A nődivat
	november 3.	Vajda Lajos: Petőfi költészete
	november 17.	Perl Mihály: A sótermelésről
	december 1.	Jankó Ágoston: Finnországi útiemlékek
	december 8.	Bárány Béla: Bulgária
	december 15.	Králik László: Az energetika
	december 22.	Büchler Hugó: Goethe
	december 29.	Harczer József: A hajózás
1913.	január 5.	Grosz Kálmán: Az ősvilági állatóriások
	január 6.	Streitman Antal: Magyar festőművészet
	január 12.	Klug György: Vallás és társadalom
	január 19.	Szenes Adolf: A csillagos ég
	január 26.	Török János: A házasságon kívül született gyermek jogvédelme
	február 2.	Lukács István: Heine
	február 9.	Báthory Endre: Az ember származása

	február 16.	Ferunf Adolfné: Feminizmus
	február 23.	Bielek Vilmos: A munkáskertek
	március 2.	Burget József: Törökország
	március 9.	Csősz Imre, dr.: Mezofanti József
	március 15.	Török Ferenc: Március 15-ike
	november 9.	Borsodi Lajos dr.: Eötvös báró lírája
	november 16.	Perl Mihály: A vulkánokról
	november 23.	Szenes Adolf: A villamos sugárzás és anyagelmélet
	november 30.	Harczer József: Magyar találmányok és feltalálók
	december 7.	Büchler Hugó: Reformiskolák nálunk és külföldön
	december 8.	Hubert Zsigmond dr.: Az ügyvédi műhelyből
	december 14.	Gurget József: A föld története
	december 21.	Freund Adolfne: Kultúrtörekvések és kultúrideálok
	december 28.	Králik László: Shakespeare életének színjátéka
1914.	január 4.	Lukács István: Az újkori szocializmus
	január 6.	Vajda Lajos: II. Rákóczi Ferenc
	január 11.	Reimholz Árpád: Feminizmus
	január 18.	Fialowski Béla dr.: A hipnotizmus
	január 25.	Balázs Márton: Schubert, Schumann és Heine
	február 1.	Ripka Imre: A hangszerek története
	február 2.	Dukesz József dr.: A táplálkozás
	február 8.	Török János: A Freud-féle lélekelemzés
	február 15.	Fülöp Sándor: Új-Szerbia és fővárosa
	február 22.	Bárány Béla: Albánia
	március 1.	Alexics Bogoljub: A múzeumokról
	március 8.	Vinczehidy Ernő dr.: Biedermeier-kor
	március 15.	Török Ferenc: A márciusi napok emléke
	április 19.	Művészeti matiné
	november 29.	Jankó Ágoston: Nemzeti öntudatunk a háborúban
	december 6.	Harczer József: A technika a modern háború szolgálatában
	december 13.	Eibeschütz Miksa dr.: A nemzetközi jog és a háború
	december 20.	Perl Mihály: A kémia a háborúban
	december 27.	Büchler Hugó: A néplélek a háborúban
1915.	január 3.	Burget József: Az északi harctér földrajza
	január 10.	Török János: A háború és az európai népfajok
	január 17.	Szalay József: A biblia és a háborúk
	január 24.	Bárány Béla: A nyugati harctér földrajza
	január 31.	Dukesz József dr.: Az orvos a háborúban
	február 14.	Török Ferenc: Ki idézte föl a világháborút?
	február 21.	Előadás a Vörös Félhold javára
	február 28.	Hubert Zsigmond dr.: A közgazdasági élet a háborúban
	március 7.	Perl Mihály: Mindennapi kenyerünk
	március 14.	Márciusi ünnepély
	március 21.	Králik László: Németország és Anglia harca a világháborúban

	március 28.	Somfai János: A háború költészete
	november 7.	Cholnoky Jenő dr.: Magyarország helyzete
	november 14.	Perl Mihály: Az élelmiszerek és a drágaság
	november 21.	Stern Lázár dr.: A háború társadalmi következményei
	november 28.	Fialowski Béla dr.: Egészségügyi kérdések
	december 5.	Jankó Ágoston: Fajnemesítés és fajszaporítás
	december 12.	Harczer József: Iskolai reformok
	december 19.	Aszlányi Dezső: Vázlatok a konkrét világbékéről
1916.	január 2.	Szentiványi Ferenc dr.: A hadiárvák védelme
	január 5	Strausz Adolf: Bulgária
	január 16.	Bartha György dr.: Háborús illúziók
	január 23.	Török János: Társadalmi és nemzetiségi problémák a háború után
	január 30.	Hubert Zsigmond dr.: Diplomatákról és diplomáciáról
	február 6.	Borsodi Lajos dr.: A kisváros
	február 13.	Báthory Endre dr.: Háború és biológia
	február 20.	Streitman Antal: Nagybecskerek múltja
	február 27.	Mentzer Lipót: A nagybecskereki Belváros képe 1840-től mostaing
	március 5.	Szalay József: Jellemképzés a háborúban
	március 15.	Márciusi ünnepély
	november 26.	Szentiványi Ferenc dr.: Nemzet és népesség
	december 3.	Mentzer Lipót: Menekülési emlékek 1848—49-ből
	december 10.	Gadó István dr.: A szabad akarat
	december 17.	Perl Mihály: A fémek szerepe a háborúban
	december 24.	Jankó Ágoston: A gyermek
1917.	január 7.	Szalay József: A béke
	január 21.	Deák Vidor dr.: A rendőrségről
	január 28.	Alexics Bogoljub: Képek a primitív ember életéből
	február 4.	Borsodi Lajos dr.: Költemények prózában
	február 11.	Perl Mihály: Ellenségeink országai és népei
	február 25.	Hints Sándor: A székelység
	március 4.	Arany János ünnepély
	december 9.	Jankó Ágoston: Nem vagyunk magyarok
	december 16.	Mentzer Lipót: Az élelmezésről
	december 23.	Szentiványi Ferenc dr.: A magyarság szupremáciája
	december 30.	Magyar Károly dr.: A baktériumokról
1918.	január 6.	Csaba Jenő dr.: Magyar középkori városi élet
	január 20.	Deák Vidor dr.: Az állami beavatkozás és legelhagyatottabb terei
	február 3.	Marton Andor: Az eljövendő
	február 24.	Fialowski Béla dr.: Az anya- és csecsemővédelem
	március 3.	Martinka József: Nagybecskerek millió évvel ezelőtt
	március 24.	Lendvai Jenő: Mi és a bolgárok

IRODALOM

Torontál. Politikai napilap. Nagybecskerek.

1902: 2., 4., 8., 9., 14., 15., 19., 21., 24—25., 27., 37—39., 44., 46., 50., 51., 55., 57., 60., 63., 72., 74., 79., 83., 85.
1903: 2., 20., 25—28., 37., 38., 42—43., 48—49., 55—56., 66—67., 69., 71., 72., 76—77.
1904: 262., 264., 281., 282., 287., 289., 293.
1905: 5., 10., 16., 44., 82.
1906: 21., 23., 27—28., 33., 40., 45—46., 49., 52., 54., 58., 75—79., 274., 280.
1907: 43., 46., 57—58., 61., 64., 67., 71., 85., 86., 89., 92., 244., 272., 275., 280., 281., 286., 291.
1908: 4., 9., 12., 15., 18., 20., 21., 24., 27., 32., 33., 38., 39., 44., 45., 50—51., 57—58., 67—69., 74., 79—80., 97., 265—267., 274—275., 280—281., 285., 291—292., 295—96.
1909: 1—2., 6—7., 12—13., 18—19., 22., 25., 29—30., 35—36., 41—42., 46., 48., 53—54., 65—66., 70—71., 75., 77., 81., 83., 266., 269., 272., 276., 278., 282—283., 288—289., 294.
1910: 1., 5—6., 11—12., 17., 23—24., 27., 34—35., 38., 40—41., 45—47., 51., 53., 57., 59., 61., 64—64., 69—71., 241., 254., 257—259., 264—265., 270—271., 276—277., 281—282., 287—288., 293—294., 298.
1911: 5—6., 11—12., 18., 23—24., 28—30., 33—34., 40—41., 46—47., 53., 58—59., 64—65., 67., 70., 75—76., 81—82., 220., 254., 263., 271., 276., 277., 282, 287—288., 297.
1912: 4—5., 10—11., 16—17., 22—23., 27—28., 34., 39—40., 45—46., 51., 56., 58., 62., 64., 69., 70., 251., 252., 263—264., 275/276., 281., 287—288., 297—298.
1913: 3—4., 9., 14—15., 20—21., 26—27., 32—33., 38—39., 44—45., 51., 56—57., 63., 242., 257., 258., 263—264., 268—270., 275—276., 281—282., 286—287., 292—293., 296—297.
1914: 2—4., 7—8., 13—14., 19—20., 24—26., 30—31., 34., 36—37., 42—43., 48—49., 54—55., 60—61., 88—89., 255., 268., 270., 272—273., 278., 283., 289—290., 293—294.
1915: 2., 6—., 12—13., 18—19., 24—25., 35., 38., 42., 47—48., 53., 59—60., 65—66., 70—71., 246., 251., 253—255., 260—261., 264., 266—267., 272—273., 275—279., 283—284., 289—290., 299.
1916: 1—4., 11—12., 17—18., 23—24., 28—29., 34—35., 40—41., 46—47., 53., 61—62.
1917: 4—5., 17., 23., 26., 33—34., 37., 43., 47—48., 51—52., 279., 281., 286—287., 291., 293., 296—297.
1918: 3., 5., 16—17., 27—28., 45—46., 52., 66., 68., 70.

A Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve. 1908. Kiadja a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület, Nagybecskereken, 1909. 10. oldal.

Negyedszázad 1885—1910. A Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Emlékkönyve fönnállásának negyedszázados évfordulója alkalmából. Szerkesztette: Somfai János. Kiadta: A torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Nagybecskereken. 1910. 58—59. oldal.

Évkönyv, III. kötet, 1911. 20—21. oldal.
Évkönyv, V. kötet, 1913. 12—13. oldal.
Évkönyv, VI. kötet, 1914. 21—22. oldal.
Évkönyv, VII. kötet, 1915. 15—16. oldal.
Évkönyv, IX. kötet, 1917. 17—18. oldal.

Barabás Györgyi

MAGYAR FOLYÓIRATOK JUGOSZLÁVIAI VONATKOZÁSÚ NÉPRAJZI KÖZLEMÉNYEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA, 1840—1849

BEVEZETÉS

Ez a válogatás a Hungarológiai Közlemények számára készült. Mind anyaggyűjtésben, mind felépítésben szorosan kapcsolódik az eddig megjelent retrospektív magyar néprajzi bibliográfiákhoz,* némi módosításoktól eltekintve.

Az összeállítás szempontjai a következők voltak: a mai Jugoszlávia területére, népeire és a külföldön élő délszlávokra vonatkozó könyvek ismertetései, tanulmányok, adatértékű közlemények kerültek be a bibliográfiába.

A szakrend kialakításában nem kívántam eltérni, de a főfejezetek római számozásában és alcsoportokra való felosztásában változtatás történt. A nemleges adatokat az anyag túlzott felduzzasztásának elkerülése érdekében nem jelöltem.

A néprajzi jelenségek tájanként elütő volta következtében, az egyes fejezetekben szerepet kapott a tájakra, megyékre vonatkozó csoportosítás, amely egyben a földrajzi mutatót pótolja. A földrajzi beosztásban a kialakult egykori megyehatárokat vettem alapul. A nagy tájegységeken belül a megyék, ezen belül a városok és a községek betűrendben követik egymást. Viszont az egyes tételeknél a megjelenés ideje a csoportosítás szempontja.

A címfelvételnél a lehető legrövidebb címleírásra törekedtem, amely lehetővé teszi a mű azonosítását. A szerzőknél és a címeknél az eredeti helyesírást követtem, két kisebb változtatással:

a.) a szerzők keresztnevénél cz helyett c,

b.) a könnyebb érthetőség érdekében az aposztrófokat elhagytam a címekből.

Tartalomjegyzék közlését a kis terjedelem miatt nem tartottam szükségesnek.

* Vö. Sándor István: A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1945—1954. Bp. 1985 Akadémiai K. 463 l.
Uő.: A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1955—1960. Bp. 1971. Akadémiai K. 740 l.
Uő.: A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870. Bp. 1977. Akadémiai K. 1165. l.

Ez az összeállítás szakdolgozatom* válogatott anyagát tartalmazza, amely egy jelenleg folyamatban levő munkálat részét képezi. Ennek során a korszak további folyóiratai, hírlapjai, valamint könyvanyaga kerül feldolgozásra.

ÁTNÉZETT FOLYÓIRATOK

Athenaeum 1840—1843
Ábrázolt Folyóirat 1848
Budapesti Divatlap 1848
Budapesti Szemle 1840
Életképek 1844—1848
Figyelmező 1840
Hasznos Mulatságok 1840—1842
Honderű 1843—1848
Honművész 1840—1841
Hölgyfutár 1849
Irodalmi Őr 1845—1846
Képes Ujság 1848
Koszorú 1840—1841
Közlemények az Élet és Tudományok Köréből 1841
Literaria Csarnok 1840
Literaturai Lapok 1841
Magyar Életképek 1843
Magyarföld és Népei 1846—?1847
Magyar Szépirodalmi Szemle 1847
Mulattató Képes Ujság 1848
Pesti Divatlap 1844—1848
Regélő 1840—1841
Regélő Pesti Divatlap 1842—1844
Tudománytár 1840—1844

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉKEK

1. Folyóiratok címének rövidítései

Ath.*	Athenaeum	Mföld. N.*	Magyarföld és Népei
Bp. Sz.	Budapesti Szemle	Mul. K. U.*	Mulattató Képes Ujság
Élk.	Életképek	P. Dl.	Pesti Divatlap
Hasz. Mul.	Hasznos Mulatságok	Reg.	Regélő
Hond.	Honderü	Reg. P. Dl.	Regélő Pesti Divatlap
Lit. L.	Literaturai Lapok	Tudtár.	Tudománytár

2. Címleírási rövidítések

Bp.	Budapest	köt.	kötet
fé.*	félév	l.	lap
füz.*	füzet	m.	megye
Hrsg.	Herausgegeben	Szerk.	Szerkesztette
Ism.	Ismerteti	Uő.	Ugyanő
K.	Kiadó	Vö.	Vesd össze

A rövidítések „Kókay György: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 1772—1849. Bp. 1975." és „A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870. Szerk. Sándor István. Bp. 1977." alapján készültek, a *-gal jelöltek tőlem származnak.

** Magyar irodalmi folyóiratok néprajzi cikkbibliográfiája. 1840—1849.

I. STATISZTIKA

1. T.: Adatok az austriai birodalom ipar-statisticájához. = Ath. 1841. 2. fé. 1169–1176.
2. FÉNYES Elek: A magyar birodalom népessége 1840-ben. = Tudtár. 1842. 11. köt. 7—28.
3. FÉNYES Elek: Magyarország statistikája. Pest, 1842. — Ism.: Magyarország Statistikája. = Hasz. Mul. 1842. 2. fé. 276; 283—284; 287—288.
4. FÉNYES Elek: Magyarország általános statistikája. = Mföld. N. 1846. 1. füz. 5—8; 2. füz. 1—4; 4. füz. 1—3.

II. NÉPRAJZI GYŰJTÉS

5. Értesítő. Tudományos academiák és társaságok. Jutalomkérdések. = B. Sz. 1840. 1. köt. 261—265. — Pályázat a magyarországi nem magyar ajkú csoportok eredetének, sajátosságainak, szokásainak vizsgálatára.
6. A magyar tud. Academia. = Lit. L. 1841. 2. fé. 83—84. — Honfoglalás idején itt lakó népek hatása.

III. NÉPEK

DÉLSZLÁVOK

a.) Általában

7. Statistikai jegyzet. = Hasz. Mul. 1840. 1. fé. 148. — Szláv népek: népességük, lakhelyeik.
8. MONÁR Sándor: A szláv népek. = Ath. 1841. 1. fé. 497—501; 513—520; 529—537; 547—552; 564—566.

b. Horvát

9. RUMY [Károly György]: Megczáfolása s megigazítása némelly alaptalan állitásainak a magyar literatura felől „a szellemi élet Magyarországon" czimü értekezésben az augsburgi közönséges ujságban és Jelenkor Társalkodójában, némelly nevezetes hiányai kipótolására. = Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 49—52. — Horvátok illir származása, illir nyelv területei.
10. [FEJÉR] FEHÉR György: Végszó a horváthok illyr neve s literaturája iránt Rumy Károlyhoz. = Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 57—58.
11. MOYSES István: Az illyr nevezet védelmezése -wich úr megtámadásai ellen a Századunkban. = Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 135—136; 143—144.

12. FEJÉR György: A Horvátok Illyrizására Észrevételek a Hasznos mulatságok 34. és 36. számaira nézve. Hasz. Mul. 1840. 2. fé. 147—148.
13. Az illir. = Mul. K. U. 1848. 372. — Képpel; Viselet. Tánc.

c.) Dalmát

14. DIÓSY Márton: A vukovárfiumei vasút és néhány emlékszó a tengermellékről. = Hond. 1845. 2. fé. 395—396; 414—414; 451—453; 511—513. — Erdészet, fafaragás. Állattartás. Táplálkozás. Ház. Fuvarozás, útépítés, csempészet.
15. KOLMÁR József: Fiume és a magyar tengermellék. = Mföld. N. 1846. 2. füz. 5—10. — Képpel. — P. Dl. 1846. 1. fé. 309—312. — (Töredékes). — Halászat. Földművelés. Kereskedés.

IV. ETNOGENEZIS

Vö. 8. Délszláv.
9—12. Horvát.
16. Délszláv.

V. ETNIKUS KAPCSOLATOK

16. LUCZENBACHER János: A szerbek és magyarok. = Tudtár. 1843. 13. köt. 295—317. — Képpel.

VI. TÁJAK, NÉPCSOPORTOK

A.) ALFÖLD ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉK

Pest—Pilis—Solt—Kiskun m.

Csepel
17. BOGNÁR József: Csepel. — Tudtár. 1843. 14. köt. 51—62; 110—130; 164—189; 216—242. — Fekvése. Falvak: Becse, Csép, Csepel, Dunafok, Lórév, Makád, Szent-Márton, Szent-Miklós, Tőkőle, Újfalu, Ráckeve. Lakosság: délszláv, magyar, német. Méhészet. Földművelés. Lakodalom.

B.) DUNÁNTÚL ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉK

a.) Baranya m.

Általában
18. Friebeisz.: A m. orvosok és természetvizsgálóknak folyó év augusztus elején Pécsett tartott VI. nagygyűlése. = Élk. 1845. 2.

köt. 289—292; 322—324; 352—356; 370—375. — Baranya m. kiterjedése. Lakosság: magyar, német, szerb, zsidó, cigány. Állattartás. Földművelés. Magyar jobbágyházakban 8—10 házaspár él. Német viselet. Mesterkedés. Kereskedés. Drávamente: magyar viselet, ismerkedés, lakodalom; hitvilág: boszorkány, kísértet, hazajáró lélek.

Liphád

Vö. 18. Szávics Milos születési helye.

Mohács

19. Mohácsi: Valami Mohácsról. = Reg. P. Dl. 1842. 1. fé. 245—246. — Horvátok: földművelés, ház, farsang, tánc.

Pécs

Vö. 18. Lakosság: magyar német, bosnyák.

b.) Sopron

Sopron

20. VAHOT Imre: A magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. nagy gyülése Sopronban. = P. Dl. 1847. 2. fé. 1139—1145. — Horvát viselet és tánc.

C.) DÉL-ALFÖLD

Szerém m.

21. [REMELLAY Gusztáv] R. G.: Al-Dunai képek. = Élk. 1844. 1. köt. 331—335. — Állattartás. Földművelés. Sligovica.

D.) MAGYARORSZÁGI DÉLSZLÁVOK

a.) Általában

Vö. 16. Magyarországi lakhelyeik, beköltözésük.
17. Csepel, Pest—Pilis—Solt—Kiskun m.

b.) Bosnyákok

Vö. 18. Pécs, Baranya m.

c.) Bunyevácok

22. SZÁRICS Jenő: A bunyeváczok. = Reg. P. Dl. 1842. 2. fé. 838—840; 849—853; 869—872; 886—888. — Nevük eredete, történetük. Állattartás. Földművelés. Viselet. Hímzés. Család. Népszokások: anyák és apák napja, húsvét, pünkösd, karácsony; lakodalom, temetés. Mulatságaik — játék.

d. Horvátok

23. Néprajz a hazából. = P. Dl. 1845. 1. fé. 407—08. — Torontál m.: alkoholizmus, lakoma, játék.
24. SZABÓ Károly: A végvidéki horvát határőr, különösen a seressán és családja. = Mföld. N. 1846. 3. füz. 14—16. — Képpel; Viselet. Lakodalom. Temetés. Zene. Tánc.

Vö. még 19. Mohács, Baranya m.
20. Sopron, Sopron m.

e.) Szerbek

Vö. 18. Baranya m.

f.) Szlovének

25. M. Pál: Szózat Böszörményi Sándor urhoz. = Hasz. Mul. 1841. 1. fé. 137—139. — Szlovén falvak Vas és Zala m.-ben. Állattartás. Viselet.

Vö. 27.

26. BÖSZÖRMÉNYI Sándor: Válasz M. Pál urnak. = Hasz. Mul. 1841. 1. fé. 148.

VII. MIGRÁCIÓ

Vö. 16. Délszláv bevándorlás.
22. Délszláv bevándorlás.

VIII. GYŰJTÖGETÉS

Vö. 14. Dalmácia.

IX. HALÁSZAT

Vö. 14. Dalmácia.

X. MÉHÉSZET

Vö. 17. Csepel, Pest—Pilis--Solt—Kiskun m.

XI. ÁLLATTARTÁS

Vö. 13. Dalmácia.
18. Baranya m.
21. Szerém m.
34. Szlavónia.

XII. FÖLDMŰVELÉS

Vö. 15. Fiume.
17. Csepel, Pest—Pilis—Solt—Kiskun m.
18. Baranya m.
19. Mohács, Baranya m.
21. Szerém. m.

XIII. TÁPLÁLKOZÁS

A.) DUNÁNTÚL ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉK

27. BÖSZÖRMÉNYI Sándor: Felvilágosítás a Világ politikai lap „Ismertető"je a kenyérről irt czikkjére. Tóth Istvántól. = Hasz. Mul. 1841. 1. fé. 37. — Kölesből és pohánkából kenyér a szlovénoknál.

B.) DÉL-ALFÖLD

Vö. 23. Torontál m.: alkoholizmus, lakomák.

C.) DALMÁCIA

28. Dalmát országban a szamócza fa vadon... — = Reg. 1840. 2. köt. 760. — Pálinkát égetnek belőle.
Vö. még 14.

XIV. ÉPÍTKEZÉS

Vö. 14. Dalmácia.
19. Mohács, Baranya m.

XV. NÉPVISELET

29. Az illir mintasereg. = Mul. K. U. 1848. 364. — Képpel. — Egyenruha.

Vö. még 13. Horvát
18. Baranya m.: német.
Drávamente: magyar.
20. Sopron, Sopron m.: horvát.
22. Bunyevác.
24. Horvát.

XVI. MESTERKEDÉS

Vö. 18. Baranya m.

XVII. HÍMZÉS, CSIPKE

Vö. 22. Bunyevác hímzés.

XVIII. KÖZLEKEDÉS

Vö. 14. Dalmácia: fuvarozás, útépítés.

XIX. KERESKEDÉS

Vö. 18. Baranya m.

XX. TÁRSADALOM

A.) ROKONSÁG

A család

Vö. 22. Bunyevác.

B.) RÉTEGEK, TÍPUSOK

Betyárok, rablók
Szávics Milos és társai
30. F. A.: Baranya. = Reg. P. Dl. 1843. 1. fé. 126—127. — Szávics elfogása.

31. Baranya . . . — Reg. P. Dl. 1843. 1. fé. 340. Szávics elfogása.
32. Baranya . . . — Reg. P. Dl. 1843. 1. fé. 478. — Szávics egyik társának elfogása.
33. TRUCKA Pál: Szegszárd, april. 1-én = Reg. P. Dl. 1843. 1. fé. 891—892. — Szávics elfogása.
Vö. még 18. Liphád, Baranya m.: Szávics Milos születési helye.

C.) INTÉZMÉNYEK

Katonaság
Határőrvidék
Vö. 24.
29.

XXI. HITVILÁG

Hiedelemalakok
Vö. 18. Drávamente.
Gyógyítás
34. F. I.: Slavoniai népszerek. = Hasz. Mul. 1842. 1. fé. 42. — Emberi és állati betegségek, ellenszerük.

XXII. VALLÁS

KERESZTÉNYSÉG

a.) Búcsú

35. HORVÁTH Boldizsár: Kivonatok úti naplómból. = Reg. 1840. 1. köt 245—255; 261—263; 267—271. — Mariazell, Ausztria: Sopron m.-i horvátok búcsújárása.

b.) Kereszténység más népnél

36. [GEGŐ Elek] P. Gegő: Bosnyák tárgyak. = Tudtár. 1842. 12. köt. 187—190. — Ferenc rendű bosnyák szerzetesek.

XXIII. NÉPSZOKÁSOK

A.) AZ ESZTENDŐ

Vö. 19. Mohács, Baranya m.: horvát farsang.
22. Bunyevác: anyák és apák napja, húsvét, pünkösd, karácsony.

B.) AZ EMBERI ÉLET

Vö. 17. Csepel, Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.: lakodalom.
18. Drávamente: magyar lakodalom.
22. Bunyevác lakodalom és temetés.
24. Horvát lakodalom és temetés.

XXIV. NÉPDAL

37. Volkslieder der Werden in der Ober- und Nieder-Lausitz. Hrsg. Haupt, Leopold-Smoler, Johann Ernst. Grimma, 1841. — Ism. Szláv literatúra. = Lit. L. 1841. 2. fé. 149. Szobrok.

XXV. NÉPZENE

Vö. Horvát.

XXVI. NÉPTÁNC

Vö. 13. Horvát.
19. Mohács, Baranya m.
20. Sopron, Sopron m.
24. Horvát.

XXVII. JÁTÉK

Vö. 22. Bunyevác.
23. Horvát.

NÉVMUTATÓ

(A számok a bibliográfia megfelelő tételeire utalnak)

Bognár József 17
Böszörményi Sándor 25—27
Diósy Márton 14
Fejér György 10, 12
Fényes Elek 2—4
Friebeisz. [?] 18
Gegő Elek 36
Haupt, Leopold 37
Horváth Boldizsár 35
Kolmár József 15
Luczenbacher János 16
Mohácsi. [?] 19
Molnár Sándor 8
Moyses István 11
Remellay Gusztáv 21
Rumy Károly György 9
Smoler, Johann Ernst 37
Szabó Károly 24
Szárics Jenő 22
Szávics Milos 18, 30—33
Trucka Pál 33
Vahot Imre 20

IRODALOM

Petrik Géza: Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae. 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. 1—4. köt. Bp. 1888—1892.

Szinnyei József, id.: Magyar írók élete és munkái. 1—14. köt. Bp. 1891—1914.

A Pallas nagy lexikona. 1—18. köt. Bp. 1893—1900.

Révai nagy lexikona az ismeretek enciklopédiája. 1—21. köt. Bp. 1911—1935.

Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp. 1956.

Kókay György: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 1772—1849. Bp. 1975.

A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1850—1870. Szerk. Sándor István. Bp. 1977.

Péter László: A néprajzi bibliográfia módszeréhez. — Ethnographia 87. (1966). 129—136. l.

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga

Profesor Dr Gunda Béla:

ETHNOGRAPHICA CARPATHO— BALCANICA 182 MELLÉKLETTEL

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

Gunda Béla egyetemi tanárt, a debreceni egyetem Néprajzi Intézetének a közelmúltig tanszékvezetőjét, a Magyar Néprajzi Társaság alelnökét 1978-ban „a néprajz területén végzett kimagasló munkájáért és a nemzetközi tudományos életben kifejtett tudományszervező tevékenységéért" a Bécsi Egyetem Herder-díjjal tüntette ki. A Gottfried von Herder díjat „a kelet és délkelet-európai népek kultúrális kapcsolatainak ápolására és előmozdítására" alapították. Annak adományozzák, aki „az európai kultúra örökségeinek fenntartásához és gyarapításához a népek békés érintkezésének szellemében hozzájárul."

Hogy Gunda professzor munkássága mennyire megfelel a kritériumnak, bizonyítja az előttünk fekvő idegen nyelvű kötet, amely eddig magyarul vagy más nyelven megjelent tanulmányaiból ad válogatást. Ha a tanulmánykötetnek csak a címeit olvassuk is el, már akkor is előttünk áll az európai tudományos életben négy évtizeden át állandóan jelen levő, „az egyetemes népi kultúrában gondolkodó", hihetetlen munkabírással, lelkesedésssel megáldott tudós alakja, valamint egész munkásságának keresztmetszete.

Az Ethnographica Carpatho-Balcanica az Ethnographica Carpathica (Bp. 1966.) folytatásaként jelent meg. A folytatás még izgalmasabb, hisz egy jóval nagyobb areában figyeli az érintkező kultúrák egyezéseit, azonos vonásait. Amíg az Ethnographia Carpatica tanulmányai csak a Kárpátok vidékét vizsgálják, addig ez az új gyűjteményes kötet a Balkán félszigetet is bevonja vizsgálódása körébe.

Ezen a nagy területen élő népek kultúrája, noha semmiféle rokonságban sincsenek, mégis meglepő azonosságokat mutatnak, sok közös vonást fedezhetünk fel bennük. Évszázadokon át együtt és egymás mellett élve fejlődött ki az azonosság, hasonlóság, a sok közös vonás a népi kultúrában éppen úgy, mint a nyelvben. Az e tájon élő népek nyelvét vizsgálva a nyelvészek már régen megállapították, hogy a magyar nyelv is beletartozik a kelet—közép-európai nyelvszövetségbe. Ezt a tényt látszik igazolni a népi kultúra, a tárgyak, eszközök, tevékenységek vizsgálata is. Gunda Béla régi harcosa, propagálója, kutató-

ja e nézetnek. Tanulmányai is ezt a nagy kultúrközösségbe „kultúrszövetségbe" tartozást fejtegetik.

A jelen tanulmánykötet egyes tanulmányainak címe is arról a fontos tényről tudósít, hogy Gunda Béla „a népek békés együttélésének, békés érintkezésének szellemében" nyúl az egyes kérdések tárgyalásához. Ime néhány cím: Nyestfogás a Kárpátokban, Csapdák a Kárpátok vidékén és a Balkán félszigeten, Vadászeljárás és vadászeszközök a dobrudzsai tatároknál, Kultúrkapcsolatok a Keleti-Alpok előtere és a magyar Dunántúl között, Amerika a magyar néphagyományban stb. A magyar etnológia és folklór kérdései mellett a Kárpátok vidéke és a Balkán félsziget népi kultúrájának egyes kérdései izgatják.

Gunda Béla tanulmányairól általában megállapíthatjuk, hogy mindig a társadalmi, gazdasági és szociális mozzanatok figyelembe vételével készülnek, azok hatásának kivizsgálására törekednek, s mint ilyenek példaként szolgálhatnak. Szerzőnk kutatási terveiben állandóan jelen van az ember és a társadalom kapcsolata, a művelődéstörténeti elemek történeti rétegeinek felfedezése. Különösen a pásztorok világa foglalkoztatja, a pásztorok szervezete, műveltsége, a pásztorvándorlás gazdasági, földrajzi okai. Ugyanakkor leköti figyelmét a vadászat, a halászat, az ezekhez szükséges, természetben található és az ember készítette eszközök, az állatok domesztikálásának folyamata, az ember környezete, a házépítés stb. kérdése. Szinte fel sem lehet sorolni mindazt, ami Gunda Bélát érdekli, s aminek kutatására vállalkozott és még ma is vállalkozik.

A népi kultúra bemutatásában a legmodernebb tudományirányzat, a szemiotika, a jeltudomány eredményeit is felhasználja. A társadalmi szemiotika, a kulturális jelekkel foglalkozó tudományág egyik magyar úttörője Gunda Béla, aki azt vallja, hogy a kultúra bármelyik jelensége jelként szerepelhet s interperszonális jellegű. Az emberi társadalomban jelrendszerek működnek, minden jelenség az illető társadalomban jelfunkciót vehet fel. Mikor pl. egy társadalmi ténnyel, a falusi építkezéssel, a falusi építkezés szimbólumaival foglalkozik, ezzel a nyelv az elemi viselkedés szintjén túli másodlagos szemiotikai rendszerrel, akkor a gyakorlati funkció mellett megvizsgálja a jel funkcióit is, hisz tudott dolog, hogy a jel-funkció befolyásolhatja a gyakorlati megvalósulást. A két funkció összefüggését vizsgálva kideríti szerzőnk a társadalom anyagi és szellemi állapotát s azt a kulturális közeget, melyet az építmény képvisel.

Gunda szemiotikai vizsgálódása mindig konkrét témára irányul, soha sem általánosságokban beszél. Minden kérdéshez, még a legjelentéktelenebbnek tűnőhöz is alapos előtanulmányokat végez. Összegyűjti a szakirodalmat (nem szűk nemzeti irodalmat, hanem a világ legkiemelkedőbb tudósai, az illető kérdéssel foglalkozó eminens szakemberek műveit), terepi, múzeumi kutatás nélkül hozzá sem fog a téma feldolgozásához.

A kötetben szereplő munkák a tárgyalt jelenségek létezésének idejét illetően nem annyira a jelen pillanatot ragadják meg, hanem a szocializmus előtti életformához kapcsolódnak, hisz ennek a feudo-kapita-

lista életformának a jelenségei továbbélnek a szocializmusban is, s ez az átmeneti forma éppen úgy kutatásra érdemes, mint a másik.

Mint már említettük, a felvett problémákat a Balkán félsziget és a Kárpátok areájában élő népek — magyarok, románok, lengyelek, szlovákok, csehek, ruszinok, ukránok, szerbek, horvátok, bolgárok — együttesében, évszázados történelmi, gazdasági, kulturális egymásrautaltságában, s e kapcsolatok tükrében elemzi.

Mivel szerzőnk a Balkán félsziget jelenségeit is figyelemmel kíséri, természetes, hogy jugoszláviai helynevek is előfordulnak a hivatkozások során. Pl.: Petrovac, Poreč, Skopje, Kolašin, Kumanovo, Apatin stb. Egyes nevek írásában azonban következetlenség, pontatlanság tapasztalható. Ma már nem Fiume — Rijeka használatot kell követnünk, az illető város hivatalos neve Rijeka, így ismerik a turisták is, legfeljebb az idősebb generációnak a megértését segítve állhat zárójelben Fiume. Kaniža — Kanjiže sem helyes, az nagyon dicséretes törekvés, hogy a magyar helynév mellé kiteszi a szerbhorvát hivatalos nevet is, de vigyázni kell a magyar alak írására is: Kanizsa — Kanjiža. Požarevac sem helyes, pontosan Požerevac-nak írjuk. Skopje-t is magyar szövegben Szkopje-nak írjuk.

A szép kivitelű, fínom papírra nyomott könyvet, mely az Akadémiai Kiadót dícséri, térképek, a szerző és mások fényképfelvételei, rajzai egészítik ki, ezzel külsőleg is emelik a könyv belső értékeit.

Penavin Olga

B. Lőrinczy Éva:

A MAGYAR MÁSSALHANGZÓ-KAPCSOLÓDÁSOK RENDSZERE ÉS TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI

Akadémiai kiadó, Budapest, 1979. 492 l.

Az elmúlt egy-két évtizedben világszerte fokozódott a köznyelv, az igényesen beszélt írott nyelv, a köznyelv és a nyelvjárás egymásra hatása iránti érdeklődés. Egymás után jelentkeztek olyan alapvetően fontos munkák, hogy csak néhányat említsünk, mint Trubeckoj, Jakobson, Halle, Fant, Lotz művei vagy a magyarok közül Bárczi, Deme, Balázs, Fónagy, Kálmán Béla, Imre Samu, Szende Tamás, Tarnóczy, Vértes András, Vértes Edit és mások kutatásairól beszámoló dolgozatok tanulmányok, könyvek.

Lőrinczy Évát is már régóta foglalkoztatja a köznyelv és a nyelvjárások viszonya, ezen belül pedig a hangalaki szembenállások kérdése. 1967-ben a Nyelvtudományi Értekezések 58. számaként jelent meg első dolgozata, mely A hangalaki szembenállások néhány problémája tájszavaink szótározása kapcsán címet viseli, ezt követte 6—7 hasonló tárgykörből merített dolgozat, majd a kételemű mássalhangzó-kapcsolódásokat elemző műve, mellyel 1976-ban a nyelvtudományok doktora fokozatot nyerte el s amelyet a három- és négyelemű kapcsolódások vizsgálatával kiegészítve ad közre most megjelent könyvében.

Ami a vizsgálatokhoz szükséges adatok biztosítását illeti Lőrinczy Éva szerencsés helyzetben volt. Az Új Magyar Tájszótár főszerkesztőjeként hatalmas forrásanyag állt rendelkezésére. Igaz viszont, hogy a szótár anyaga 1890 és 1960 közé eső időszakból származik, többek között egy igen fontos kérdést vetett fel, azt hogy szinkrón vagy diakrón anyagnak tekintendő-e a kb. 70 éves periódust reprezentáló adathalmaz. Mivel szerzőnk hosszabb kísérleti célú elemezések után úgy találta, hogy az anyag a vizsgálandó hangtani jelenségek szempontjából egyetlen tömbként viselkedik, ezért a szinkrón szemlélet mellett és az annak megfelelő módszer mellett döntött. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történeti háttér, az etimológiai és szótörténeti vallomások nélkül az előforduló adatok nem szolgálhatnak dikrónikus tanulságokkal is. El kell mondanunk még azt is, hogy nem a dialektus, a nyelvjárási alak viselkedése érdekelte a szerzőt, hanem az összehasonlító módszert alkalmazva a hangtani vizsgálódásokat a köznyelv / nyelvjárási alakok

egybevetésével végezte el. Ez meglát nem zárja ki az anyag dialektológiai szempontú felhasználását.

Az oppozíciók felállításakor nehézséget okoztak a valódi tájszók, mert nincs köznyelvi alakjuk. Ki kellett következtetni a köznyelvi formát a köznyelv hangrendszere, kiejtési és helyesírási szabályaihoz igazodva. Hasonlóképpen problémát jelentett a nyelvjárási alakok heterogenitása, mert az adatok sokféle és földrajzilag is sokfelé kötődő forrásanyagból kerültek ki. A vizsgálatok végül is azt eredményezték, hogy a nyelvjárási alakok a vizsgált hangtani jelenségeket a köznyelvhez képest általában, a nyelvjárások határain átnyúlva képviselik. A tárgyalás során azonban a szerző szemmel tartotta a területi kötődéseket, a földrajzi jellemzőket.

A feldolgozásban a vizsgálódások szemléletében és módszerének kialakításában sokat segített a szerzőnek Trubeckojnak, de főleg Roman Jakobsonnak a fonológiai oppozíciókról szóló munkáinak tanulmányozása. Szerzőnk is minden adatnál következetesen feltette az igen/nem kérdést, s ezzel felállította a magyar mássalhangzó-kapcsolódások típusainak rendszerét, megállapíthatta az alkotóelemek természetét, figyelemmel kísérhette a szóban elfoglalt helyzet szerinti változást, a megterheltséget, s végül törvényszerűségeket állapíthatott meg. Az adatokat a szinkrón vizsgálathoz úgy válogatta meg, hogy tiszta példák legyenek, csak a vizsgált jelenséget tartalmazzák, mást nem (pl. nyúlást, hangátvetést stb.).

A szembenállásokat attól függően különíti el egymástól, hogy a nyelvjárási szóalak egy bizonyos pontján több vagy kevesebb mássalhangzó található-e, mint a köznyelvi szóalak ugyanezen pontján. Az alkotó mássalhangzók minősége és elhelyezkedése az alap a további csoportosításra. A szembenállásoknál a legnagyobb egység a szembenállás-kategória, kisebb, finomabb megkülönböztetésre alkalmas a szembenállás-csoport, ezután a szembenállás-alcsoport bizonyos sajátosságokat árul el. A mássalhangzók természete és fajtái szerint szembenállási típusokról, ezen belül pedig szembenállás-altípusokról beszél a szerző. Ezzel a rendszerrel folytonosan finomítja a megfigyeléseket. A mássalhangzók osztályozásában. A mai magyar nyelv rendszere, leíró nyelvtan c. műben szereplő Deme-féle osztályozást alkalmazza.

Tekintve, hogy írott anyagból valók az adatok, nem a beszélt nyelvből, ez is némi nehézséget jelentett, ti. az egyes feljegyzők a népnyelvi adat írással való visszaadásakor nem jártak el egységesen, különösen a j és ly hangot illetően. Ilyenkor szerzőnk az írásképet veszi alapul, de a j és az ly hangot egyaránt réshangként kezeli.

A szembenállások tárgyalásában a szókezdő, szóbelseji, szóvégi helyzet, az azonos vagy eltérő hangkörnyezet, a nyelvjárási alakoknál a földrajzi vonatkozás, a gyakoriság fontos elem. Az általános értékelés, a tanulság, az ábrák, az összesítő táblázatok az egyes altípusoknál mindig előkészítik a nagyobb egységek összefoglalását, mely mindig olyan sorrendben történik, mint a kisebb részeknél, hogy könnyebb legyen az összevetés. A végleges összefoglalás, a kategóriák tárgyalása feltárja a magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszerét és törvényszerűségeit, az egyes hangfajták kapcsolódási potenciáit.

A morfématár, a szembenállásokban szereplő tő-, képző- és ragmorfémák számbavételekor kiderül, melyik morfémán hányféle szembenállás valósul meg. Az idegen vagy még idegen voltukat eláruló, de lassan bealakuló szavakat, a népetimológiás alakokat is felveszi a szerző a szembenállásokba, de az értékelésben felhívja rájuk a figyelmet (pl. smakkol, snapsz: kötvény=kötény, jámborfa=jávorfa).

Lőrinczy Éva 804 féle szembenállást dolgozott fel, ezeket tárgyalja típusok és altípusok szerint, a 804 szembenállást 1624, illetve 1657 tő-, 5 rag- és 3 képzőmorféma, valamint 1 ízben két képzőmorféma határán vizsgálja több alkalommal is, ami azt jelenti, hogy 6—7000 adat alapján jut el a 30 000 szócédulát számláló gyűjteményből következtetéseihez. Ez az impozáns anyag biztosíték arra, hogy nem légből kapott, minden valódi nyelvi alapot nélkülöző következtetéseket prezentál munkájában.

A magyar nyelvről azt szoktuk mondani, hogy nem szereti a mássalhangzó-torlódásokat, ha teheti, felbontja valamilyen ejtéskönnyítő magánhangzó betoldásával. Lőrinczy Éva kutatása viszont azt mutatja, hogy a mássalhangzó-kapcsolódások általában, de különösen a kételeműek a magyar szóalakok felépítésében nem jelentéktelen szerepet játszanak. A leggyakoribbak a szóbelsejiek, mert a kiejtésük ebben a pozícióban jelent legkisebb nehézséget. Annál nagyobb nehézséget okoz a szó elején — ez volt az alapja az általános hiedelemnek a magyar nyelv mássalhangzó torlódást felbontó tulajdonságáról — a szóvégi előfordulás kisebb ejtési nehézséggel jár. A 3 elemű kapcsolódások szóbelsejében, szótő és toldalék, illetve összetételi tagok határán állnak. A vizsgálatokból az is kiderült, hogy a mássalhangzó-kapcsolódások lehetőségei korlátlanok, de ez a potencia aránylag kis számú realizációt mutat. Az egyes mássalhangzók kapcsolódási készsége eltérő. A zárhangok kiemelkedően gyakoriak a kapcsolódásokban, különösen a t gyakori. Legszívesebben orrhangokkal, főleg n-nel kapcsolódik, gyakori a j, sz, s réshangokkal való kapcsolódása is. A zárhangok zárhangokkal ritkán, affrikátával alig, pergővel közepesen gyakori kapcsolódást találunk. Feltűnő, hogy a réshang az egyedüli, mely önmagával is kapcsolatot alkot (pl. j+sz). A 3 és 4 elemű kapcsolódások elemzése során szerzett tapasztalatok megerősítették a kételeműeknél tapasztaltakat.

A kapcsolatok összetevőinek minőségi és pozicionális viszonyaiban — mint láttuk — bizonyos törvényszerűség, illetve tendencia ismerhető fel. Az összefoglalásban sort kerít szerzőnk a tendenciák hátterében lappangó tényezők kiderítésére, azoknak az erőknek a megemlítésére, amelyek a kapcsolódást elősegítik, megőrzik vagy éppen megszüntetik.

Részben fiziológiai, részben pszichikai, de leggyakrabban komplex módon pszichofiziológiai jellegű tényezőkkel kell számolnunk, — mondja a szerző. Számolni kell pl. 1) a beszélőnek a kiejtés könnyítésére való törekvésével (a mássalhangzó-kapcsolódások feloldására törekszik főleg a szó elején), 2) az idegen szavak helyes kiejtésére való igyekezetével (sokszor nehezebbé teszi a kiejtést nagy igyekezetében: cibórium/cimbórium), 3) nyomatékosításra használja fel a mássalhang-

zó-kapcsolatokat, 4) az expresszivitás fokozását éri el különösen hangfestő és hangutánzó szavakban, 5) népetimológia, szókeveredés,képzőkeveredés stb. eredményezhet mássalhangzó-kapcsolódást.

A szerző maga is elismeri, hogy ezek csak spontán megfigyelésen alapuló megjegyzések, nem ez volt az elsődleges cél, mindenesetre alaposabb vizsgálatot érdemel a kérdés. Élő beszédben eszközfonetikusok és pszichológusok együttműködésével kellene kideríteni a jelenség keletkezésének, megőrzésének és megszűnésének okait.

Lőrinczy Éva valóban csak spontán megfigyelések alapján vonta le következtetéseit a mássalhangó-kapcsolatok életével kapcsolatban, ő maga is látja, hogy összetett és bonyolult folyamatok eredményei. Igaza van abban, hogy még tovább kellene folytatni a megfigyeléseket, de nemcsak írott anyagon, hanem a beszélő ember aktív, spontán beszéde alapján, amikor is meg kellene figyelni a beszélőszervek mozgását, a beszélő akaratának hatását a képzésre, a beszédre fordított vagy fordítható időtartam, a beszédtempó, a hangsor terjedelme, a hangsorban elfoglalt pozíció, a hangsúly, a beszélő lelkiállapota s nem utolsó sorban a mondatba-ágyazottság hatását. Nemcsak pszichofiziológiai megfigyeléseket kellene tehát végezni, hanem meg kellene vizsgálni azt is, hogy az információ-átadás hatékonyságának biztosítására a nyelvi redundancia csökkentése, illetve növelése milyen módon jelentkezik a vizsgált jelenség síkján. Ha majd spontán élőbeszédben vizsgáljuk a kérdést, világosan elébünk tűnik az ember, az aktiv beszélő tevékenységet folytató ember minden törekvésével, minden igyekezetével s minden egyéni akaratától függetlenül jellemzőjével, szociális csoporthoz tartozásával, intelligenciájával, korával, nemi hovatartozásával, nyelvföldrajzi helyhez, szituációhoz és egyébhez való kötöttségeivel, mert ez mind és még sok más is hat a beszélőre és a beszédben felhasználható nyelvi jelekkel való élés módjára.

Lőrinczy Éva egyedül természetesen nem végezhette el mindezt, erre csak egy jól begyakorolt munkacsoport vállalkozhat. Lőrinczy Évának felbecsülhetetlen érdeme, hogy főleg nyelvészeti síkon maradva, de modern szemlélettel dolgozva felvetette és a tőle megszokott alapossággal, körültekintéssel, nagy részletességgel elvégezte a mássalhangzó-kapcsolódás rendszerének felállítását, s a rendszertagok fonetikai-fonológiai vizsgálatával, a köznyelvi és a nyelvjárási morfémák egybevetésével részletes és pontos képet adott a mássalhangzó-kapcsolódások törvényszerűségeiről, tendenciáiról, a tagok potenciájáról, gyakoriságáról s a jelenség geneziséről. Ez már maga is nagy érdeme a szerzőnek, de reméljük, hogy ő maga is, de mások is kedvet és indítást kaptak a kutatások folytatására. A téma összetettsége miatt nemcsak nyelvészeti vagy legjobb esetben pszicholingvisztikai feldolgozásra alkalmas, hanem szociolingvisztikaira is.

A könyv az Akadémiai Kiadó gondos munkáját dícséri, noha nem lehetett éppen könnyű dolga sem a szedőnek, sem a korrektornak, mert a sok jelzés, jel, formula, szimbólum, rövidítés, táblázat hibamentes szedése, ellenőrzése megfeszített figyelmet követelt.

Molnár Csikós László

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON (II. kötet, F-Ka)

Főszerkesztő: Ortutay Gyula, Budapest, 1979., Akadémiai Kiadó

A Magyar Néprajzi Lexikon elkészítésének előzményeiről, címszavainak összeállításáról, cikkeinek megírásáról, a cikkek felépítéséről, a terminológiai kérdésekről, a szerkesztési alapelvekről, a lexikon utalásrendszeréről, a feldolgozott néprajzi jelenségek, a tények, alkotások, eszközök, fogalmak, személyek tartalmilag összefüggő csoportjairól már szóltunk az első kötetről írott ismertetésben (HK 35., 161—164. old.). A második kötet ugyanezen a vonalon haladt tovább, számos egyszínű és színes fényképpel, rajzzal stb. illusztrálva folytatódik a cikkek sora. A címszó jelentőségétől, a tárgy természetétől és feldolgozottságától függően találhatunk a lexikonban alig párs oros cikkecskét és oldalakon át húzódó, többszázsoros cikktanulmányt is. Például a *hetivásár* cikke mindössze négy és fél sor terjedelmű, de nincs is szükség többre a fogalom meghatározásához. Megtudjuk belőle, hogy a hetivásár a hetenként több alkalommal tartott piacok egyike, amelyen állatokat vagy iparcikkeket is árultak, és hogy nagyobb helységekben alakultak ki, voltaképpen helyi vásárok voltak. A cikk rövidségét ellenpontozzák a következő oldalon található, vele összefüggő képek. Az egyik kép a múlt század végéről való, és Kézdivásárhely (v. Háromszék megye) piacterét ábrázolja. Az alatta levő, század eleji rajz a kézadást szemlélteti a debreceni disznóvásáron. A legalsó képen pedig a szegedi kenyérvásárt láthatjuk. A terjedelmesebb cikkek közé tartozik a fafaragás, a falukutatás, a famunka, a farsang, a fatorony, a fazekasság (12 oldalas!) a fedeles kapu, a fejfa, a festett famennyezet, a folklorisztika, a folyami malom, a fonóbeli játékok, a főkötő, a földművelés, a gereblye, a Gömör, a hajóvontatás, a hajviselet, a halott lakodalma, a harangláb, a Háromszék, a Hegyalja, a hímzés, a Hódmezővásárhely népe, a húsvéti tojás, az istálló, a kalács, a kalap, a Kalotaszeg, a kalotaszegi hímzések, a kalotaszegi viselet stb.

A lexikon tartalmaz egészen különleges fogalmakat is, ilyen pl. a *fécikés*. Ez foglalkozást, ill. tisztségfélét jelent. A fécikés az erdőmunkásnak serdülőkorú segédmunkása, rendszerint saját fiúgyermeke. A palócok a közeli erdőkbe menve fát vágni, magukkal vitték fiukat is. Ő volt a fécikés. Az elnevezés valószínűleg a kis fejszével hozható kap-

csolatba. A fécikés vágta a vékonyabb fákat, segített egyéb munkáknál is, de a legfőbb dolga a vízhordás, az elhagyott ruhák összeszedése és a fűrész reszelése volt. 16—18 éves korukra a fécikések már párban vágták a fát, önálló keresővé váltak. Hasonló foglalkozás még a csikó, a konyhamalac és a kordésgyerek. A fécikésről egy egyetemi szakdolgozatban olvashatunk: Erdélyi Zoltán: Népi erdőgazdálkodás Bernecebaráti, Kemence és környékén (sic!; Bp., 1956., ELTE Bölcsészettudományi Kar).

A Magyar Néprajzi Lexikon II. kötetének cikkei közt találhatunk a néprajz valamennyi területéről, rétegéből valót, egyaránt képviselve van az anyagi kultúra és a szellemi néprajz, valamint egyéb tudományterületek néprajzi vonatkozású anyaga is fellelhető ezekben a cikkekben.

Az általános jellegű cikkek közül megemlíthető a falu, a falu központ, a falurendszer, a falusi társadalom, a folklór, a folklorisztika, a gazda, a gazdaság, a gazdasági antropológia, a gyász, a gyűjtögetés, a hagyomány, a halál, a halottkultusz stb.

Érdekesek, sőt izglmasak az egyes népcsoportokról, néprajzi tájakról, vidékekről szóló cikkek: gyimesi csángók, hajdúk, huntyiak; Fehér-Körös völgye, Fekete-Körös völgye, Felföld, Felsőőrség, Galyaság, Garam mente, Göcsej, Gömör, Gyergyó, Hajdúság, Hanság, Háromszék, Harangod, Hetés, Kalotaszeg stb.

A lexikon címszavainak egyik csoportja jogi vonatkozású fogalmakat jelöl: fajegy, faluszervezet, falutörvény, farkasgúzs, faszamár, fiági öröklés, fiúsítás, foglaló, földközösség, gyökös örökösödés, halászati jog stb. Pl. a *faszamár* vagy faló olyan megszégyenítő büntetőeszköz volt, amelyet az ország különböző részein (Felföld, Hajdúkerület, Szeged stb.) a községek kisebb bűncselekmények elkövetőivel szemben mellékbüntetésként alkalmaztak. Használata a katonaságnál is gyakori volt. Az elítéltet felültették a faszamárra, a tömeg pedig gúnyolta, ütlegelte. A népnyelvben és a népmesékben ma is él az emléke. Hát, kétségtelenül „emlékezetes" lehetett az ilyen tortúra!

Meglehetősen sok cikk foglalkozik egyes gazdasági eszközök, szerszámok, járművek leírásával: fahajó, fakószekér, farhám, farmatring, faroskas, fertálytutaj, fogas, földhordó teknő, gajló, gereben, gereblye, guzsaly, gyalogszán, hám, hajdiván stb. Az építményeket, építményrészeket bemutató cikkek száma talán még ennél is nagyobb: falifülke, fakilincs, faluárok, falukapu, falukerítés, fatorony, fazár, fedeles kapu, félajtó, földház, füstöskonyha, gabonás, gabonáskas, gabonásverem, gádor, gémeskút, góré, háromosztatú ház stb. Különálló csoportba sorolhatók az állatfogó eszközökről és módszerekről szóló cikkek: fajdhurok, farkasháló, farkaskert, futóháló, gyalom, gyérháló, haboknya, hajítófa, halfogó hurok stb.

Külön érdeklődésre tarthat számot pl. a gazdasági eszközök közül a hajdiván, az építményrészek közül a fakilincs, az állatfogó eszközök közül pedig a hajítófa.

A *hajdivánt* széna- vagy szalmaszállításra használják. Nem egyéb, mint két, félkörös ívben meghajlított, vékony husángra kifeszített háló. Kiterített állapotban kör vagy ellipszis alakú, összehajtva 50—60

kg széna, szalma elszállítására alkalmas. Maguk a parasztok készítették házilag. A hajdivánnak a magyar nyelvterületen való elterjedtsége igen sajátos. A Dunántúl déli és délnyugati részén a Mura—Dráva vonal mentén, valamint néhány, Börzsöny vidéki faluban ismeretes. Magyar elvezései közül legelterjedtebb a *bőgő* (Baranya). A Börzsöny hegységben *kelepce* néven ismerik, a Drávaközben *dobó* a neve. Nevezik még *merezsának* (Szerémség), *koppantónak* (Ormánság) *kecelének* (Göcsej), *kötröcnek* (Drávaszög) stb. A hajdiván megtalálható a drávaközi szerbek és a délbácskai szlovákok gazdaságában is. Az Alpok vidékén, Svájcban, Németországban, Ausztriában és Olaszországban igen el van terjedve, viszont Erdélyben és az Északi-Kárpátok népeinél nyomát sem találni, ellenben felbukkan a podoliai és a máramarosi huculoknál. Másik európai centruma (az Alpok vidéke mellett) a Baltikum, használják a lettek és a litvánok, tőlük pedig átvették a fehéroroszok és a lengyelek. Szórványosan skandináv területen is kimutatható. Az európai szénagazdaságnak ez a nagymúltú eszköze használatos volt erdei lomb, avar szállítására is.

A *fakilincs* lakóházak és más épületek egyszerű zárszerkezete. Kiskapun, kertajtón is alkalmazták. Az a lényege, hogy a belső oldalán levő fapecekhez (amelyet tengelye körül el lehet fordítani, és zárt helyzetben a tokból a kiálló kampóba csúszik) madzagot kötöttek és ezt az ajtón ütött lyukon keresztül kívülre vezették. A madzag végére vaskarika vagy fadarab volt kötve. Az ajtót a madzag meghúzásával lehetett kinyitni. Fejlettebb változatában a fapecket fatengelyhez erősítették, a tengely végét pedig az ajtón vágott lyukon kívülre vezették. Az ajtót a tengely elfordításával lehetett kinyitni.

Hajítófának azt a mindkét végén kihegyezett 65 cm hosszú, 5 cm átmérőjű keményfa karót nevezik, amelyet főleg a pásztorok, vadászásra és verekedésre használtak. A kis- és nagykunsági pásztorok a hajítófákat kötélhurokban hordták a vállukon. Verekedésnél *megcüvekelték* egymást egy hajítófával, egyik végénél fogva egymásra hajították. Ha farkas vagy kutya támadta meg őket, hajítófát vetettek rá. A pákászok madarakat ejtettek el vele. Ezzel a primitív vadász- és verekedőeszközzel függ össze a „Nem ér egy hajítófát sam" szólás. Nevezik még cüveknek, karónak, nyársnak is. Ez az eszköz honfoglalás előtti török eredetű, rokonságban van a bumeránggal. Változatai Európában már a felső paleolitikumtól kezdve használatosak voltak. A természeti népek körében, a Marshall-szigeteken, Borneón, a Maláj-félszigeten is megtalálható. A hajítófák közé lehet sorolni a libucütőt is. Ezt a kereszt alakú, bádoggal megerősített eszközt a bugattyúval felriasztott bíbiccsapat közé szokták dobni a Hajdú-Bihar megyei Balmazújvároson.

Az anyagi kultúra körébe tartoznak még a lexikonnak a használati tárgyakkal (faharang, fakanál, fakéreg edény, fakorcsolya, fazék, fazékmadzag, fésű, fokla, fokos, gyertyatartó, gyufatartó stb.), az ételekkel, italokkal (fánk, főzelék, fumu, gomolya, göfölye, gyúrt tészta stb.), a növényekkel (faké, festőnövények, fojtott burgonya, fokhagyma, földimogyoró, füvek, gesztenye, görögdinnye, gyógyi alma, gyógynövények, gyöngyvirág, hagymakalendárium, hajdina, harmatkása stb.), a népi bútorral, berendezéssel (faddi bútor, falravaló, fejőszék, fonószék, forgó,

gondolkodószék, gyalogszék, gyékényszék stb.) és a népviselettel (fabocskor, fahánccskalap, fátyol, fátyoltű, fehér viselet, fejkendő, fejviselet, főkötő, gallér, gallérszűr, gatya, gatyamadzag, guba, gyöngysor, gyűrű stb.) foglalkozó cikkei.

Sajátos társadalomtudományi-szociológiai jellegű azoknak a cikkeknek a csoportja, amelyek bizonyos foglalkozásokat, tisztségeket, csoportokat (fabíró, favágó banda, fazekas, fécikés, fertálymester, fésűs, fogott bíró, funerátor, fuvaros, füves, gányó, gombkötő, gödörgazda, gulyás, gyökérásó, hajóvontató banda stb.), illetve munkafolyamatokat, eljárásokat (famunka, fattyazás, favágás, fedés, fejen való teherhordás, fazekasság, földművelés, füstölés, fejés, gabonatárolás, gabonatisztítás, gubafestés, gyapjúfonás, gyapjúszövés, gyékénymunka, gyertyamártás, gyertyaöntés, gyomirtás, hajóvontatás, halászat stb.) mutatnak be.

Nagy teret szentel a lexikon a szellemi néprajznak is. A második kötet népköltészeti cikkei foglalkoznak a fabulattal, a falucsúfolóval, a falusorolóval, a folklorizációval, a hadirokkantverssel, a hagyatkozással és más irodalomtudományi-műfaji fogalmakkal. Népdalokról, nótákról számolnak be az alábbi cikkek: (a) faragószék nótája, fejőnóta, fonódal, gányónóta, Garibaldi-dalok, gulyásdal, gyermekdal, hadifogolyének, hajósdal, halászdal stb. Népmeséket, mesetípusokat ismertető cikkek: farkas-barkas, (a) farkas és a bárány, (a) félelemkereső, halott vőlegény, Hamupipőke, (a) három jó tanács stb. Balladákat, balladaváltozatokat tárgyalnak a következő cikkek: Fehér László, gunaras lánya, gyáva szerető, gyermekgyilkos leányanya, halálra táncoltatott lány stb. Egy-egy mesehősről, mítikus lényről olvashatunk a Fanyűvő, a Fehérlófia, a garabonciás, a Hajnalkötöző királyfi, a hálás halott stb. címszó alatt. Mondák és egyéb műfajok is szerepelnek a népköltészeti cikkek között: fancsali feszület, (a) fecsegő asszony, Firtos és Tartód, győri vaskakas, harangmonda stb.

A *Firtos és Tartód* székelyföldi monda, a Korond közelében emelkedő két hegycsúcs váromladékairól szól. Firtos, a jó tündér szép várat építtet, erre Tartód, a gonosz tündér megpróbálja utánozni, majd építőversenyre hívja ki. Egyre fogadkozik, hogy különb várat épít, mint Tartód. Az a terve, hogy épületéhez a jó tündér várából lopja majd ki a szegletkövet. Ez sikerül is neki, gonosz tündérei két nagy vasrúdon viszik el a követ, az éjféli kakasszóra azonban a rudak megrepednek, az átfúrt szegletkő leesik. Így mégis Firtos, a jó tündér lesz a győztes. A szegletkövet még ma is mutogatják Korond határában.

Viszonylag kevés cikk foglalkozik a népzenével (facimbalom, furulya, gordon, gregorián, hangszeres népzene stb.) és a népi színjátszással (gircsózás, gólyaalakoskodás, háromkirályjárás stb.), viszont a népi táncformákra vonatkozó címszóanyag elég nagy: fárida, farkastánc, fedőtánc, fegyvertánc, futó, gazdasszonyok tánca, gencsi verbunk, gyertyás, verbunk, hajaboka, hajdútánc, hajlika, hármas csárdás stb.

Hasznosak és szemet gyönyörködtetők a népi díszítő művészet alkotásait, módszereit bemutató, szemléltető cikkek: fafaragás, falvédő, fafaragókés, fejfa, Felső-Maros menti hímzések, halápi hímzés, hamis laposöltés, háromsoros laposöltés stb.

Meglehetősen bővelkedik a néprajzi lexikon második kötete a népi játékok, játékszerek csoportjához tartozó cikkekben: fehér liliomszál, fogó, fogyó-gyarapodó körjáték, fonóbeli játékok, forgó játékszer, gólyázás, golyósjáték, gyermekbál, gyermeklakodalom, Gyertek haza hudaimi, gyűjtögető játék, halacskázás, halottas játék, hangadó játékszer stb.

A fonóbeli játékokról szóló cikk valóságos tárháza a népi játékoknak. Előfordul itt többféle táncos, párosító, testedző, utánzó, mérkőző, beugratós játék, szerelmi jóslás, ügyességi próba. Elterjedt párosító játék volt a Megy a kosár, a Tetszikezés, szomszédkázás, a Kútba estem, a Fordulj kisszék! és az orsólesés. Pl. a *Megy a kosár* játékban rendszerint a lány választott párt magának. Az osztó felajánlja a legényeket, általában hármat: — Megy a kosár! — Mi van benne? — Aranyalma, aranydió, aranypohár stb. Benne ül N. N. (vagy: Neked adom N. N.-t). Hová teszed? (vagy: Mit adsz érte?). A lány aszerint felelt, hogy tetszett-e neki a felajánlott legény, vagy sem: — Teszem a kötőmbe, az ágyba stb.; vagy — Szedek neki tüskét... A játékhoz munkaverseny is kapcsolódott, pl. a lány felajánlotta, hogy hány szálat húz a neki tetsző legényért. Erről a játékról már Csokonai is megemlékezik a Dorottyában.

Jól kidolgozottak a lexikonnak a népszokásokkal és a népi hiedelemvilággal foglalkozó cikkei. Megismerhetünk belőlük számos jeles napot (farsang, fehérvasárnap, Flórián-nap, gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó Boldogasszony napja, hamvazószerda, húsvét stb.), szokást (farkőrugrás, farsangi köszöntő, fogadalmi tárgy, fonó, Gergely-járás, gózsálás, gunárnyakszakítás, gyermekágy, húsvéti locsolás, kakasütés stb.), hiedelmet, kultikus és mágikus eljárást (fák, fecske, frászkarika, fügemutatás, gonoszűzés, gyík, haláljóslás, halálmadár, harmatszedés stb.).

A személyeket bemutató cikkcsoportban találkozhatunk a néphagyományban szereplő híres személyekkel (Fábián Pista, Geszti Jóska, Hany Istók, Hatvani professzor stb.), mesemondókkal, faragókkal (Fedics Mihály, Furicz János, Gyurkó Pál stb.), a néprajzzal is foglalkozó, vagy a néprajz számára is jelentős írókkal, művészekkel, tudósokkal (Fényes Elek, Fodor Ferenc, Gaal György, Galgóczy Károly, Garay Ákos, Gragger Róbert, Greguss Ágost, Gulyás József, Györffy György, György Lajos, Gyulai Pál, Gyurkovics György, Halmos István, Haraszthy Ágoston, Heltai Gáspár, Hunfalvy Pál, Kakas István stb.), néprajzkutatókkal, etnográfusokkal (Faragó József, Fáy Dávid, Fejős Pál, Fél Edit, Fenichel Sámuel, Filep Antal, Gáborján Alice, Gönczi Ferenc, Gönyei Sándor, Gráfik Imre, Gunda Béla, Györffy István, Györgyi Erzsébet, Haáz Ferenc Rezső, Haider Edit, Herman Ottó, Honti János, Hoppál Mihály, Ipolyi Arnold, Istvánffy Gyula, Jankó János, Járdányi Pál, Juhász Antal stb.).

Számos cikknek van jugoszláviai vonatkozása. Pl. megtaláljuk a lexikonban a Bácsmegyében született (1812-ben) Haraszthy Ágoston útleíró és szőlész rövid életrajzát. Haraszthy az Egyesült Államokban megalapította Haraszthy-falvát (a mai Sauk City), valamint tanulmányozta a csipevé, a winnebago, a salk, a fox és a rade-jakate indián törzseket. Itt van továbbá Galgóczy Károly, aki a Szerb Vajdaság és a

Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikáját dolgozza ki 1855-ben. Külön cikk tudósít az újvidéki Hungarológiai Intézetről és a jugoszláviai magyarok létszámának alakulásáról. A lexikon képanyagában is akad Jugoszláviából való (sajnos nem sok): Gombárus a zentai hetipiacon, Gyertya- és mézeskalácsárus a zentai hetipiacon, Nagy, pörge karimájú kalapot viselő férfi (Kórógy) stb.

IN MEMORIAM

BÁLINT SÁNDOR

Bálint Sándor korán jött és szükségtelen halála az egyetemes magyar néprajztudomány vesztesége — vesztesége a jugoszláviai magyar népismeretnek is.

A „szögedi nemzet" elköltelezett kutatója volt, munkássága tehát ezer szállal kötődött főképpen Észak-Bánát magyarságához, hiszen a bánáti falvak lakosságának jórésze a XVIII—XIX. században Szeged vidékéről települt mai lakhelyére, s ha emlékezetéből ki is kopott már sok emléke a „szögediségnek", nyelvében még mindig az őzés az uralkodó tagadhatatlan ismertetőjegyeként. Ha e nép múltjáról, egykori életének változatairól manapság többet tudunk, mint más vajdasági vidékek népéletének történetéről, azt elsősorban Bálint Sándornak köszönhetjük, aki fáradhatatlanul gyűjtötte a „szögedi nemzetre" vonatkozó írásos és szóbeli hagyományokat annak a nagy tudományos szintézisnek az igézetében, amelynek első két kötete még életében megjelent *A szögedi nemzet* címmel. „Nagytájban" gondolkodó kutató volt, és amikor végigkísérte azokat a hajszálereket, amelyek a népéletet táplálták a „szögedi" kirajzás végső pontjain is, mindig hasznosat, jelentőset közölt mind az egyetemes magyar néprajz, mind a táj-folklór szempontjából. A mi népismereti tudományunk szempontjából is! Noha ma már az is mind kétségtelenebb, hogy a jelentős különbségekre is ügyelni kell, és erre éppen Észak-Bánát magyar néprajzának tanulmányozása deríthet fényt a lassan immár kétszáz esztendős különélés révén. S mert ebbe Bálint Sándor nem tudott közvetlenül bepillantani, joggal éppen a jugoszláviai magyar folklorisztikától várta a számára is annyira fontos folklor-tények feltárását, megismerését.

Követelményállító szerepe folklorisztikánk kezdeteinek idején kétségtelen, segítő készsége pedig oly kézzelfogható volt az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején, amikor nem csupán tanácsaival segítette fiatal és első lépéseiket tevő kutatóinkat, hanem elvállalta az akkor alakult Hungarológiai Intézet folklórprojektumának vezetését is. Tanítványai és elkötelezettjei vagyunk Bálint Sándornak, és veszteségünk tudatában álltunk megrendülten a sírjánál.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

ELŐSZÓVAL

Az Intézet *Előszóval* elnevezésű tudományos felolvasó ülésein a következő előadások hangzottak el:

1. Bányai János — Bori Imre — Gerold László — Utasi Csaba: *A magyar irodalom 1932-ben* (január 17)
2. Papp György: *A fordításoktatás elméleti és gyakorlati problémái* (január 24.)
3. Matijevics Lajos: *Bácska víznevei* (február 14.)
4. Káich Katalin: *Történetírásunk a századfordulón* (február 28.)
5. Molnár Csikós László: *Egyetemi hallgatóink nyelvhasználatának rétegei* (március 13.)
6. Bosnyák István: *Sinkó Ervin a horvát irodalomban* (március 27.)
7. Horváth Mátyás: *Irodalmi érdeklődés az általános iskolák felső tagozatain* (április 10.)
8. Csáky S. Piroska: *A vajdasági magyar könyv (1918—1941)* (április 24.)
9. Penavin Olga: *A szlavóniai nagycsalád* (május 29.)
10. Mikes Melánia: *Kontrasztív nyelvi vizsgálatok* (június 5.)
11. Bagi Ferenc: *A magyar nyelvnek mint környezetnyelvnek oktatási problémái* (június 19.)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

BARABÁS GYÖRGYI, KÖNYVTÁROS — BUDAPEST; DR. BORI IMRE, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; CSORBA BÉLA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — TEMERIN; FEKETE J. JÓZSEF, EGYETEMI HALLGATÓ — ÚJVIDÉK; DR. KÁICH KATALIN, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — ÚJVIDÉK; DR. KATONA IMRE, EGYETEMI DOCENS — BUDAPEST; DR. MATIJEVICS LAJOS, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; MGR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR ÚJVIDÉK; SZÉKELY MÁRIA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — ZOMBOR; MGR. TÓTH FERENC, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. VOIGT VILMOS, EGYETEMI DOCENS — BUDAPEST.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Katona Imre: Népköltészetünk művészi stílusa és stíluskorszakai . . 5
Voight Vilmos: A magyarországi folklorisztikai textológia eredményei és feladatai 29
Penavin Olga: Társadalmi ellentétek a közmondásokban és a szólásokban 49
Tóth Ferenc: A Petőfi brigád dalai 65
Székely Mária: A Dunamenti leánytáncok gyűjtése 99
Csorba Béla: Temerini hiedelemmondák 111
Fekete J. József: Gondolatok az urbánus temető körül 143

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Matijevics Lajos: Az Ormós-gyűjtemény szólás és közmondás anyagából 157
Bori Imre: Móra Ferenc csókai népmeséje 161

BIBLIOGRÁFIA

Káich Katalin: A líceumi előadások repertóriuma 167
Barabás Györgyi: Magyar folyóiratok jugoszláviai vonatkozású néprajzi közleményeinek válogatott bibliográfiája, 1840—1849. 189

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga: Profesor Dr. Gunda Béla: Ethnographica Carpatho-Balcanica 203
Penavin Olga: B. Lőrincz Éva: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei 207
Molnár Csikós László: A Néprajzi Lexikon II. kötetéről . 211

IN MEMORIAM

Bori Imre: Bálint Sándor 219

— —: Előszóval 223

SADRŽAJ

Katona Imre: Umetnički stil i stilske epohe u mađarskoj narodnoj poeziji 5
Voigt Vilmos: Rezultati i zadaci folklorističke tekstologije u Mađarskoj 29
Penavin Olga: Društvene suprotnosti u poslovicama i izrekama . . . 49
Tóth Ferenc: Pesme Petefijeve brigade 65
Székely Mária: Prikupljanje podunavskih devojačkih igara 89
Csorba Béla: Temerinske legende 111
Fekete J. József: Razmišljanja o urbanom groblju 143

SITNI PRILOZI

Matijevics Lajos: Iz građe izreka i poslovica Ormoševe zbirke . . . 157
Bori Imre: Jedna narodna bajka iz Čoke koju je napisao Ferenc Mora 161

BIBLIOGRAFIJA

Káich Katalin: Repertorij licejskih predavanja 167
Barabás Györgyi: Odabrana bibliografija etnografskih saopštenja, 1840—1849 189

PRIKAZI

IN MEMORIAM

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

CONTENTS

STUDIES

Katona Imre: Artistic style and periods in Hungarian folk-poetry 5
Voigt Vilmos: Results and taskas of folklore textology in Hungary . 29
Penavin Olga: Social oppositions in proverbs and sayings 49
Tóth Ferenc: The songs of the ePtőfi Brigade 65
Székely Mária: Compilation of girl dances in Danubian regions . . . 89
Csorba Béla: The legends of Temerin 111
Fekete J. József: Some ideas about the urban cemeteries 143

SMALL CONTRIBUTIONS

Matijevics Lajos: Material taken from the saying and proverb collection of Ormós 157
Bori Imre: A folktale from Čoka by Ferenc Móra 161

BIBLIOGRAPHY

Káich Katalin: Repertory of „liceum" lectures 167
Barabás György: Selected bibliography of ethnographic papers 1840—1849 189

REVIEWS

IN MEMORIAM

WORK IN THE INSTITUTE

INHALT

STUDIEN

Katona Imre: Kunststil und Stilperioden in der ungarischen Volksdichtung 5
Voigt Vilmos: Ergebnisse und Aufgaben der folkloristischen Textologie in Ungarn 29
Penavin Olga: Gesellschaftgegesätze in Proverbien und Sprüchen . . 49
Tóth Ferenc: Die Lieder der Petőfi Brigade 65
Székely Mária: Das Sammeln der Mädchentänze in Donauregionen . 89
Csorba Béla: Temeriner Legende 111
Fekete J. József: Überlegungen über urbane Friedhöfe 143

BEITRÄGE

Matijevics Lajos: Aus dem Material der Proverbiensammlung von Ormós 157
Bori Imre: Ein Volksmärchen aus Čoka von Móra Ferenc 161

BIBLIOGRAPHIEN

Káich Katalin: Das repertorium der Lyzeumvorträge 167
Barabás Györgyi: Selektierte Bibliographie der etnographischen Mitteilungen, 1840—1849. 189

BÜCHER

IN MEMORIAM

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS